

JULIA MIŚKOWICZ, MAŁGORZATA WOJNAROWSKA

JAK WSPIERAĆ SZKOŁY WIEJSKIE Z KLASAMI ŁĄCZONYMI?

JULIA MIŚKOWICZ, MAŁGORZATA WOJNAROWSKA

JAK WSPIERAĆ SZKOŁY WIEJSKIE Z KLASAMI ŁĄCZONYMI?

Wydawca:

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

tel. +48 22 345 37 00

ore@ore.edu.pl

Publikacja powstała w ramach projektu

„System doskonalenia nauczycieli oparty na ogólnodostępnym kompleksowym wspomaganie szkół”

Recenzent: dr hab. Ryszard Pęczkowski, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego

Redakcja merytoryczna: Marianna Hajdukiewicz, Hanna Chilmon

Redakcja językowa: Dorota Nawalany, Teresa Woynarowska

Korekta, przygotowanie do druku, druk i oprawa:

www.pracowniacc.pl

Zdjęcie na okładce: © jr_casas/Fotolia.com

ISBN: 978-83-64915-53-6

Warszawa 2015

Nakład: 2000 egz.

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Egzemplarz bezpłatny

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
1. Charakterystyka małych szkół na obszarze wiejskim <i>Julia Miśkiewicz</i>	5
2. Nauczyciel w klasie łączonej – specyfika pracy i zadania <i>Julia Miśkiewicz</i>	9
3. Wspomaganie małych wiejskich szkół z klasami łączonymi <i>Małgorzata Wojnarowska</i>	18
4. Przykłady realizacji procesu wspomagania szkół z klasami łączonymi <i>Małgorzata Wojnarowska</i>	24
5. Sieci współpracy i samokształcenia dyrektorów oraz nauczycieli szkół z klasami łączonymi <i>Małgorzata Wojnarowska</i>	35
6. Dobre praktyki – Szkoła Podstawowa im. Świętej Elżbiety Węgierskiej w Trybszu <i>Julia Miśkiewicz</i>	40
Podsumowanie	51
Słowniczek	52
Bibliografia	54
Spis tabel	56
O autorkach	56

Przekazujemy w Państwa ręce publikację adresowaną do pracowników instytucji systemu wspomagania szkoły – placówek doskonalenia nauczycieli, a także poradni psychologiczno-pedagogicznych i bibliotek pedagogicznych. Chcemy pokazać, jak organizować proces wspomagania małych szkół podstawowych z klasami łączonymi. Informacje zawarte w poradniku mogą też okazać się przydatne dyrektorom tych szkół, a także samym nauczycielom, którzy na co dzień mierzą się z licznymi problemami związanymi z organizacją procesu uczenia (się) dzieci w takim systemie klasowym.

Kiedy mówimy o klasach łączonych, mamy przed oczami obrazy z *Dzieci z Bullerbyn* Astrid Lindgren. Okazuje się, że nie tylko w tej uroczej i powszechnie znanej lekturze znajdziemy nauczycieli i uczniów pracujących w ten sposób. Ostatnie zmiany demograficzne spowodowały, że coraz częściej mamy w Polsce do czynienia ze szkołami, w których tworzone są klasy łączone. Wynika to z potrzeby zapewnienia każdemu dziecku odpowiednich warunków rozwoju i zdobywania osiągnięć szkolnych zgodnie z obowiązującym w całym kraju programem nauczania i wychowania. Takiej organizacji procesu kształcenia przyświeca dobro dziecka z małego środowiska wiejskiego. Dzięki temu uczniowie mogą zdobywać wiedzę blisko miejsca zamieszkania. Powodem tworzenia klas łączonych jest również brak innych niż system klasowo-lekcyjny możliwości organizacyjnych oraz ograniczenia finansowe (Pęczkowski, 2010).

Liczymy, że dzięki temu poradnikowi pracownicy instytucji wspierających pracę szkół (doradcy metodyczni, nauczyciele konsultanci, specjaliści) będą mogli skuteczniej organizować proces wspomagania w małych wiejskich szkołach z uwzględnieniem ich potrzeb i specyfiki. Dyrektorzy szkół znajdą tutaj wskazówki i przykłady organizacji takiej szkoły. Mamy nadzieję, że lekturze poradnika towarzyszyć będzie refleksja nad kierunkiem rozwoju małych szkół, co pomoże w wykorzystaniu potencjału tkwiącego w tych placówkach i ich otoczeniu. Wspomaganie musi uwzględniać tę specyfikę, wspierać nauczycieli w wypracowywaniu własnych, oryginalnych rozwiązań, wykorzystywać zasoby tkwiące w tych szkołach w sposób optymalny. Zadaniem dyrektora jest wypracowanie modelu pracy, który opierać się będzie na współpracy nauczycieli – począwszy od etapu przygotowania programów nauczania w klasach łączonych, przez planowanie pracy w takim oddziale, pracę z uczniami aż do ewaluacji i efektu końcowego. Podstawą do zmiany pracy szkoły jest więc także zmiana postawy nauczycieli. Warto, by polubili oni nowy system pracy. Wspomaganie dyrektorów i nauczycieli w tym obszarze to ogromne wyzwanie.

Nauczyciele, zaczynający pracę z klasami łączonymi, nie są na początku do tego przygotowani, często nie znają własnych umiejętności i możliwości lub nie wierzą w nie. Poszukują gotowych rozwiązań, a nie podejmują się autorskich działań. Nie mieli wcześniej doświadczenia w opracowywaniu własnych programów nauczania, w pewien sposób wyręczały ich w tym dostępne pomoce dydaktyczne. Tymczasem w klasach łączonych gotowe programy na niewiele się zdają. Zwykle są one przeładowane treściami, które trudno przekazać uczniom, uczącym się w ten sposób. Nauczyciele muszą umieć krytycznie czytać proponowane programy nauczania, znać podstawę programową kształcenia ogólnego. Ważne jest również, aby znali sposoby, metody i formy pracy, które będą potrafili na co dzień wykorzystywać. Nie należy zostawiać ich samych sobie. Nauczycielom potrzebna jest pomoc w wypracowywaniu własnych, oryginalnych rozwiązań, trzeba więc wspierać ich w pracy zespołowej i wykorzystywać zasoby tkwiące w wiejskich szkołach.

Zmiany w przepisach spowodowały, że od 2016 r. pracownicy placówek doskonalenia, poradni psychologiczno-pedagogicznych i bibliotek pedagogicznych, prócz dotychczasowych zadań (m.in. doskonalenia nauczycieli, indywidualnej pomocy dzieciom i młodzieży czy działalności bibliograficznej i informacyjnej), mają zapewnić szkole kompleksowe wspomaganie w jej rozwoju. Założenia nowego systemu wspomagania szkół kładą nacisk na autonomię szkoły i jej podmiotowość. Stanowi to wyjątkową szansę dla małych wiejskich szkół z klasami łączonymi.

Julia Miśkiewicz i Małgorzata Wojnarowska

1. CHARAKTERYSTYKA MAŁYCH SZKÓŁ NA OBSZARZE WIEJSKIM

JULIA MIŚKOWICZ

Liczba małych szkół w poszczególnych województwach jest różna, np. w roku szkolnym 2011/2012 w województwie podlaskim funkcjonowało ponad 25% szkół liczących mniej niż 50 uczniów, takich samych szkół w lubelskim było ponad 23%, a w świętokrzyskim – ponad 21% (Tołwińska-Królikowska, 2015). Zdecydowały o tym różne czynniki, w tym ekonomiczne, ale najważniejszy wpływ miał ogromny niż demograficzny, który dotknął m.in. wieś. Szkoły stały się mało liczne, a władze samorządowe, odpowiedzialne za ich prowadzenie, stanęły wobec konieczności ponoszenia wysokich kosztów kształcenia dzieci. Dlatego też w wielu szkołach pojawiła się konieczność prowadzenia lekcji w systemie klas łączonych.

Szkoły z klasami łączonymi stanowią znaczący odsetek szkół podstawowych w Polsce. Średnia ich liczba wynosiła w roku szkolnym 2012/2013 w skali kraju 23,1% – od 11,64% w województwie pomorskim do 40,95% w województwie lubelskim. Skala zjawiska z roku na rok narasta. Według badań prof. Ryszarda Pęczkowskiego w latach 1999–2000 i 2012–2013 w Polsce znacznie przybyło takich placówek. Prawie 42% szkół z klasami łączonymi znajduje się w województwach lubelskim i podlaskim, niewiele mniej, bo 38% w świętokrzyskim, a 36% w podkarpackim. W Małopolsce ich odsetek wzrósł w roku szkolnym 2012/2013 z 22,8 do 26,2% w roku 2013/2014 (Pęczkowski, 2014)¹.

Skoro szkół z klasami łączonymi jest tak dużo, ich potrzeby nie mogą pozostać niezauważone przez instytucje systemu wspomagania. Propozycje dla takich szkół powinny zostać uwzględnione w ofercie placówek doskonalenia nauczycieli, poradni psychologiczno-pedagogicznych i bibliotek pedagogicznych.

1.1. CZEGO POTRZEBUJĄ SZKOŁY WIEJSKIE?

Szkoła wiejska z klasami łączonymi potrzebuje wsparcia ze względu na swoją specyfikę. Niezbędne jest jej wspomaganie z zakresu szeroko rozumianego warsztatu pracy nauczyciela i współpracy nauczycieli. Pomocy potrzebuje również dyrektor w organizowaniu pracy takiej szkoły.

Dyrektorzy i nauczyciele oczekują pomocy ze strony instytucji systemu wspomagania, jednak okazuje się, że ich oferta jest niewystarczająca. Co prawda pojawiły się ostatnio propozycje warsztatów z zakresu metodyki pracy w klasach łączonych, ale często są one niespójne i nieuporządkowane, nie stanowią cyklu szkoleń kompleksowo przygotowujących szkołę – dyrektora i nauczycieli – do pracy. Wobec braku programów nauczania i podręczników dostosowanych do klas łączonych, a także braku nowych publikacji i opracowań metodycznych dla nauczycieli uczących w takich klasach, ważne jest, aby ośrodki doskonalenia nauczycieli oraz poradnie i biblioteki pedagogiczne w miarę swoich możliwości zagospodarowywały ten obszar.

Dużą barierą w rozwoju szkół wiejskich, szczególnie szkół z klasami łączonymi, jest brak wiary nauczycieli w swoją wiedzę i umiejętności. Nie czują się przygotowani do podejmowania wyzwań oraz opracowywania autorskich rozwiązań. Można mówić wręcz o „kompleksie klas łączonych”. Na pewno przyczyniły się do tego stereotypy na temat takich klas, powtarzane od kilkadziesiąt lat. Często uważa się, że nauczanie w klasach łączonych:

- to zło konieczne,
- to negatywne zjawisko w polskim systemie oświaty,
- cechuje niski poziom efektywności kształcenia (przy wysokich kosztach kształcenia),
- wiąże się z niskim poziomem kwalifikacji zawodowych nauczycieli,
- nie motywuje nauczycieli do doksztalcania i doskonalenia zawodowego itp. (Pęczkowski, 2010).

Tymczasem, według badań przeprowadzonych przez prof. Ryszarda Pęczkowskiego, nauczyciele podejmujący pracę w klasach łączonych są osobami wszechstronnie przygotowanymi do zawodu, a zdecydowana większość z nich (80%) ma dodatkowe kwalifikacje do nauczania drugiego przedmiotu. Również infrastruktura tych szkół gwarantuje właściwe warunki prowadzenia działalności edukacyjnej. Są to szkoły podstawowe,

¹ Brak pełnych danych z roku szkolnego 2014/2015 w skali kraju. System Informacji Oświatowej nie uwzględnia wprost zjawiska klas łączonych.

czasami ich filie. Zarówno przygotowanie nauczycieli, jak i baza lokalowa wskazują na to, że są to placówki z ogromnym potencjałem, który – dobrze spożytkowany – może służyć ich rozwojowi (Pęczkowski, 2010).

WARTO WIEDZIEĆ

MOCNE STRONY SZKÓŁ WIEJSKICH Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

- Cała szkolna społeczność dobrze się zna, do szkoły chodzą rodzeństwa, kuzynostwa, sąsiedzi.
- W klasie z niewielką liczbą uczniów łatwiej indywidualizować pracę.
- Grono pedagogiczne składa się zwykle z kilku osób, co zacieśnia współpracę i sprzyja podejmowaniu wspólnych działań międzyprzedmiotowych i międzyklasowych, a także angażujących całą społeczność szkolną (I i II etap edukacyjny szkoły podstawowej, ale i małe gimnazja wiejskie – III etap).
- W małej szkole łatwiej wprowadzać zmiany organizacyjne i zmiany w zarządzaniu.
- Szkoła jest postrzegana jako własność wsi – mieszkańcy ją budowali lub oddali teren pod jej budowę, więc utożsamiają się z nią, z życzliwością przyjmują jej działania.

SŁABE STRONY SZKÓŁ WIEJSKICH Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

- Konieczność dojazdu do odległych miejsc kultury (kina, domu kultury, muzeum) często przerasta możliwości organizacyjne i finansowe szkoły i uczniów.
- Brak fachowej pomocy dla nauczycieli – duża odległość od placówek wspierających szkołę nie pozwala nauczycielom na uczestniczenie w stopniu wystarczającym w formach doskonalenia.
- Brak rozwiązań metodycznych do pracy w klasach mało licznych lub zróżnicowanych wiekowo (łączonych) – programów nauczania, planów, podręczników.
- Odstawanie treści w już istniejących programach nauczania od rzeczywistości dziecka wiejskiego.
- Brak fachowej literatury – zbyt skąpa bibliografia, poświęcona raczej teorii i metodom pracy niedostosowanym do dzisiejszej szkolnej rzeczywistości.
- Uwarunkowania demograficzno-społeczne – klasy w szkołach wiejskich są zwykle mało liczne. Widoczny w całym kraju niż demograficzny najbardziej odczuwa się właśnie na wsi.
- Wizerunek szkoły wiejskiej jako tej słabszej, z niższym poziomem wykształcenia nauczycieli, a klas łączonych jako tych, które do tego się przyczyniają.
- Niewłaściwa struktura zatrudnienia w tych szkołach, która jest głównym źródłem wysokich kosztów kształcenia.

1.2. ROZWIĄZANIA PRAWNE I ORGANIZACYJNE STOSOWANE W MAŁYCH SZKOŁACH WIEJSKICH

W Polsce mamy do czynienia ze szkołami prowadzonymi przez:

- gminy: szkoły publiczne;
- podmioty inne niż jednostki samorządu terytorialnego (JST) – stowarzyszenia, fundacje, osoby fizyczne: szkoły niepubliczne utworzone na bazie zlikwidowanych szkół publicznych oraz szkoły publiczne przekazane przez JST do prowadzenia.

Samorządy lokalne coraz częściej przestają być organami prowadzącymi małe szkoły. Część samorządów podejmuje decyzję o likwidacji placówki – koszty kształcenia dziecka są bowiem o wiele niższe, gdy się je dowozi do najbliższej szkoły z klasami jednorodnymi. Część oddaje szkołę do prowadzenia innemu organowi. Wtedy nowy organ, zatrudniając nauczycieli na podstawie Kodeksu pracy, obniża koszty ich zatrudnienia. Niektóre samorządy i inne organy prowadzące decydują się na organizację nauczania w systemie klas łączonych. Robią to, chroniąc tym samym małe szkoły przed likwidacją (Pęczkowski, 2015).

WARTO WIEDZIEĆ

Na wsiach funkcjonują szkoły podstawowe mające różny stopień organizacji:

- szkoły z klasami I–VI oraz z oddziałem przedszkolnym (czasem z przedszkolem) – szkoły pełne, z podstawowym stopniem organizacji;
- szkoły z klasami I–III z oddziałem przedszkolnym, czyli szkoły filialne z niepełnym stopniem organizacji.

Szkoły wiejskie borykają się z ogromnymi problemami finansowymi, które są spowodowane rozbieżnością między rosnącym wynagrodzeniem nauczycieli wynikającym z awansu zawodowego a malejącą liczbą uczniów. Samorządy stają w obliczu braku funduszy, więc organy prowadzące i dyrektorzy szkół szukają innych rozwiązań. Najczęściej sprowadza się to do organizowania zajęć w klasach łączonych, czyli zmniejszenia liczby godzin nauczycielskich, a co za tym idzie – do obniżenia nakładów na wynagrodzenie.

Nauczanie w klasach łączonych to forma organizacji pracy szkoły polegająca na tworzeniu przez nauczyciela sytuacji, gdy w tym samym miejscu i czasie pracuje z dwoma (lub trzema!) zespołami klasowymi i realizuje dwa programy nauczania (Pęczkowski, 2015). Klasy te tworzy się w szkołach niżej zorganizowanych (w podstawowych) na wsi, gdzie z powodu zbyt małej liczby uczniów nie mogą być organizowane pojedyncze oddziały. Utrzymanie tych szkół pozwala na realizację obowiązku szkolnego blisko miejsca zamieszkania, w małych liczebnie klasach. Zasady finansowania tych szkół pozostają bez zmian.

CO MÓWI PRAWO?

Podstawę prawną stanowi Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz.U. z 2001 r. nr 61, poz. 624 z późn. zm.). Zapisano w nim, że: „w szkołach działających w szczególnie trudnych warunkach demograficznych lub geograficznych dopuszcza się organizację nauczania w klasach łączonych, w tym połączenie zajęć prowadzonych w oddziale przedszkolnym dla dzieci 6-letnich i zajęć prowadzonych w klasie I”.

W projekcie organizacyjnym szkoły dyrektor określa, ile godzin uczniowie obu klas spędzą razem, a ile godzin będzie prowadzonych oddzielnie. W celu efektywnego nauczania nie łączy on wszystkich lekcji, np. jedną godzinę zajęć z języka obcego uczniowie będą mieć razem, a jedną oddzielnie. Podobnie tworzy siatkę pozostałych godzin – zgodnie z zaleceniami, jakie powinien otrzymać od swojego organu prowadzącego, odnośnie do liczby i proporcji godzin łączonych oraz na podstawie przepisów prawa.

W Polsce tworzy się klasy łączone według pewnej zasady: klasa 0 z I, I z II, II z III, ale niekiedy łączy się klasy I, II, III na zajęciach ruchowych (przy bardzo małej liczbie uczniów w grupach) lub artystycznych. Warto zwrócić uwagę, że stosuje się także łączenia klas na zajęciach z edukacji polonistycznej, matematycznej czy środowiskowej. W małych szkołach wiejskich łączy się także zajęcia na II etapie edukacyjnym – nie tylko muzykę, plastykę, wychowanie fizyczne czy technikę, lecz także język polski, matematykę, przyrodę, język obcy, historię. Czasem dyrektor szkoły nie ma jednak autonomii w podejmowaniu decyzji w tym zakresie. To organ prowadzący decyduje o sposobie łączenia klas. Takie podejście podyktowane jest względami ekonomicznymi (im mniej godzin realizuje szkoła, tym mniejsze generuje koszty), a w mniejszym stopniu względami merytorycznymi, wynikającymi z realizacji podstawy programowej.

Dyrektor szkoły z klasami łączonymi jest organizatorem jej życia – począwszy od opracowania projektu arkusza organizacyjnego placówki. Trudność stanowi jego opracowanie skorelowane z bardzo małymi nakładami finansowymi na szkołę. Otóż zgodnie z przepisem § 3 ust. 12 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 07 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. z 2012 r., poz. 204, z późn. zm.): „Jeżeli w szkole podstawowej jest organizowane nauczanie w klasach łączonych, zgodnie z przepisami w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół, na realizację obowiązkowych zajęć edukacyjnych w tych klasach przeznaczają się w szkolnym planie nauczania taką liczbę godzin, aby była zapewniona realizacja przyjętych programów nauczania”.

Dawniej rozporządzenia zawierały ramowe plany dla klas łączonych, z widełkami godzin, dające dyrektorowi pewność, że nauczyciele zrealizują podstawę programową (kiedyś minimum programowe). Obecne są różne interpretacje przepisów. Na poziomie lokalnym pracę szkół z klasami łączonymi regulują zarządzenia organów prowadzących, które traktują tę kwestię bardzo odmiennie: od wszystkich godzin lekcyjnych po ich część, od kilkunastu uczniów w grupie zróżnicowanej wiekowo do ponad dwudziestu, od dwóch do trzech klas w jednej grupie (w zależności od wielkości szkoły i liczebności klas).

PRZYKŁAD

Niektóre gminy, organizując szkoły z klasami łączonymi, opisują szczegółowo wprowadzony system. Poniżej podano takie przykłady.

W załączniku do Zarządzenia Wójta Gminy Goleiszów nr 57/12 z dnia 18 kwietnia 2012 r. określono, że łączy się klasy, gdy liczebność oddziału jest mniejsza niż 12 uczniów. Oddział łączony nie może liczyć więcej niż 22 uczniów. Jeżeli liczba uczniów w klasach I–III nie przekracza 16, to łączy się całkowicie zajęcia (http://dziecistalmacha.pl/aktualnosci/klasa_1/limit-wytyczne.pdf).

Wójt Gminy Zarszyn podjął decyzję, że oddział łączony powinien liczyć do 27 uczniów (!) przy co najmniej połowie połączonych wszystkich zajęć na obu etapach (por. www.zarszyn.net/nt-bin/_private/zarszyn).

Burmistrz Gminy Pyzdry określa liczbę uczniów w połączonej grupie na 22. łączy się tu całkowicie na obu etapach wszystkie zajęcia, z wyjątkiem języka polskiego i matematyki (por. www.bip.pyzdry.pl/).

Wójt Gminy Stare Juchy ogranicza liczbę uczniów w łączonym oddziale do 18 (optymalna liczba), jednak łączy się całkowicie wszystkie zajęcia (por. www.stare-juchy.ug.bip-uw.pl).

Wójt Gminy Łapsze Niżne zarządził, że jeżeli liczba uczniów na etapie edukacyjnym nie przekracza 25, to łączy się trzy klasy na zajęciach artystycznych, ruchowych oraz religii, pozostałe przedmioty łączy się całkowicie po dwie klasy. Jeżeli w klasach IV–VI liczba uczniów w sumie nie przekracza 26, to łączy się wszystkie trzy klasy na plastyce, muzyce, technice, religii i wychowaniu fizycznym (por. www.bip.lapszenizne.pl).

1.3. CO NALEŻY BRAĆ POD UWAGĘ, ŁĄCZĄC KLASY?

Dyrektorzy małych szkół z klasami łączonymi mają możliwość zarządzania placówką trochę inaczej niż tradycyjną. Organizując życie szkoły, należy wziąć pod uwagę kilka czynników:

- małą liczbę dzieci w szkole,
- małą liczbę nauczycieli,
- lokalizację szkoły.

Niektóre organy prowadzące (ale i dyrektorzy szkół) wychodzą z założenia, że nie należy łączyć klas szóstych ze względu na sprawdzian na zakończenie szkoły podstawowej. Wynika to z przekonania, że praca w klasach łączonych nie sprzyja procesowi uczenia się i w efekcie nie przekłada się na wyniki uczniów. Podejmując tego typu decyzje, warto jednak pamiętać, że po pierwsze – nie jest to poparte żadnymi wynikami badań, a po drugie – zadaniem szkoły jest przygotowanie uczniów nie do sprawdzianu, lecz do kolejnego etapu edukacyjnego.

Łącząc klasy, należy więc przede wszystkim kierować się możliwościami psychofizycznymi uczniów z „sąsiadujących” ze sobą klas. Czasami bliżej jest drugoklasistce do trzecioklasisty niż pierwszoklasistce do drugoklasisty. I analogicznie – czwartoklasista nie nadąży za piątoklasistą, natomiast połączenie klas piątej i szóstej da lepszy efekt. W wyniku reformy edukacji do szkoły przychodzą młodsze dzieci. Wskazane jest zatem, aby klasy czwartej, w której funkcjonują co najmniej dwa roczniki uczniów, nie łączyć z piątą.

Organizując pracę klas łączonych, dyrektor szkoły powinien wziąć pod uwagę przede wszystkim bezpieczeństwo uczniów. Nie powinno się prowadzić zajęć w pomieszczeniu ciasnym i dusznym, gdzie ruchy dzieci są ograniczone, a meble zajmują całą salę. Zwłaszcza jeżeli chodzi o zajęcia artystyczne, na których dzieci korzystają z nożyczek, drucików itp. Także realizacja podstawy programowej z innych zajęć wyraźnie mówi o zalecanych warunkach. Czytamy w nich o miejscu do zabawy i rekreacji w klasach młodszych, miejscu wykonywania doświadczeń, eksponowania prac i wytworów uczniowskich i wielu innych. To samo dotyczy zajęć ruchowych. Nie sposób tu nie wspomnieć o bazie – odpowiedniej liczbie komputerów w sali komputerowej, wystarczającej ilości sprzętu sportowego czy dostatecznej liczbie egzemplarzy potrzebnych lektur w bibliotece.

2. NAUCZYCIEL W KLASIE ŁĄCZONEJ – SPECYFIKA PRACY I ZADANIA

JULIA MIŚKOWICZ

Klasy łączone to ogromne wyzwanie dla nauczycieli. Uczenie zgodnie z zapisami podstawy programowej wymaga dużej koncentracji uwagi i dobrej organizacji pracy, gdyż w ciągu 45 minut trzeba omówić dwa tematy. Wcale nie wygląda to tak, że nauczyciel przez pierwsze 20 minut uczy najpierw jedną klasę, a przez kolejne 20 minut – drugą. To odbywa się naprzemiennie. Jeśli zostawimy ucznia samemu sobie, bez żadnego zajęcia, to przebieg lekcji może zostać zaburzony. Dlatego gdy jedni uczniowie robią samodzielnie jakieś ćwiczenie, nauczyciel wyklada temat drugiej grupie uczniów. Nauczanie w klasach łączonych jest trudne nie tylko dla nauczyciela. Uczeń również musi być maksymalnie zaangażowany. Nie można zapomnieć, że nauczyciel musi realizować podstawę programową i że lekcja powinna dotyczyć zagadnień zawartych w programie nauczania różnych klas. W czasie jednej lekcji mogą być więc omawiane różne tematy.

! WARTO WIEDZIEĆ

Jakie szanse daje edukacja w klasach łączonych?*

1. Grupa, w skład której wchodzi uczniowie w różnym wieku, jest zbliżona do naturalnych wspólnot dziecięcych.
2. Środowisko w szkole bardziej przypomina naturalne, rodzinne grupy. Nie jest sztucznym tworem grupującym ludzi w tym samym wieku.
3. Uczniowie młodsi nie mają oporów i pytają starszych kolegów o coś, czego nie wiedzą. W przypadku klas, gdzie uczą się równolatki, panuje przekonanie, że wszyscy w tym samym wieku powinni dysponować podobną wiedzą i umiejętnościami.
4. Dzięki pracy w klasach łączonych sytuacje społeczne ułatwiają proces uczenia się. Raz ktoś jest dla nas mistrzem, innym razem my jesteśmy mistrzem dla kogoś innego.
5. Układ ten daje też szansę uczniom zdolnym, np. pozwala 6-latkom realizować się na poziomie klasy I. Daje też szansę uczniom słabszym, np. pierwszaki mogą powtórzyć i raz jeszcze przećwiczyć zadania z zerówki.
6. Praca z dziećmi w klasach łączonych nie pozwala nauczycielom na rutynę.

* Na podstawie materiałów wypracowanych podczas warsztatów *Jak uczyć w klasach łączonych* w Powiatowym Centrum Edukacji w Gorlicach w ramach projektu „Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkół i przedszkoli w Powiecie Gorlickim – Działanie 3.5 POKL”.

Jeżeli nauczyciel pracuje w klasach łączonych, musi szczegółowo przygotować się do codziennych zajęć, przemyśleć organizację pracy w zespole połączonych klas, przygotować materiał nauczania i pomoce naukowe dla każdej klasy, a także plan samodzielnej pracy uczniów na tzw. zajęcia ciche oraz zadania domowe z poszczególnych przedmiotów. W przypadku klas łączonych nauczyciel musi przewidzieć przynajmniej dwa toki lekcyjne przebiegające równocześnie. Prowadzenie nauki w tego typu klasach wymaga od nauczyciela umiejętności organizacyjnych oraz dużej podzielności uwagi, które pozwolą mu czuwać nad klasą pracującą po cichu, a równocześnie prowadzić głośną naukę z inną klasą.

Studia nie przygotowują do takiej pracy, zatem nauczyciel często jest bezradny i ograniczony czasem przeznaczonym na realizację nie jednego, lecz dwóch tematów dziennie. Nie ma wsparcia, jest zostawiony sam sobie. Ważna jest rola dyrektora, ale nie bez znaczenia jest także praca zespołowa nauczycieli i rola zewnętrznych instytucji, które mogą oferować pomoc w zależności od potrzeb szkoły i nauczycieli, mierzących się z takimi wyzwaniami.

Prowadzenie nauki w klasach łączonych nie jest łatwe, wymaga dużych umiejętności organizacyjnych oraz dobrego planowania i pomysłowości.

WARTO WIEDZIEĆ

NA CO MA WPŁYW NAUCZYCIEL, UCZĄCY W KLASACH ŁĄCZONYCH?*

1. Dobór metod i form nauczania.
2. Koncepcja pracy w klasach łączonych.
3. Program/programy i rozkład/rozkłady/plany roczne.
4. Przygotowanie metodyczne nauczyciela.
5. Poświęcenie uwagi na: segregowanie, klasyfikowanie, porównywanie, uogólnianie, wnioskowanie, czyli na operacje myślowe.
6. Daleko posunięta indywidualizacja i stwarzanie atmosfery w klasie sprzyjającej uczeniu się, co w efekcie daje zadowalające wyniki w pracy dydaktyczno-wychowawczej.
7. Maksymalne zaangażowanie, zdyscyplinowanie ucznia, a przede wszystkim zaangażowanie, uczenie zaradności, życzliwości, ale również uczenie zdrowej rywalizacji.
8. Dostrzeganie dobrodziejstwa w postaci możliwości wprowadzania zmian do programów nauczania lub nawet do samodzielnego ich opracowywania.

NA CO NIE MA WPŁYWU NAUCZYCIEL, UCZĄCY W KLASACH ŁĄCZONYCH?

1. Poziom dzieci, ich dojrzałość.
2. Sposób finansowania małej szkoły wiejskiej z klasami łączonymi.
3. Sposób przygotowywania wytycznych dla dyrektorów opracowujących arkusz organizacyjny szkoły – brak możliwości manewrowania, decydowania o liczbie i jakości łączeń, nienarzucanie sztywnych ram przez organ prowadzący.
4. Postrzeganie małej szkoły – dostrzeżenie jej potencjału i roli w społeczności.
5. Sposób kształcenia nauczycieli w szkołach wyższych.

* Na podstawie materiałów wypracowanych podczas warsztatów Jak uczyć w klasach łączonych w Powiatowym Centrum Edukacji w Gorlicach w ramach projektu „Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkół i przedszkoli w Powiecie Gorlickim – Działanie 3.5 POKL”.

Organizacja pracy w klasach łączonych wymaga wysoko wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. Nauczyciel, pracujący jednocześnie z dwoma klasami, wkłada duży wysiłek w przygotowanie i przeprowadzenie lekcji. Musi być nieustannie czynny, co powoduje jego wyczerpanie i stopniowy spadek aktywności zawodowej. Nie trzeba zatem nikogo przekonywać, jak ważne jest staranne przygotowanie każdej lekcji.

2.1. STRUKTURA ORGANIZACYJNA LEKCJI ŁĄCZONYCH

Podczas lekcji łączonej muszą wystąpić dwie formy uczenia się:

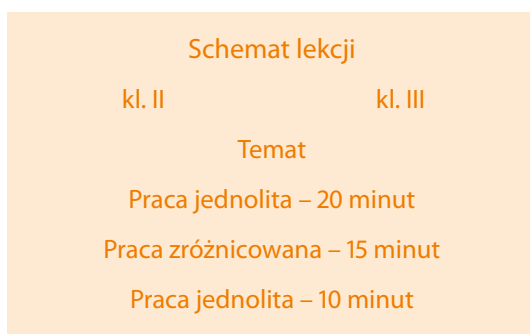
- uczenie się kierowane bezpośrednio przez nauczyciela, najczęściej mające charakter nauki głośnej, wspólnej;
- uczenie się samodzielne (częściej indywidualne niż zespołowe) kierowane przez nauczyciela pośrednio, mające charakter nauki indywidualnej, cichej lub prawie cichej.

Na lekcji łączonej te dwie formy uczenia się występują na zmianę. Etapy nauki głośnej i cichej noszą też miano faz lub ogniw lekcji. Liczba faz (ogniw, etapów) organizacyjnych lekcji łączonych jest ściśle uzależniona od rodzaju i liczby zadań przeznaczonych do samodzielnego wykonania przez uczniów, a także od sposobu zaprogramowania wszystkich ich czynności.

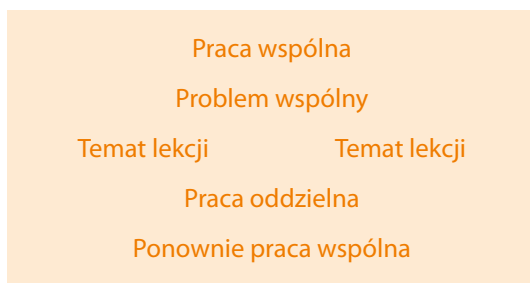
Są różne warianty typów lekcji podawane przez **Hansa Rettkego** (1959):

- pierwszy – w każdej klasie prowadzi się tylko jedną formę nauczania. Nauczyciel pracuje przez całą lekcję z uczniami jednej klasy; uczniowie drugiej klasy w tym czasie mają samodzielną naukę cichą;
- drugi – w obu klasach w czasie lekcji następuje jednorazowa zmiana form nauczania;
- trzeci – w każdej klasie w czasie lekcji następuje dwukrotna zmiana form nauczania.

Model odmiennej organizacji lekcji w klasach łączonych zaproponował **Jerzy Nowacki** (1985). Przedstawiona przez niego struktura lekcji eliminuje takie pojęcia, jak: faza lekcji, praca głośna, praca cicha. W ich miejsce wprowadza nowe pojęcia: praca jednolita, praca zróżnicowana, praca zróżnicowana indywidualna, praca zróżnicowana grupowa, lekcja jednotematyczna, praca dwutematyczna, problem wiążący dwa tematy lekcji. W przypadku gdy w dwóch klasach realizowany będzie jeden temat, jednocześnie różnicuje się wymagania stawiane uczniom poszczególnych klas.

Nauczyciel musi jednak realizować również lekcje dwutematyczne, które mogą zawierać problem wiążący te tematy. Umożliwia to wspólną pracę obu klas w pierwszej części lekcji, zmuszając uczniów do szukania rozwiązania tego problemu w toku pracy oddzielnej. Zachęca jednocześnie do wymiany poglądów w czasie ponownej pracy wspólnej. Taką lekcję ilustruje zamieszczony niżej schemat.

Przy lekcji dwutematycznej nie zawsze jest możliwe ustalenie wspólnego problemu dla obu klas, wtedy lekcja może zawierać pewne tylko elementy pracy wspólnej, np.:

- I część lekcji – wspólna praca klas pod kierunkiem nauczyciela (sprawdzenie zadań domowych, ustalenie tematów i celów lekcji, omówienie i przyjęcie odpowiedniego dla potrzeb obu klas planu dalszej pracy);
- II część lekcji – praca oddzielna, realizacja planu przyjętego w I części lekcji;
- III część lekcji – ponowna praca wspólna klas, przeznaczona m.in. na złożenie sprawozdań z wykonanej pracy, wyznaczenie i objaśnienie zadań domowych.

Ryszard Więckowski (1999) wyróżnia dwie podstawowe formy organizacyjne w toku nauczania w klasach łączonych: pracę jednolitą i pracę zróżnicowaną. Kryterium podziału dla tych form jest treść poleceń czy problemów rozwiązywanych na zajęciach. Jeśli ich treść jest jednakowa, to powiemy, że wystąpiła praca jednolita, jeśli nie jest – powiemy o pracy zróżnicowanej.

Zarówno praca jednolita, jak i praca zróżnicowana mogą z kolei przejawiać się na lekcji w postaci pracy głośnej lub cichej. Pierwsza forma występuje, kiedy poszczególni uczniowie formułują głośno w klasie określone wypowiedzi na temat opracowywany na lekcji. Wypowiedzi te są adresowane zarówno do nauczyciela, jak i do innych uczniów w danej klasie. Natomiast druga forma występuje wtedy, gdy uczniowie wykonują po cichu

określone propozycje nauczyciela. Można więc wyróżnić naukę cichą i naukę głośną. W obu przypadkach praca uczniów powinna być samodzielna – angażująca ich intelektualnie i emocjonalnie. Treść pracy dydaktyczno-wychowawczej, odzwierciedlona w propozycjach programowych, wyznacza strukturę lekcji w klasach łączonych. Składają się na nią określone, integralnie ze sobą powiązane, etapy czynności nauczyciela i uczniów, ukierunkowane na osiągnięcie założonego efektu.

Zgodnie z podaną klasyfikacją form organizacyjnych pracy uczniów w klasach łączonych można wyróżnić różne typy lekcji, które są opisane niżej w formie tabel.

PIERWSZY TYP

Faza	Klasa A	Klasa B
wstępna	<ul style="list-style-type: none"> zapisanie tematu lekcji 	<ul style="list-style-type: none"> zorganizowanie nauki cichej
I	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów
II	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów
końcowa	<ul style="list-style-type: none"> sprawdzenie wykonania zadań praca domowa 	<ul style="list-style-type: none"> praca domowa

DRUGI TYP

Faza	Klasa A	Klasa B
wstępna	<ul style="list-style-type: none"> zapisanie tematu lekcji 	<ul style="list-style-type: none"> zorganizowanie nauki cichej
I	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów
II	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów
III	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów
końcowa	<ul style="list-style-type: none"> praca domowa 	<ul style="list-style-type: none"> sprawdzenie wykonania zadań praca domowa

TRZECI TYP

Faza	Klasa A	Klasa B
realizowanie identycznych zadań	<ul style="list-style-type: none"> praca wspólna z uczniami obu klas 	
realizowanie różnych zadań	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha lub głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna lub cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów
podsumowanie	<ul style="list-style-type: none"> praca wspólna z uczniami obu klas 	
różne prace domowe	<ul style="list-style-type: none"> nauka cicha lub głośna – bezpośrednie kierowanie pracą uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> nauka głośna lub cicha – pośrednie kierowanie pracą uczniów

Zasadniczymi formami pracy lekcyjnej w klasach łączonych są:

- nauka głośna, czyli bezpośrednia praca nauczyciela z jedną z połączonych klas,
- praca samodzielna uczniów, zwana nauką cichą albo zajęciami cichymi,
- wspólna nauka głośna z połączonymi klasami.

W klasach łączonych szczególnie ważna rola przypada nauce cichej. Jest ona istotną i pełnowartościową częścią lekcji, tworzy z nauką głośną jednolity proces nauczania. Ma dużą wartość wychowawczą, gdyż wdraża do samodzielnego pokonywania trudności i wymaga umiejętności uczenia się w warunkach, kiedy inne dzieci pracują głośno. Ujemne strony klas łączonych to zacieranie się różnic między klasami, zwykle ze szkodą klasy wyższej.

PRACA METODĄ PROJEKTU EDUKACYJNEGO

Uczniowie mają trudności ze skupieniem się na pracy cichej, kiedy nauczyciel pracuje z drugą klasą. Dlatego też warto sięgać po inne metody pracy, w tym metodę projektu. Uczniowie opracowują, planują i projektują, a następnie realizują działania zmierzające do osiągnięcia określonego efektu. Jej zalety (Mikinia, Zając, 2012) polegają na zaangażowaniu uczniów do działań zarówno na etapie obmyślenia projektu, jak i jego realizacji. Jest to jednak nie tyle metoda, ile strategia uczenia, która pomaga w rozwoju umiejętności umysłowych i praktycznych oraz socjalizacji uczniów. Dzięki pracy metodą projektu uczniowie mają szansę rozwijać umiejętności samodzielnej pracy, a także pracy w zespole. Nauczyciele w ten sposób mogą inicjować większą aktywność uczniów, a szkoła staje się atrakcyjnym miejscem, które rozwija siły twórcze młodych ludzi.

W klasach łączonych metoda projektu pozwala na:

- wspólną pracę dzieci;
- kształcenie umiejętności pracy zespołowej (praca w zespole, odpowiedzialność za pracę, wymiana zdań i poglądów);
- wykazanie się każdemu uczniowi – bez względu na jego wiedzę i umiejętności (w projekcie każdy znajdzie dla siebie zadanie na miarę jego możliwości);
- rozwijanie wiedzy, umiejętności, kształtowanie postaw, integrację grupy;
- łączenie treści, które są pozornie niemożliwe do połączenia w grupach różnowiekowych;
- naukę funkcjonowania uczniów w większej grupie, w której tworzy się silna więź (starsi uczą młodszych, często jest odwrotnie);
- naukę uczenia się – grupa planuje pracę nad projektem, sama wyznacza sobie cele, wie, według jakich kryteriów będzie oceniana, musi zastosować wiedzę teoretyczną w praktyce.

Nauczyciel staje się nie tyle źródłem wiedzy, ile źródłem informacji o źródłach. Monitoruje uczenie się dzieci, wskazuje i naprowadza na właściwy kierunek. Nauczyciel kieruje realizacją projektu – dba, aby każde dziecko otrzymało zadanie przystające do jego możliwości.

Ważnym elementem w pracy z klasami łączonymi jest współpraca uczniów. Jednym z warunków powodzenia będzie wprowadzanie tutoringu koleżeńskiego i indywidualizacji nauczania (Żytko, 2014). Jedno dziecko staje się dla drugiego przewodnikiem, a czasem wręcz nauczycielem. Jest to możliwe przy uczeniu się we współpracy w grupach, także podczas realizacji projektu edukacyjnego.

Coraz częściej, prócz klas łączonych w nauczaniu zintegrowanym, w polskich szkołach łączy się zajęcia w klasach II etapu edukacyjnego. Łączenia te obejmują nie tylko przedmioty artystyczne i ruchowe, lecz także język polski, matematykę, przyrodę, języki obce. Na tych lekcjach możliwe jest – i wskazane – realizowanie wspólnego tematu lekcji w obydwu klasach (dotyczy to zwłaszcza ćwiczeń w pisaniu, ortograficznych, stylistycznych). Na drugim etapie edukacyjnym można wspólnie redagować teksty kierowane do różnych adresatów i w różnych celach, z troską o kompozycję, sprawność stylistyczną oraz poprawność gramatyczną, ortograficzną i interpunkcyjną; na matematyce wykonywać rachunki, zadania tekstowe, poznawać treści ekologiczne i regionalne na przyrodzie. Metoda projektu ma zastosowanie nawet na jednej jednostce lekcyjnej.

NAUCZANIE BLOKOWE

Podobnie rzecz ma się z nauczaniem blokowym, które formalnie pojawiło się w polskim systemie edukacji w 1999 r. w wyniku wprowadzania reformy oświaty. To sposób organizacji procesu dydaktycznego polegający na łączeniu treści pokrewnych przedmiotów w cykle tematyczne. Nauczanie blokowe może być realizowane przez jednego lub kilku nauczycieli w ramach systemu lekcyjnego lub wręcz po odejściu od niego (Zawiślak, 2000).

Programowanie zajęć w postaci większych, kilkugodzinnych całości umożliwia aktywne i wszechstronne opanowanie powiązanych ze sobą celów kształcenia. Proces nauczania nie jest realizowany w formie pojedynczych lekcji, lecz w dłuższych jednostkach czasowych – trzy lub cztery lekcje są łączone w jeden blok, są też możliwe lekcje, które trwają przez pół dnia lub cały dzień. W nauczaniu blokowym możliwe jest wspólne przygotowanie i przeprowadzenie jednej lekcji przez nauczycieli dwóch przedmiotów (model integracji jednopredmiotowej) lub współpraca kilku nauczycieli przy planowaniu i realizacji wspólnych treści nauczania (model integracji wielo- i międzyprzedmiotowej) na lekcjach przedmiotowych lub w ramach osobnego bloku (np. dzień humanistyczny).

Stałymi elementami planu nauczania dotyczącego cyklu tematycznego przeznaczonego do realizacji w bloku są: temat cyklu, czas jego realizacji, cele, przedmioty w podziale na jednostki lekcyjne, metody pracy, ewentualnie teksty kultury. Warto podkreślić, że celem wprowadzenia bloków jest integracja wiedzy.

Taka sytuacja wymaga od nauczycieli przede wszystkim współpracy, sprawnej organizacji procesu dydaktycznego, wielu wspólnych pozalekcyjnych spotkań oraz poszukiwania nowych rozwiązań i trafnego planowania pracy dydaktyczno-wychowawczej.

PRZYKŁAD

Współpracę nauczycieli mogą ułatwić proste rozwiązania metodyczne i organizacyjne:

- podział materiału nauczania na bloki tematyczne, realizowane równocześnie podczas lekcji wszystkich przedmiotów z uwzględnieniem analizy podstawy programowej, programu nauczania, podręczników;
- ustalenie zakresu wiedzy, umiejętności i pożądaných postaw (cele szczegółowe) z poszczególnych przedmiotów;
- zaplanowanie czasu realizacji;
- zaplanowanie sposobów ewaluacji poszczególnych bloków tematycznych;
- wprowadzenie w szkole jednolitych zasad formułowania wymagań edukacyjnych, oceniania prac domowych itp.;
- regularna wymiana informacji między nauczycielami na temat osiągnięć uczniów;
- wykorzystanie podręczników i materiałów metodycznych przygotowanych specjalnie z myślą o nauczaniu całościowym w klasach IV–VI.

Istotne jest, aby w procesie edukacji stwarzać uczniom okazje do aktywności poznawczej, społecznej i emocjonalnej. Dzieci chcą podejmować się zadań, wymagających pokonania trudności, które stanowią dla nich wyzwanie. Wtedy motywują do działania, pozwalają się rozwijać przez różne aktywności. Celem nauczania nie jest wyposażenie uczniów w skończony zbiór informacji, ale przede wszystkim rozwijanie umiejętności uczenia się i krytycznego podejścia do informacji, które docierają z wielu źródeł.

Edukacja w klasach łączonych powinna wykorzystywać nowoczesne rozwiązania pedagogiczne związane z uczeniem się dzieci i konstruowaniem wiedzy w interakcjach społecznych, jest to bowiem wyjątkowa okazja do takich działań. Warto organizować pracę na lekcjach w zespołach różnowiekowych, uwzględniać zadania do wyboru o zróżnicowanym poziomie trudności, stwarzać uczniom sytuacje do planowania swoich działań na tydzień i możliwość wykorzystywania wsparcia kolegów i koleżanek w ich wykonaniu oraz sprawdzania uzyskanych efektów (najpierw samodzielnie, potem w konsultacji z kolegami, a dopiero na końcu z nauczycielem). Nauczyciel zaś pełni rolę doradcy, organizatora sytuacji edukacyjnych, a nie osoby koncentrującej się na transmitowaniu wiedzy do wszystkich uczestników procesu edukacyjnego w tak zróżnicowanej pod względem potrzeb edukacyjnych grupie, jak klasy łączone. Potencjał uczniów tkwi w ich różnorodności i można to wykorzystać, dając im możliwość aktywnego działania i uczenia się od siebie w interakcjach społecznych (Żytko, 2014).

2.2. WARSZTAT PRACY NAUCZYCIELA W KLASACH ŁĄCZONYCH

Jesteśmy obecnie świadkami dyskusji, na ile sukces uczenia zależy od zapisów podstawy programowej i programów nauczania, wykorzystania różnych metod i narzędzi dydaktycznych, w tym również nowoczesnych technologii, a na ile od samych nauczycieli i ich wiedzy przedmiotowej oraz kompetencji w zakresie pracy z uczniami. Niewątpliwie zadaniem szkoły jest tworzenie odpowiednich warunków do rozwijania procesu uczenia się uczniów na podstawie tych trzech elementów. W przypadku szkoły z klasami łączonymi wymaga to szczególnej uwagi – wykorzystywanie pomocy audiowizualnych, filmów, nagrań itp. w czasie lekcji łączonych może być dla nauczyciela szczególnie trudne. Z jednej strony ze względu na brak kompetencji do pracy z tymi narzędziami, a z drugiej z uwagi na złożoną organizację zajęć – nauczyciel musi przewidzieć wykorzystanie ich w części wspólnej dla obu klas zgodne z podstawą programową i programem nauczania każdej z tych klas. Dlatego też warto zobaczyć, w jaki sposób konstruować programy nauczania w klasach łączonych, aby móc wykorzystywać różnorodne metody dydaktyczne, narzędzia i techniki pracy, a jednocześnie umożliwić nauczycielom warunki do pełnego wykorzystywania posiadanych kompetencji niezbędnych w pracy z uczniami.

PROGRAM NAUCZANIA (MODYFIKACJA, PROGRAM WŁASNY)

Koncepcja programu nauczania w klasach łączonych powinna być przemyślana – nie ma takich samych szkół z klasami łączonymi, nie może być więc mowy o skorzystaniu w całości z gotowych rozwiązań. Każda ma swoje specyficzne warunki szkolne, środowiskowe, kadrowe, demograficzne.

Koncepcja programu nauczania jest taka sama jak dla klas rozłącznych. Każdy program zawiera przecież podobne elementy. Dobrze skonstruowany program to klucz do sukcesu w nauczaniu.

Nauczyciel ma trzy możliwości: może przyjąć gotowy program lub zmodyfikować bądź stworzyć własny. Zapisy prawne² pozwalają na opracowywanie własnego programu nauczania na bazie podstawy programowej, nie wykluczają programu dla klas łączonych. Tworzenie czy modyfikacja programu nauczania jest procesem zależnym od konfiguracji połączeń, liczby godzin osobnych i łączonych. Każdy program nauczania powinien spełnić wymogi, które po zmianie przepisów zostały określone w ustawie o systemie oświaty.

Nauczyciel musi być świadomy potencjału obu grup w klasach łączonych. Musi również pamiętać, że skład grupy corocznie będzie się zmieniał – jedni uczniowie do grupy dojdą, a inni z niej odejdą. W programie nauczania dla klas łączonych powinno się poprzestać na treściach zawartych przede wszystkim w podstawie programowej. Lepiej na bieżąco modyfikować przebieg lekcji, dodając nowe treści, niż narażać się na niezrealizowanie zapisów z podstawy programowej.

Nauczyciel nie ma obowiązku tworzenia własnego programu nauczania ani modyfikowania gotowego, jednak specyfika klas łączonych wskazuje na potrzebę takich rozwiązań, które ułatwiałyby mu pracę przy jednoczesnym nabywaniu przez uczniów wiedzy i umiejętności określonych w podstawie programowej.

PROGRAM NAUCZANIA A PLAN NAUCZANIA

Planem nauczania nazywamy zaplanowanie czynności ucznia i nauczyciela w taki sposób, aby uczeń opanował w trakcie lekcji wymagania zawarte w podstawie programowej. Plan nauczania to harmonogram realizacji celów i treści z podstawy programowej oraz tych ewentualnie rozszerzonych. Planując pracę w klasach łączonych, nauczyciel powinien mieć świadomość, że może przygotować plan na jeden rok szkolny. Nie wie przecież, jak, ile i które klasy będą połączone w kolejnym roku, pamięta jednak o całym cyklu edukacyjnym.

Przepisy prawne z 2015 r.³ zobowiązują nauczycieli do planowania swojej pracy.

Przygotowując zajęcia edukacyjne w klasach łączonych, nauczyciele mogą przewidywać, jak rozłożą treści programowe na jednostki metodyczne, a w tym samym na lekcje, w jaki sposób zorganizują codzienną pracę swoją i uczniów, jak zapewnią ciągłość, drożność, stopniowanie trudności. Nauczyciel ma wtedy świadomość, że podjęte działania służą osiągnięciu ustalonych celów. Powinien on również pamiętać o konieczności dokonywania bieżącej ewaluacji. Dzięki tym zabiegom będzie w stanie zapewnić uczniom: skuteczność kształcenia, wykorzystywanie zdobytej wiedzy, kontrolę wyników kształcenia, systemowość działań, partnerstwo w działaniu, współodpowiedzialność za efekty kształcenia, konsekwencję i rytmiczność podejmowanych

² Ustawa z dnia 30 maja 2014 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2014 r. poz. 811 z późn. zm.). Nie obowiązują już Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dz.U. z 2012 r. poz. 752).

³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2015 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz.U. z 2015 r. poz. 1270).

działań, samoocenę pracy dydaktycznej, a przede wszystkim zwiększenie motywacji do uczenia się, zmniejszenie czynników zewnętrznych, które ograniczają proces kształcenia. Jednocześnie dyrektor powinien znać plan pracy, wiedzieć, jakie są tematy kolejnych lekcji, efekty kształcenia, wyniki ewaluacji i tym samym lepiej organizować pracę całej szkoły.

Nauczyciel, przygotowując się do pracy w klasach łączonych, powinien ustalić, które tematy i w jakim zakresie można opracować za pomocą pracy jednolitej, a które za pomocą pracy zróżnicowanej, oraz ująć je we własnym planie pracy. Pozwoli to na zrationalizowanie organizacji pracy uczniów obu zespołów klasowych w warunkach połączonych klas. Utrudnieniem jest przygotowanie planów pracy dla takiej zbiorowości uczniów. W wielu opracowaniach można znaleźć stosowne uwagi i propozycje. Metody te nie zawsze się sprawdzają, gdyż uczeń, wychowany w kulturze obrazkowej, posiada często wiedzę wykraczającą poza ramy programu i nie jest w stanie skupić uwagi na pracy cichej, gdy druga grupa zajmuje się czymś znacznie ciekawszym. Dlatego należy szukać rozwiązań, które w równym stopniu zajmą obie grupy uczące się podczas jednej jednostki lekcyjnej.

Nowa podstawa programowa umożliwia zróżnicowanie zajęć edukacyjnych z każdego przedmiotu, lepsze dopasowanie ich do poziomu indywidualnego rozwoju dziecka niż do jego wieku metrykalnego. Poza tym nie wspomina ona o podziale na klasy. Uczeń powinien opanować treści edukacyjne po zakończeniu cyklu edukacyjnego, a nie klasy. Poza tym w podstawie nie zamieszczono spisu lektur obowiązkowych – nauczyciel sam podejmuje decyzję, kiedy i którą pozycję będzie z klasą omawiał. Dlatego w programie nauczania nie warto traktować grupy jako dwóch klas, lepiej tworzyć takie sytuacje, w których grupa stanowi całość.

WARTO WIEDZIEĆ

PROGRAM NAUCZANIA „KROK PO KROKU”*

1. Przygotowanie.
 - a) Analiza ogólnej części podstawy programowej.
 - b) Analiza części wstępnej podstawy programowej.
 - c) Analiza zalecanych warunków i sposobów realizacji.
 - d) Analiza podstawy programowej przedmiotu z niższego i właściwego etapu edukacji.
 - e) Diagnoza uczniów, szkoły.
2. Tworzenie.
 - a) Cele, treści, osiągnięcia.
 - b) Sposoby osiągania celów.
 - c) Ocenianie.
 - d) Program nauczania a plan nauczania.
3. Ewaluacja.
 - a) Ewaluacja na etapie tworzenia programu.
 - b) Ewaluacja w trakcie tworzenia programu.
 - c) Ewaluacja na koniec etapu kształcenia.

* Na podstawie: Kapcia, Kulesza, Rudnik (2012).

WARTO WIEDZIEĆ

ETAPY PLANOWANIA ROCZNEJ PRACY W KLASACH ŁĄCZONYCH

1. Analiza podstawy programowej.
2. Analiza zatwierdzonego programu nauczania (pożyczany ten sam program w obu klasach).
3. Analiza programu nauczania pod względem zbieżności w dążeniu do osiągnięcia przewidywanych efektów edukacyjnych uczniów w obu klasach.
4. Aplanowanie wspólnych (zbieżnych) tematów, odnotowanie w swoim planie pracy.
5. Analiza pozostałych, rozbieżnych zagadnień.
6. Umieszczenie rozbieżnych zagadnień w planie pracy.

Monitorowanie realizacji podstawy programowej w klasach łączonych nie różni się od tego w klasach jednorodnych. W zależności od przyjętych przez szkołę zasad – monitorowanie odbywa się za pomocą dodatkowego dokumentu, w dzienniku. Planując roczną pracę, warto jednak dodać rubrykę z treściami podstawy programowej, co pozwoli sprawdzać na bieżąco stopień realizacji, a także dostrzec w porę niebezpieczeństwo wynikające z jej niezrealizowania.

Praca w klasach łączonych jest trudna i pracochłonna, wymaga metodycznej wprawy i doświadczenia. Do nauki w klasach łączonych nie są dostosowane podręczniki szkolne, choć pracę nauczycielowi mogą ułatwić zeszyty ćwiczeń. Trzeba jednak pamiętać o dopasowaniu wymagań do poziomu uczniów i podkreślić korzyści z tego typu pracy. Najważniejsza jest praca samodzielna ucznia, która jest pożytkiem, zwłaszcza że współczesna dydaktyka zakłada jedność procesów nauczania i uczenia się. Poza tym samodzielne uczenie się sprzyja trwałości wiedzy, uczy pomysłowości i radzenia sobie w trudnej sytuacji, pobudza do wysiłku, daje radość.

3. WSPOMAGANIE MAŁYCH WIEJSKICH SZKOŁ Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

MAŁGORZATA WOJNAROWSKA

3.1. NA CZYM POLEGA WSPOMAGANIE SZKOŁY Z KLASAMI ŁĄCZONYMI?

W Polsce odsetek małych wiejskich z klasami łączonymi wśród ogółu szkół podstawowych jest wysoki (patrz rozdział 1). Fakt ten nie może ująć uwadze placówek wspomaganie – ośrodków doskonalenia nauczycieli, poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz bibliotek pedagogicznych, które w swojej ofercie powinny uwzględnić potrzeby dyrektorów i nauczycieli z tego typu szkół i przygotować propozycje ich wspierania.

Celem zmian w systemie oświaty jest odchodzenie od incydentalnych form doskonalenia skierowanych do pojedynczego nauczyciela oraz tworzenie kompleksowego systemu wspomaganie całej szkoły z jednej strony w wykonywaniu zadań nakładanych przez państwo, a z drugiej w rozwiązywaniu problemów specyficznych dla danej placówki. Zmiany w przepisach spowodowały, że od 1 stycznia 2016 r. na placówkach doskonalenia, poradniach psychologiczno-pedagogicznych oraz bibliotekach pedagogicznych spoczywa zadanie, które wymaga zmiany sposobu pracy⁴.

§ CO MÓWI PRAWO?

Wspomniane wyżej przepisy stanowią, że wspomaganie polega na „zaplanowaniu i przeprowadzeniu działań mających na celu poprawę jakości pracy szkoły lub placówki”, które wynikają z potrzeb szkoły lub placówki i obejmują:

- pomoc w diagnozowaniu potrzeb szkoły lub placówki,
- ustalenie sposobów działania prowadzących do zaspokojenia potrzeb szkoły lub placówki,
- zaplanowanie form wspomaganie i ich realizację,
- wspólną ocenę efektów i opracowanie wniosków z realizacji zaplanowanych form wspomaganie.

Podstawowe założenia przyjęte dla nowego systemu przedstawiono poniżej.

1. Wspomaganie jest adresowane do szkoły, nie zaś wyłącznie do poszczególnych osób lub grup, takich jak dyrektor czy nauczyciele. Oznacza to, że przez doskonalenie nauczycieli całościowo oddziałuje się na szkołę rozumianą jako złożony, wieloaspektowy system (organizację).
2. Wspomaganie szkoły nie wyręcza jej i nie narzuca rozwiązań występujących problemów. Wynikająca z tego filozofia współpracy między instytucją wspomaganie a szkołami kładzie nacisk na podmiotową, autonomiczną rolę szkoły i współtworzenie przez nią wszystkich planów działań.
3. Wspomaganie wynika z analizy indywidualnej sytuacji szkoły i odpowiada na jej specyficzne potrzeby. Punktem wyjścia wszelkich działań adresowanych do nauczycieli danej szkoły jest rzetelna, angażująca społeczność szkolną diagnoza potrzeb.
4. Wspomaganie jest procesem, czyli odejściem od pojedynczych, samodzielnych form doskonalenia. Każde działanie prowadzone na rzecz rozwoju szkoły jest elementem rocznego planu wypracowanego przez dyrektora szkoły i radę pedagogiczną na bazie zdiagnozowanych potrzeb placówki.

⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dz.U. z 2014 r. poz. 1041 z późn. zm.), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 369), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 199).

Placówki doskonalenia nauczycieli, poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz biblioteki pedagogiczne, realizując swoje nowe zadania, będą wspierać szkoły we właściwych dla siebie obszarach, zgodnych z profilem działalności. Powinny to jednak robić, bazując na procesowym działaniu i przy współpracy z innymi placówkami.

Powyższe założenia kładą nacisk na autonomię szkoły i jej podmiotowość. To wyjątkowa szansa dla małych wiejskich szkół z klasami łączonymi. Każda z nich jest bowiem jedyna w swoim rodzaju, unikalna. Ze względu na przyjęte rozwiązania organizacyjne, sposoby łączenia klas, lokalne uwarunkowania i konteksty funkcjonuje ona w niepowtarzalny sposób. Oznacza to, że nie może korzystać z cudzych wzorców lub gotowych rozwiązań, przejmowanych od innych szkół. Nauczyciele, którzy w niej uczą, muszą sami stworzyć własny model pracy, adekwatny do specyficznych warunków. Tym bardziej, że są często oddalone od dużych ośrodków miejskich i mają ograniczone możliwości korzystania z różnych form doskonalenia.

Przygotowując się do nowych zadań, warto przyjrzeć się doświadczeniom z pilotażu systemu wspomagania, który został przeprowadzony w latach 2013–2015. Ponad 160 samorządów powiatowych z całej Polski wdrażało nowy model pracy, polegający na kompleksowym wsparciu szkół i przedszkoli na swoim terenie. Pilotaż służył praktycznemu sprawdzeniu i ocenie rozwiązań wypracowanych przez Ośrodek Rozwoju Edukacji⁵. W raporcie z badań ewaluacyjnych przeprowadzonych w szkołach objętych działaniami czytamy, że „nowy model działa bardzo dobrze w małych szkołach, w których praktycznie cała rada pedagogiczna może być zaangażowana w diagnozę, przygotowanie planu wspomagania i samo wspomaganie” (Stronkowski i in., 2014).

Jedną z barier w podejmowaniu działań rozwojowych w małych szkołach, pracujących w trybie klas łączonych, jest brak wiary nauczycieli w swoje możliwości. Na pewno przyczyniły się do tego stereotypy, o których pisałyśmy w rozdziale 1. Wynikająca z nich niska samoocena nauczycieli stwarza szczególny kontekst dla procesu wspomagania. Podstawowym zadaniem instytucji i osób współpracujących z tego typu szkołami jest przekonanie nauczycieli, że pracują w wyjątkowych placówkach oraz że mają wystarczające zasoby i potencjał, aby podjąć wysiłek i stworzyć samodzielnie własny model pracy. Należy skierować ich uwagę nie tyle na poszukiwanie sprawdzonych modeli i ich implementację, ile na indywidualne i zespołowe wypracowywanie własnych rozwiązań oraz ściśle współdziałanie nauczycieli w tym zakresie.

Grono pedagogiczne w małej wiejskiej szkole z klasami łączonymi liczy zaledwie kilka osób. Nie ma mowy więc o pracy wielu zespołów i podziale rozmaitych zadań między nimi. Nauczyciele tworzą jeden zespół, co ma swoje konsekwencje w procesie wspomagania. Rzutuje też na przebieg organizacji szkoleń, bo w mało licznym gronie wspólna praca ma inną dynamikę niż w grupie warsztatowej składającej się z kilkunastu osób. Podobnie jest w innych działaniach związanych z różnymi etapami wspomagania – diagnozą pracy szkoły, wdrażaniem nowych rozwiązań czy ewaluacją prowadzonych działań. Trudniej jest podzielić pracę, bo praktycznie wszyscy muszą się zajmować wszystkim. W efekcie może to zaowocować przeciążeniem poszczególnych osób. Ale jednocześnie dzięki temu nauczyciele mogą mieć poczucie sprawstwa i bezpośredniego wpływu na przebieg całego procesu. W małym gronie jest lepszy przepływ informacji i łatwiejsza organizacja pracy.

Małe grono nauczycieli w szkołach z klasami łączonymi oznacza też niewielkie środki na doskonalenie nauczycieli⁶. W związku z tym szkoły mają ograniczony dostęp do zewnętrznych ekspertów, którzy specjalizują się w poszczególnych tematach związanych z pracą placówki. Dodatkową barierą jest deficyt dobrych trenerów – praktyków doświadczonych w pracy z klasami łączonymi. Dlatego jeszcze większego znaczenia nabiera wspólna praca nauczycieli nad rozwiązaniami, które będą stosowane w szkole.

3.2. PROCES WSPOMAGANIA – KROK PO KROKU

DIAGNOZA PRACY SZKOŁY

Pierwszym etapem procesu wspomagania jest diagnoza pracy szkoły, podczas której zbierane są informacje i dokonuje się ich kontekstowej analizy. Diagnoza ma służyć poprawie funkcjonowania szkoły. Dyrektor szkoły i nauczyciele we współpracy ze specjalistą ds. wspomagania, którym jest pracownik placówki doskonalenia, poradni lub biblioteki pedagogicznej (por. Słowniczek), korzystając z różnych źródeł informacji, analizują

⁵ Pilotaż nowego systemu doskonalenia nauczycieli i wspomagania pracy szkół był projektem współfinansowanym ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i realizowany w ramach Działania 3.5 *Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkół* (Priorytet III Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki).

⁶ Art. 70a ust. 1 Ustawy – Karta Nauczyciela stanowi: „W budżetach organów prowadzących szkoły wyodrębnić się środki na dofinansowanie doskonalenia zawodowego nauczycieli z uwzględnieniem doradztwa metodycznego – w wysokości 1% planowanych rocznych środków przeznaczonych na wynagrodzenia osobowe nauczycieli, z zastrzeżeniem ust. 2”.

szczegółowo potrzeby małej szkoły i określają obszar do rozwoju oraz kierunki działań, niezbędne do przeprowadzenia zmian. Przebieg diagnozy ma decydujący wpływ na jakość całego procesu wspomagania.

Do analizy potrzeb rozwojowych małej wiejskiej szkoły szczególnie użyteczne są:

- wywiady indywidualne,
- wywiady grupowe (rada rodziców, samorząd uczniowski itp.),
- analiza danych,
- metody obserwacyjne.

Za przygotowanie lub dobór narzędzi diagnostycznych jest odpowiedzialny specjalista ds. wspomagania (we współpracy z nauczycielami). W przypadku małej wiejskiej szkoły, gdzie rada pedagogiczna jest kilkuosobowa, w badania diagnostyczne mogą być zaangażowani wszyscy nauczyciele.

Metody i narzędzia stosowane w procesie diagnozy:

- analiza dokumentów wewnętrznych i zewnętrznych – szczególnie raportu z ewaluacji zewnętrznej i wyników ewaluacji wewnętrznej, wyników egzaminów zewnętrznych i edukacyjnej wartości dodanej (EWD), dokumentów szkolnych itp.;
- rozmowa indywidualna z dyrektorem;
- rozmowa z radą pedagogiczną skoncentrowana na rozwiązaniach – na podstawie pytań dotyczących rzeczywistości szkolnej oraz wizji przyszłości:
Jaki jest ogólny obraz sytuacji w naszej szkole?
Jak działa nasza szkoła?
Co się sprawdza?
Jakie są mocne strony naszej szkoły?
Jakie mamy zasoby?
Co wymaga poprawy?
Co trzeba zmienić?
Jak lepiej organizować pracę w warunkach łączenia klas?
Co jest możliwe, na co mamy wpływ?
Jaki mamy wybór, co możemy zrobić?
Co jest najpilniejsze?
Od czego trzeba zacząć?
Gdzie szukać wsparcia?
Kto lub co może nam pomóc?

W czasie spotkania z radą pedagogiczną można wykorzystać następujące metody służące analizie zebranych danych i wypracowywaniu propozycji rozwiązań (Adaśko, Jasińska, Kmiecik, 2015):

- SWOT,
- metaplan,
- rybi szkielet,
- wizja nowej szkoły za 5–10 lat itp.

Rzetelnie przeprowadzona diagnoza, otwierająca proces wspomagania, pozwoli na pogłębioną refleksję nad sytuacją małej szkoły. Dzięki różnym źródłom informacji (w tym wnioskowi z ewaluacji zewnętrznej i wewnętrznej) oraz trafnemu doborowi metod i narzędzi diagnostycznych, można wskazać priorytetowy obszar szkoły i rozpocząć działania rozwojowe, których jednym z elementów jest doskonalenie nauczycieli.

PLANOWANIE DZIAŁAŃ

Planowanie jest kolejnym etapem w procesie wspomagania rozwoju szkoły. Polega ono na wytyczeniu celów, określaniu sposobów ich realizacji, wyznaczaniu zadań i określaniu czasu niezbędnego na ich wykonanie. Punktem wyjścia do planowania są informacje uzyskane podczas diagnozy. Dobrze przygotowany plan pozwala na rytmiczne i efektywne wprowadzanie zmian w obszarach wynikających z diagnozy – określa cele, formy i sposoby oraz czas działania. W opracowaniu planu uczestniczą nauczyciele w porozumieniu z dyrekto-

rem i we współpracy ze specjalistą ds. wspomagania. W przypadku małej wiejskiej szkoły w proces planowania powinni być zaangażowani wszyscy nauczyciele.

Plan wspomagania powinien uwzględniać warunki niezbędne do wzajemnego uczenia się nauczycieli, specyficzne dla małej wiejskiej szkoły. Głównym celem działań jest bowiem wprowadzenie realnej zmiany w szkole, dotyczącej organizacji i sposobów pracy nauczycieli w warunkach łączenia klas. Plan powinien uwzględniać małą liczebność grona pedagogicznego i niewielkie środki na doskonalenie oraz inicjować działania polegające na niekonwencjonalnych rozwiązaniach w zakresie doskonalenia, np. nawiązanie współpracy z inną szkołą o podobnej specyfice i wzajemne uczenie się nauczycieli. Ponieważ działania te powinny doprowadzić do rozwoju szkoły, zauważalnego z perspektywy ucznia, plan musi uwzględniać nie tylko doskonalenie nauczycieli, lecz także realne zmiany w sposobie pracy tych nauczycieli i w efekcie stosowanie przez nich nowych rozwiązań. W procesie planowania nie można też pominąć monitorowania działań i ewaluacji wspomagania, najlepiej prowadzonej wspólnie z nadzorem pedagogicznym, za który odpowiedzialny jest dyrektor szkoły. Dobry plan powinien być elastyczny i dawać możliwość modyfikacji w przypadku nowych okoliczności lub zagrożeń.

W procesie planowania można wykorzystać powszechnie stosowane metody (Szmidt, Dudek, 2015); są to m.in.:

- formułowanie celów SMART,
- planowanie z przyszłości,
- planowanie kroczące,
- gwiazda pytań,
- drzewko ambitnego celu,
- drzewo decyzyjne.

Plan oparty na rzetelnej diagnozie, dostosowany do organizacji pracy małej szkoły, mający logiczną i klarowną strukturę, z precyzyjnie określonymi celami, racjonalnie rozłożonymi formami doskonalenia i wdrażania oraz dokładnie określonymi efektami pozwoli na rytmiczne i efektywne wprowadzanie zmiany w szkole.

REALIZACJA DZIAŁAŃ

Realizacja zaplanowanych działań (doskonalenia nauczycieli oraz wdrażania nowych rozwiązań) to istotny etap całego procesu wspomaganie pracy szkoły. Dzięki temu dokonuje się najważniejsza zmiana – nauczyciele nabywają wiedzy i umiejętności, uczą się od siebie nawzajem, wypracowują rozwiązania i wdrażają je do szkolnej praktyki. Zmiana jest wówczas odczuwalna z perspektywy ucznia.

Ten etap wynika z diagnozy pracy szkoły i stanowi rezultat planu wspomaganie. Aby zmiany, które sobie zaplanujemy, powiodły się i były trwałe, często nie wystarczy dobre planowanie i podjęcie konkretnych działań. Trzeba na bieżąco radzić sobie z problemami, pokonywać trudności oraz powtarzać i utrwalać nowe rozwiązania, aż zostaną uznane za własne i oczywiste w codziennym funkcjonowaniu szkoły. Bez tego nastąpi powrót do stanu wyjściowego. Aby więc zmiana była skuteczna i trwała, szkoła potrzebuje zewnętrznego wspomaganie, a nauczyciele takich form wsparcia, które będą skutecznie doskonalili ich warsztat pracy.

Doskonalenie to pierwszy etap realizacji polegający na przekazaniu nauczycielom nowej wiedzy i rozwijaniu umiejętności. Najczęściej odbywa się przez udział w różnych formach doskonalenia, prowadzonych przez zewnętrznych ekspertów. Nie jest to jednak jedyny sposób nabywania wiedzy i umiejętności (choć najpopularniejszy). Warto sięgnąć po inne, mniej doceniane sposoby, które mogą okazać się efektywniejsze niż szkolenia. W przypadku małej szkoły z klasami łączonymi może to być doskonalenie przez wzajemne uczenie się nauczycieli (wewnątrz szkoły, ale także we współpracy z inną szkołą o podobnej specyfice) – coaching, mentoring, obserwacje koleżeńskie, uczenie się w działaniu, wspólne analizowanie dobrych praktyk, dyskusje w zespole nauczycieli, samokształcenie itp. Należy pamiętać, że doskonalenie powinno być spójne tematycznie i wynikać ze zdiagnozowanych potrzeb nauczycieli małej szkoły. Warto stosować różnorodne i praktyczne formy, dzięki którym nauczyciele mogą rozwijać swoje umiejętności pracy w warunkach łączenia klas. Bardzo ważne dla powodzenia procesu jest właściwe rozłożenie doskonalenia w czasie, aby nauczyciele nie czuli się zbyt obciążeni nadmierną liczbą zajęć.

Wdrażanie nowych rozwiązań to kolejny krok w realizacji procesu wspomaganie pracy szkoły. Polega on na zastosowaniu w praktyce tego, czego nauczyciele nauczyli się podczas doskonalenia. Jest to kluczowy etap z punktu widzenia osiągnięcia rzeczywistej zmiany w szkole. Warto więc skorzystać z doświadczeń pilotażu

nowego systemu wspomagania⁷. Z raportu końcowego wynika, że w wielu przypadkach wspomaganie było utożsamiane tylko ze szkoleniami. Zabrakło kontynuacji w postaci dalszych działań, polegających na wypracowaniu nowych rozwiązań i wdrażaniu ich do szkolnej praktyki (Stronkowski i in., 2014). Tymczasem bez autentycznego zaangażowania nauczycieli nie może dokonać się zmiana w szkole. Ten etap powinien być szczegółowo przeanalizowany już w czasie planowania działań. Warto ustalić, w jaki sposób i kiedy będzie się odbywać wdrażanie nowych rozwiązań, jaki jest podział zadań, kto jest za co odpowiedzialny oraz nieustannie monitorować wszystkie działania.

Jakość wdrażania będzie zależeć od sposobów pracy, adekwatnych do tematyki wspomagania. W warunkach małej szkoły mogą to być np.:

- nowe metody i formy pracy z uczniami na konkretnych zajęciach w klasach łączonych, które pozwolą zwiększyć skuteczność podejmowanych działań;
- wspólne rozwiązywanie problemów w zespole nauczycieli pracujących z klasami łączonymi;
- *action learning* – analiza własnych działań w małej grupie nauczycieli, prowadząca do refleksji i – w konsekwencji – do poprawy umiejętności i jakości przyszłych zachowań;
- lekcje/zajęcia otwarte w klasach łączonych, podczas których nauczyciele prezentują sobie nawzajem przykłady wykorzystania nowych rozwiązań w praktyce;
- obserwacje koleżeńskie, które pozwalają spojrzeć na wdrażane nowe metody i formy pracy okiem innego nauczyciela pracującego z klasami łączonymi – życzliwego przyjaciela, który udzieli informacji zwrotnej, co w efekcie przyczyni się do modyfikacji i doskonalenia własnych działań;
- dyskusje (różnego rodzaju), podczas których konfrontowane są rozmaite opinie nauczycieli, wynikające z ich różnych doświadczeń;
- refleksja nad przebiegiem i efektami wdrażania, podawanie rozmaitych przykładów z własnej praktyki;
- formułowanie wniosków z wdrażania i rekomendacji do dalszej pracy itp. (Wojnarowska, 2015).

Gwarantem wysokiej jakości wdrażania jest współpraca nauczycieli małej szkoły. Powinni oni podejmować tematykę realizowaną podczas szkoleń, razem poszukiwać konstruktywnych rozwiązań w zakresie stosowania nowo nabytych umiejętności w praktyce, dyskutować i wymieniać doświadczenia na temat ich wdrażania na swoich lekcjach, wspólnie dokonywać ewaluacji działań, wyciągać wnioski, formułować rekomendacje.

EWALUACJA WSPOMAGANIA

Końcowym etapem wspomagania jest podsumowanie i ewaluacja przeprowadzonych działań i ich efektów. Przedmiotem ewaluacji są obszary pracy szkoły objęte wspomaganie. Podsumowanie i ewaluacja powinny być skorelowane z ewaluacją wewnętrzną szkoły, za którą odpowiada dyrektor placówki⁸. To w jej wyniku zostaną zbadane efekty procesu wspomagania i okaże się, jak wdrażane działania wpłynęły na trwałość projektowanych zmian. Jest to rozwiązanie szczególnie polecane w przypadku małych szkół – pozwala bowiem na optymalizację działań i nie wymaga dodatkowego nakładu pracy.

Dobrze, jeśli – podczas ewaluacji procesu wspomagania przeprowadzanej w warunkach małej szkoły – zastosuje się metody, które dla pracujących w niej osób będą naturalne, a zbieranie danych nie będzie przeszkadzać w codziennych obowiązkach i zadaniach. Oto przykłady działań:

- obserwacja,
- wywiad,
- dyskusja grupowa,
- analiza dokumentów,
- inne metody zbierania danych, np. typu niedokończone zdania.

⁷ Pilotaż nowego systemu doskonalenia nauczycieli i wspomagania pracy szkół był projektem współfinansowanym ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i realizowany w ramach Działania 3.5 *Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkół* (Priorytet III Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki).

⁸ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2015 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz.U. z 2015 r. poz. 1270).

3.3. ZADANIA SPECJALISTY DS. WSPOMAGANIA I DYREKTORA SZKOŁY

W procesie wspomagania szkoły kluczową rolę odgrywa jej dyrektor. To on jest inicjatorem zmian, bierze odpowiedzialność za cały proces, monitoruje i nim zarządza. Zewnętrzny specjalista ds. wspomagania pełni ważną, ale jednak wspierającą rolę.

Tabela 1. Zadania zewnętrznego specjalisty ds. wspomagania i dyrektora szkoły na poszczególnych etapach procesu wspomagania szkoły wiejskiej z klasami łączonymi

Etap	Zewnętrzny specjalista ds. wspomagania	Dyrektor szkoły
Diagnoza	<ul style="list-style-type: none"> • przekazanie informacji na temat założeń procesu wspomagania; • organizacja i prowadzenie spotkań z dyrektorem szkoły i radą pedagogiczną; • zapewnienie odpowiednich metod i narzędzi do diagnozy potrzeb szkoły; • zbieranie i integracja danych o szkole; • moderowanie spotkań z nauczycielami; • bieżąca współpraca z dyrektorem i radą pedagogiczną w przeprowadzeniu diagnozy; • pomoc w określeniu priorytetów rozwojowych na podstawie zebranych informacji. 	<ul style="list-style-type: none"> • inicjowanie procesu wspomagania; • uczestniczenie w spotkaniach, konsultacjach i warsztatach; • zachęcanie nauczycieli do aktywnego udziału w diagnozie; • monitorowanie prac w ramach diagnozy; • upowszechnianie rezultatów diagnozy.
Planowanie	<ul style="list-style-type: none"> • koordynacja procesu planowania; • współpraca z dyrektorem oraz innymi osobami przy planowaniu wspomagania; • moderowanie pracy nauczycieli w czasie procesu planowania; • analiza wyników diagnozy i wykorzystanie ich w procesie planowania; • wspieranie nauczycieli w definiowaniu celów, zadań i efektów. 	<ul style="list-style-type: none"> • uczestniczenie w planowaniu; • wspieranie organizacyjnie, udostępnianie zasoby dydaktycznych, organizacyjnych, lokalowych; • budowanie klimatu sprzyjającego pracy i motywowanie nauczycieli do współpracy; • angażowanie nauczycieli w proces planowania; • wskazywanie zasobów szkoły, które mogą zostać uwzględnione w trakcie realizacji działań; • informowanie społeczności szkolnej o planowanych działaniach.
Realizacja	<ul style="list-style-type: none"> • organizowanie form doskonalenia; • dobór ekspertów; • ocena programów szkoleń; • monitorowanie form doskonalenia i wdrażania nowych rozwiązań; • wspieranie nauczycieli; • korygowanie (w razie potrzeby) zaplanowanych działań, współpraca z dyrektorem i nauczycielami. 	<ul style="list-style-type: none"> • stwarzanie warunków do realizacji form doskonalenia; • uczestnictwo w formach doskonalenia; • monitorowanie form doskonalenia i wdrażania nowych rozwiązań; • motywowanie nauczycieli do aktywności i zaangażowania; • reagowanie na sytuacje trudne, zagrażające realizacji procesu; • promowanie rozwoju pracowników i szkoły; • współpraca ze specjalistą ds. wspomagania; • przygotowanie warunków do stosowania nowej praktyki.
Ewaluacja	<ul style="list-style-type: none"> • ustalenie zasad pracy związanych z ewaluacją procesu wspomagania; • współpraca z różnymi grupami zaangażowanymi w proces ewaluacji; • dobór metod i narzędzi badawczych; • pozyskiwanie od respondentów potrzebnych informacji; • opracowanie i upowszechnianie wyników ewaluacji. 	<ul style="list-style-type: none"> • monitorowanie przebiegu ewaluacji procesu; • udostępnianie zasobów organizacyjno-technicznych placówki; • motywowanie i angażowanie nauczycieli do współpracy; • skorelowanie ewaluacji procesu wspomagania z ewaluacją wewnętrzną; • informowanie o wynikach ewaluacji i ich upowszechnianie.

4. PRZYKŁADY REALIZACJI PROCESU WSPOMAGANIA SZKÓŁ Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

MAŁGORZATA WOJNAROWSKA

Zaprezentowane poniżej rozwiązania są zbiorem pomysłów na doskonalenie nauczycieli klas łączonych, które można wykorzystać w procesie wspomagania całej szkoły. Mogą służyć pracownikom placówek doskonalenia nauczycieli, poradni psychologiczno-pedagogicznych i bibliotek pedagogicznych. Zostały opracowane na podstawie analizy potrzeb nauczycieli pracujących w klasach łączonych, zamieszczonej w pierwszej części publikacji. Są to propozycje tematyczne, które obejmują doskonalenie z zakresu:

- programów nauczania dla klas łączonych – ich opracowania, modyfikowania;
- opracowywania planów nauczania dla klas łączonych;
- metodyki pracy w klasach łączonych;
- współpracy nauczycieli przy wypracowywaniu wspólnych rozwiązań, specyficznych dla danej szkoły;
- rozwijania społecznych umiejętności uczniów klas łączonych;
- wzajemnego uczenia się;
- sposobów oceniania uczniów;
- współpracy z rodzicami itp.

Propozycje przedstawione w poniższych tabelach można realizować w rozmaitych konfiguracjach i zestawieniach, w różnym czasie, w zależności od istniejących warunków. Przede wszystkim jednak należy je modyfikować pod kątem wniosków z diagnozy pracy danej szkoły. Na przykład w szkole, w której nie było dotąd klas łączonych, a zespół nauczycieli przygotowuje się do nowego wyzwania i poszukuje informacji, można zaproponować zestaw *Nauczyciel kreatorem pracy w klasach łączonych*, składający się z następujących tematów:

- Praca w klasach łączonych – nasze zasoby i potrzeby.
- Program nauczania – jak go opracować lub zmodyfikować dla klas łączonych?
- Planowanie pracy w klasach łączonych.
- Metodyka nauczania w klasach łączonych.

Tak zaplanowany proces wspomagania powinien wyposażyć nauczycieli w podstawowe umiejętności w zakresie tworzenia/modyfikacji programów, planowania pracy oraz metodyki w specyficznych warunkach klas łączonych. Musi być realizowany przez dłuższy czas, najlepiej przez cały rok szkolny. Między poszczególnymi szkoleniami tematycznymi należy wykonać samodzielnie lub zespołowo pracę (zwłaszcza po drugim i trzecim szkoleniu, gdy zadaniem nauczycieli jest stworzenie lub zmodyfikowanie programu oraz zaplanowanie pracy w cyklu rocznym).

W przypadku nauczycieli, którzy już pracują z klasami łączonymi, a chcieliby doskonalić swój warsztat pracy, można zaplanować wspomaganie na temat *Doskonalenie metod i form pracy w klasach łączonych*, które jest wersją szkolenia *Metodyka pracy w klasach łączonych*, wzbogaconą o temat wzajemnego i odwróconego nauczania. Na osobnych szkoleniach można wtedy realizować tematy:

- Projekt w pracy z uczniami klas łączonych.
- Nauczanie blokowe w klasach łączonych.
- Wzajemne uczenie się i tutoring rówieśniczy u uczniów klas łączonych.
- Odwrócone nauczanie w klasach łączonych.
- Ocenianie wspierające rozwój uczniów klas łączonych.

Nieco inną propozycją doskonalącą warsztat pracy może być proces wspomagania pod hasłem *Rozwijanie umiejętności kluczowych w klasach łączonych*, w którym nauczyciele będą się zajmować np. takimi zagadnieniami:

- Rozwijanie umiejętności społecznych i przedsiębiorczych uczniów klas łączonych.
- Rozwijanie uczniowskiej samodzielności i kreatywności w klasach łączonych.
- Wykorzystanie zasobów lokalnego środowiska w pracy małej wiejskiej szkoły z klasami łączonymi.

Osobnym obszarem do rozwoju może być *Współpraca nauczycieli w szkole z klasami łączonymi*. To propozycja dla tych placówek, w których nie ma wielu doświadczeń w zakresie wspólnego wypracowywania rozwiązań (metodycznych, organizacyjnych) w warunkach specyficznych dla danej szkoły. Przykładowe tematy szkoleń:

- Warunki dobrej współpracy zespołu nauczycieli klas łączonych.
- Obserwacja koleżeńska jako szansa na rozwój umiejętności metodycznych nauczycieli klas łączonych.
- Coaching, tutoring, mentoring jako formy wsparcia i współpracy między nauczycielami.

Po przeanalizowaniu ww. tematów warto zauważyć, że poszczególne elementy wspomaganie można układać w różne konfiguracje – w zależności od znajomości tematyki klas łączonych, zaawansowania nauczycieli i ich potrzeb, warunków danej szkoły, czasu przeznaczanego na realizację procesu wspomaganie itp.

Każda z 16 propozycji jest opisana według schematu:

- temat,
- forma doskonalenia,
- kontekst,
- prowadzący,
- zarys programu zajęć,
- przykłady sposobów wdrażania.

Wszystkie zajęcia mają charakter warsztatowy. W warunkach małej szkoły z klasami łączonymi nie zawsze muszą to być zajęcia prowadzone przez zewnętrznego eksperta. Można je zorganizować, korzystając z własnych zasobów – takiego zadania może się podjąć nauczyciel danej szkoły, doświadczony w pracy z klasami łączonymi.

Szczególną uwagę należy poświęcić kwestii wdrażania, czyli temu, co dalej się będzie działo po warsztatach, jakie aktywności podejmą nauczyciele i uczniowie. Pilotaż nowego modelu wspomaganie szkół pokazał, że w wielu przypadkach wspomaganie ograniczało się do szkoleń. Zabrakło kontynuacji w postaci innych działań, nauczyciele nie zawsze chcieli brać sprawy w swoje ręce, a potem dzielić się z innymi swoimi doświadczeniami. Stąd stosunkowo niewiele było zajęć otwartych, wzajemnego obserwowania lekcji, pracy zespołowej nad ważnymi problemami, dyskusji i wymiany doświadczeń, omawiania, jak sprawdzają się w praktyce wypracowanie wcześniej metody pracy (Stronkowski i in., 2014).

Zawsze należy jednak pamiętać o podstawowym założeniu – to nauczyciele decydują o tym, czego im najbardziej potrzeba i jaką tematykę podejmą w ramach wspomaganie. Zarówno same propozycje form doskonalenia zawarte w tabelach, jak i zaproponowane powyżej bloki tematyczne mają charakter przykładowy (tab. 2).

Poszczególne wątki tematyczne w zakresie doskonalenia mogą też posłużyć w pracy sieci współpracy i samokształcenia nauczycieli lub dyrektorów szkół z klasami łączonymi, a więc w międzyszkolnych zespołach współpracujących ze sobą w ramach tego zagadnienia. Ich celem jest wspólne rozwiązywanie problemów, dzielenie się pomysłami i doświadczeniami (więcej o sieciach – w dalszej części opracowania).

Tabela 2. Przykładowe tematy ofert doskonalenia dla nauczycieli szkół z klasami łączonymi

Temat doskonalenia: Praca w klasach łączonych – nasze zasoby i potrzeby	
Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Większość nauczycieli, którym przychodzi pracować w klasach łączonych, nie czuje się do tego przygotowana, nie wierzy we własne możliwości. Szuka gotowych rozwiązań i uważa, że nie posiada wystarczającego potencjału, aby stworzyć własne. Zajęcia mają uświadomić nauczycielom, że w przypadku klas łączonych nie ma gotowych materiałów, które w całości nadają się do zastosowania w ich szkole. Warsztaty służą przede wszystkim dowartościowaniu nauczycieli, mają pomóc im uwierzyć we własne siły i ich przekonać, że wspólnie mają wystarczający potencjał, by wypracować własne rozwiązania w zakresie pracy w klasach łączonych. Na zajęciach nauczyciele będą też określać potrzeby rozwojowe, poszukiwać sojuszników oraz wsparcia.
Prowadzący	Specjalista ds. wspomaganie, zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Stan prawny funkcjonowania klas łączonych w naszej gminie na tle innych szkół z klasami łączonymi. • Analiza indywidualnych zasobów (wiedza, umiejętności, doświadczenia, cechy osobowości itp.). • Analiza wspólnego potencjału nauczycieli pracujących w szkole. • Atuty szkoły z klasami łączonymi. • Zasoby środowiska i partnerzy zewnętrzni (sojusznicy, możliwości wsparcia). • Potrzeby (umiejętności, materiały, dobre praktyki itp.).
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębiona indywidualna refleksja nad własnymi zasobami. • Analiza materiałów dotyczących klas łączonych (własnych oraz dostępnych w internecie). • Analiza dostępnych programów nauczania z poszczególnych przedmiotów pod kątem ich przydatności w klasach łączonych. • Dyskusja w zespole nauczycieli nad możliwościami korzystania z dostępnych zasobów oraz korelowania treści z podstawy programowej. • Podjęcie decyzji co do dalszych działań – tworzenie własnego programu czy modyfikacja któregoś z dostępnych na rynku.
Temat doskonalenia: Program nauczania – jak go opracować lub zmodyfikować dla klas łączonych?	
Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Nauczyciele rzadko podejmują trud opracowywania własnego programu. Przez lata przywykli do korzystania z gotowych propozycji, przygotowywanych przez wydawnictwa. W przypadku pracy w klasach łączonych te rozwiązania są mało przydatne. Nauczyciele muszą stworzyć własne programy lub przynajmniej zmodyfikować te, które stworzyli inni autorzy. Przeważnie nie mają doświadczenia w tym zakresie i obawiają się podejmowania takiego wysiłku. Tymczasem przepisy dotyczące programów zostały uproszczone, nie wskazują obowiązkowych elementów programu, a jedynie nakazują zgodność z podstawą programową oraz konieczność dostosowania treści do możliwości uczniów. Dzięki zajęciom nauczyciele przypomną sobie relacje między podstawą programową a programem nauczania, podręcznikiem, planem oraz dowiedzą się, jakie są kolejne kroki tworzenia/modyfikowania programu nauczania z uwzględnieniem specyfiki klas łączonych.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w zakresie tworzenia własnych programów
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Programy nauczania – aspekt prawny. • Relacja między podstawą programową a programem nauczania. • Właściwa kolejność: podstawa programowa – program nauczania – podręcznik – planowanie dydaktyczne. • Co powinien zawierać program nauczania? • Co można z dostępnych programów usunąć, a co do nich dodać? • Tworzenie/modyfikacja programu „krok po kroku”, granice modyfikacji. • Procedura dopuszczania programu do użytku w danej szkole.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Analiza podstawy programowej własnego przedmiotu. • Modyfikacja programu dostępnego lub tworzenie własnego. • Współpraca w zespole nauczycieli w trakcie procesu tworzenia/modyfikacji programów, korelacja treści. • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący w pracy z klasami łączonymi). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące tworzenia/modyfikacji programu.

Temat doskonalenia: Planowanie nauczania w klasach łączonych	
Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Dobre planowanie to podstawowy warunek efektywnej pracy w klasach łączonych. Po stworzeniu lub modyfikacji programu trzeba rozpisać pracę na cały rok szkolny. Dzięki zajęciom nauczyciele dowiedzą się, jak zaplanować pracę w klasach łączonych z uwzględnieniem rozwiązań organizacyjnych specyficznych dla danej szkoły. Będą potrafili uwzględnić w swoich planach zajęcia realizowane łącznie i rozłącznie, projekty uczniowskie i inne, pozalekcyjne formy realizacji podstawy programowej. Podczas zajęć stworzą fragment takiego planu, a pracę nad nim będą kontynuować już samodzielnie oraz w zespole.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Planowanie kierunkowe, wynikowe i dydaktyczne. • Najważniejsze dokumenty – podstawa programowa, program, ramowy plan nauczania. • Zależność programu i rocznego planu od warunków łączenia klas w danej szkole. • Zaplanowanie tematów realizowanych łącznie i rozłącznie w cyklu rocznym. • Zaplanowanie uczniowskich projektów. • Pozalekcyjne formy realizacji celów i treści podstawy programowej – wycieczki, zielone szkoły, zajęcia z wykorzystaniem zasobów lokalnego środowiska itp. • Tworzenie rocznych planów.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Dalsze tworzenie/modyfikacja własnych rocznych planów. • Współpraca w zespole nauczycieli w trakcie tworzenia planów, integracja działań. • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący w pracy z klasami łączonymi). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące tworzenia/modyfikacji rocznych planów.

Temat doskonalenia: Metodyka nauczania w klasach łączonych	
Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Praca w klasach łączonych może przebiegać różnie – w sposób tradycyjny (który ma kilkudziesięcioletnią tradycję) oraz w sposób bardziej nowoczesny, stosowany przez niektórych nauczycieli. Dzięki zajęciom uczestnicy poznają różne rozwiązania metodyczne i organizacyjne. Dowiedzą się, na czym polega tradycyjny model pracy z klasami łączonymi (lekcja „fazowa” i z podziałem na pracę jednolitą i zróżnicowaną). Poznają też nowoczesne, rzadziej stosowane rozwiązania, takie jak: projekt, nauczanie blokowe, odwrócone nauczanie. Będą też pracować nad rozwiązaniami dotyczącymi dokumentowania swojej pracy w warunkach łączenia klas.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Tradycyjny model pracy w klasach łączonych: <ul style="list-style-type: none"> – lekcja fazowa (faza cicha i głośna), – praca jednolita i zróżnicowana. • Nowoczesne rozwiązania metodyczne: <ul style="list-style-type: none"> – uczniowski projekt edukacyjny, – nauczanie blokowe, – odwrócone nauczanie. • Plusy i minusy poszczególnych modeli w warunkach naszej szkoły. • Dokumentowanie pracy w klasach łączonych.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat poszczególnych modeli nauczania – samokształcenie. • Zajęcia otwarte – prezentacja różnych modeli (obserwacja koleżeńska). • Dyskusje w zespole nauczycieli nad różnymi modelami. • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący w pracy z klasami łączonymi). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące metod pracy w grupie zróżnicowanej wiekowo.

Temat doskonalenia: Projekt w pracy z uczniami klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Projekt uczniowski jest jednym z rzadziej stosowanych rozwiązań w pracy z klasami łączonymi. W naszym systemie edukacji zadomowił się już na dobre w gimnazjach (z racji swojego obowiązkowego charakteru na tym etapie*). Utańczyło się (niesłusznie), że jest przeznaczony raczej dla starszych uczniów. Tymczasem można go z powodzeniem stosować także w szkole podstawowej na I i II etapie edukacyjnym (i wielu nauczycieli to robi) oraz w warunkach klas łączonych, czyli w grupach zróżnicowanych wiekowo. Zajęcia posłużą do tego, by nauczyciele przekonali się do takiego rozwiązania, gdyż jest wiele zachęcających przykładów dobrej praktyki w tym zakresie.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Istota metody projektu. • Projekt a podstawa programowa. • Projekt a kompetencje kluczowe. • Dobór tematyki uczniowskich projektów i ich interdyscyplinarny charakter. • Umieszczenie projektów w rocznym planie nauczania dla klas łączonych. • Jak w praktyce organizować realizację projektów w szkole z klasami łączonymi? • Ocenianie projektu uczniowskiego. • Dokumentowanie realizacji projektu uczniowskiego.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat metody projektu – samokształcenie. • Dyskusje w zespole nauczycieli nad projektami międzyprzedmiotowymi. • Wspólne wypracowanie dokumentacji projektowej. • Realizacja uczniowskich projektów. • Organizowanie uroczystej prezentacji szkolnych projektów (święto projektów, tydzień projektów itp.). • Mentoring (nauczyciel doświadczony w pracy metodą projektu i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące prac metodą projektu.

* Projekt został wprowadzony do gimnazjów jako obowiązkowy Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 sierpnia 2010 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2010 r. nr 156, poz. 1046).

Temat doskonalenia: Nauczanie blokowe w klasach łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Obszerność podstawy programowej, wielość zagadnień i mała liczba godzin przeznaczonych na jej realizację stwarza nauczycielom duże problemy. Rozwiązaniem może być nauczanie blokowe, które jest sposobem organizacji procesu dydaktycznego łączącym treści przedmiotów pokrewnych w różnego rodzaju cykle (bloki) tematyczne. Służy osiągnięciu celów podstawy programowej przez pokazywanie ścisłych związków między przedmiotami. Nauczanie blokowe wymaga niewątpliwie dobrej współpracy nauczycieli uczących kilku przedmiotów, określenia ról i zakresu obowiązków każdego z nich. Taki sposób pracy, mimo prób jego wprowadzenia do II etapu edukacyjnego, nie zyskał dużej popularności. Zajęcia służą przekonaniu, że warto włączyć nauczanie blokowe do całej gamy działań realizowanych w klasach łączonych, gdyż jest to efektywny (choć niełatwy i budzący kontrowersje) sposób realizacji podstawy programowej.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Istota nauczania blokowego. • Przenikanie się celów różnych przedmiotów z podstawy programowej punktem wyjścia do łączenia treści w bloki. • Współdziałanie i wspólna odpowiedzialność nauczycieli realizujących nauczanie blokowe. • Nauczanie blokowe w klasach łączonych – praktyczne rozwiązania metodyczne i organizacyjne. • Dokumentowanie nauczania blokowego.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat nauczania blokowego – samokształcenie. • Praca w zespole nauczycieli nad blokami międzyprzedmiotowymi. • Wspólne wypracowanie dokumentacji. • Zajęcia otwarte – prezentacja realizacji bloków tematycznych (obserwacja koleżeńska). • Mentoring (nauczyciel doświadczony w nauczaniu blokowym i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące nauczania blokowego.

Temat doskonalenia: Wzajemne uczenie się i tutoring rówieśniczy u uczniów klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Powszechnie wiadomo, że najlepiej się uczymy, ucząc innych. W szkole uczniowie również, dzięki wzajemnym interakcjom, rozwijają kompetencje kluczowe. W grupie zróżnicowanej wiekowo, z jaką mamy do czynienia w klasach łączonych, większego znaczenia nabiera postulat wzajemnego uczenia się uczniów. Może on przybierać także formę tutoringu rówieśniczego. Są to jednak formy uzupełniające, a nie zastępujące proces edukacyjny prowadzony przez nauczyciela. Rolą nauczyciela jest organizowanie odpowiednich sytuacji dydaktycznych, koordynowanie i obserwowanie uczniowskich interakcji w procesie wzajemnego uczenia się i wspierania w rozwoju. Zajęcia służą prezentacji różnych odmian wzajemnego uczenia się i tutoringu rówieśniczego jako nowych narzędzi w pracy nauczyciela klas łączonych.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Wzajemne uczenie się a kompetencje kluczowe. • Różne sposoby wzajemnego uczenia się uczniów i ich zastosowanie w klasach łączonych. • Istota tutoringu rówieśniczego i możliwości jego zastosowania. • Rola nauczyciela w organizowaniu sytuacji dydaktycznych sprzyjających wzajemnemu uczeniu się uczniów.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat wzajemnego uczenia się i tutoringu rówieśniczego – samokształcenie. • Wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli. • Zajęcia otwarte – różne sposoby wzajemnego uczenia się uczniów (obserwacja koleżeńska). • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące wzajemnego uczenia się i tutoringu rówieśniczego.

Temat doskonalenia: Odwrócone nauczanie w klasach łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty, spotkania konsultacyjne
Kontekst	Zmieniająca się rzeczywistość, potęg technologiczny i powszechna dostępność informacji spowodowały, że zmieniała się też rola nauczyciela. Z osoby przekazującej wiedzę stał się kimś, kto wspiera ucznia i towarzyszy mu w rozwoju. W dobie internetu uczniowie są w stanie sami zdobywać mnóstwo informacji, więc szkoda czasu, aby nauczyciel przekazywał je podczas lekcji. Lepiej przeznaczyć zajęcia na pogłębianie zdobytej wiedzy, wyjaśnianie wątpliwości, rozwiązywanie problemów w grupach, wykonywanie ćwiczeń, doświadczeń, rozwiązywanie zadań. Czyli zamiast przekazywania wiedzy – rozwijanie cennych umiejętności. Zajęcia przygotują nauczycieli do pracy w trybie odwróconej lekcji z klasami łączonymi.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Istota odwróconego nauczania: <ul style="list-style-type: none"> – samodzielna praca uczniów w domu, zdobywanie nowej wiedzy, – wspólna praca w klasie (pogłębianie, utrwalanie, ćwiczenia, zadania, rozwiązywanie problemów w zespołach). • Odwrócona lekcja „krok po kroku”. • Otwarte zasoby edukacyjne i możliwości ich wykorzystania na potrzeby odwróconej lekcji. • Różne możliwości organizowania zajęć w klasie w trybie odwróconej lekcji z grupą zróżnicowaną wiekowo.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat odwróconego nauczania – samokształcenie. • Wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli w zakresie korzystania z otwartych zasobów edukacyjnych. • Stworzenie banku linków otwartych zasobów edukacyjnych. • Zajęcia otwarte – różne sposoby organizowania zajęć w klasie w trybie odwróconej lekcji (obserwacja koleżeńska). • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące odwróconego nauczania.

Temat doskonalenia: Rozwijanie umiejętności społecznych i przedsiębiorczych uczniów klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Wśród kompetencji kluczowych, które mają duże znaczenie w dorosłym życiu, należy wymienić dwie: <i>kompetencje społeczne i obywatelskie oraz inicjatywność i przedsiębiorczość</i> . W małych grupach uczniów, z jakimi mamy do czynienia w klasach łączonych, mamy większą niż w typowej szkole możliwość, aby skutecznie rozwijać te kompetencje. Potwierdzają to doświadczenia nauczycieli pracujących w takich szkołach (Borysewicz, Dziedzic, 2012, s. 9). Uczniowie z klas łączonych są bardzo samodzielni, dobrze planują i organizują swoją pracę, współpracują w zespole. Zajęcia służą pokazaniu możliwości społecznego rozwoju, jakie stwarzają uczniom klasy łączone.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Istota kompetencji kluczowych oraz ich miejsce w podstawie programowej: <ul style="list-style-type: none"> – kompetencje społeczne i obywatelskie, – inicjatywność i przedsiębiorczość. • Możliwości rozwijania tych kompetencji w mało licznej i zróżnicowanej grupie wiekowej. • Metody i formy pracy sprzyjające rozwojowi kompetencji społecznych i przedsiębiorczych.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat kompetencji kluczowych – samokształcenie. • Wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli w zakresie rozwijania kompetencji społecznych i przedsiębiorczych na różnych przedmiotach. • Zajęcia otwarte – różne przykłady stosowania metod i form pracy rozwijających kompetencje społeczne i przedsiębiorcze na różnych przedmiotach (obserwacja koleżeńska). • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące kompetencji kluczowych i sposobów ich rozwijania.

Temat doskonalenia: Rozwijanie uczniowskiej samodzielności i kreatywności w klasach łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Postulat zwiększania uczniowskiej samodzielności i kreatywności nabiera szczególnego znaczenia w pracy z klasami łączonymi. Jeśli nauczyciel decyduje się na pracę wg tradycyjnego modelu lekcji „fazowej”, samodzielna praca uczniów każdej z klas, polegająca na wykonywaniu zadania zleconego przez nauczyciela, stanowi nieodłączny element każdego zajęcia. W innych modelach uczeń także ma sporo samodzielności i wpływ na przebieg pracy (np. w projektach uczniowskich). Warto pamiętać, jak bardzo wzrasta motywacja uczniów, gdy daje im się możliwość działania. Chętniej wykonują oni te zadania, które sami wymyślili, te prace, które sami zaplanowali czy zaprojektowali. Projekty uczniowskie są bardzo często interesujące, nowatorskie, odważne. Zajęcia przygotowują nauczycieli do takiego organizowania pracy z klasami łączonymi, aby w jak największym stopniu zagospodarować ten uczniowski potencjał.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Jakiego rodzaju aktywności uczniowie mogą podejmować samodzielnie w różnych modelach organizacji pracy w klasach łączonych? • Metody i formy pracy rozwijające uczniowską kreatywność w pracy z grupą zróżnicowaną wiekowo. • Zmiana roli nauczyciela – z osoby przekazującej wiedzę w kreatora uczniowskiej samodzielności.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat metod i form pracy rozwijających samodzielność i kreatywność – samokształcenie. • Wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli. • Zajęcia otwarte – organizowanie zajęć w klasie w sposób maksymalnie angażujący uczniów i dający im swobodę działania (obserwacja koleżeńska). • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące rozwijania uczniowskiej samodzielności i kreatywności.

Temat doskonalenia: Wykorzystanie zasobów lokalnego środowiska w pracy małej wiejskiej szkoły z klasami łączonymi

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Mała wiejska szkoła jest bardzo silnie związana z lokalnym środowiskiem. Stanowi często kulturalne centrum wsi, w którym odbywa się bardzo wiele wydarzeń o szerszym, lokalnym zasięgu. Szkoła łączy pokolenia, jest miejscem spotkań i różnych inicjatyw, integruje całe środowisko. Lokalne zasoby można znakomicie wykorzystać w pracy z klasami łączonymi. Różne wydarzenia w najbliższej okolicy, ciekawe miejsca, lokalne tradycje, znani ludzie aktywni w środowisku – wszystko to jest okazją do ciekawych działań z uczniami, takich jak: projekty, wycieczki, wywiady, badania, organizacja uroczystości, przedstawień itp. Zajęcia służą refleksji, na ile ten potencjał jest wykorzystany, i wypracowaniu nowych pomysłów na jego zagospodarowanie.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Zagadnienia dotyczące środowiska lokalnego w podstawie programowej. • Analiza zasobów lokalnego środowiska – stworzenie mapy zasobów. • Możliwości wykorzystania tych zasobów na poszczególnych przedmiotach. • Uczniowskie projekty międzyprzedmiotowe i pozalekcyjne formy realizacji podstawy programowej związane z małą ojczyzną. • Przegląd własnych programów i planów pod kątem zagadnień związanych z lokalnym środowiskiem.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębiona analiza własnych programów i planów pod kątem zagadnień związanych z lokalnym środowiskiem, wprowadzenie korekt. • Wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli. • Zajęcia otwarte na bazie zasobów lokalnego środowiska (obserwacja koleżeńska). • Wspólne organizowanie projektów, wycieczek i innych pozalekcyjnych form realizacji podstawy programowej z wykorzystaniem lokalnych zasobów. • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące wykorzystania lokalnych zasobów w pracy nauczyciela małej szkoły z klasami łączonymi.

Temat doskonalenia: Warunki dobrej współpracy zespołu nauczycieli klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Nauczyciele pracujący w szkole z klasami łączonymi muszą wspólnie wypracować sobie własny model pracy. W wielu szkołach nie ma jednak zbyt dobrych doświadczeń w zakresie wspólnej pracy całego zespołu, wypracowywania rozwiązań (metodycznych, organizacyjnych) w warunkach specyficznych dla danej szkoły. Tymczasem dobre współdziałanie jest niezbędnym warunkiem efektywnej pracy z klasami łączonymi. Zajęcia służą refleksji nad warunkami dobrej współpracy oraz analizie mocnych i słabych stron zespołowej pracy nauczycieli w danej szkole. Podczas warsztatów nauczyciele wypracowują zasady pracy zespołu, mają możliwość zgłaszania pomysłów na poprawę jej efektywności, proponują nowe formy współpracy oraz tworzą zarys planu pracy zespołu na rok szkolny.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert nauczyciel z danej (bądź innej) doświadczony w pracy z dorosłymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Specyfika zespołu nauczycieli pracujących w klasach łączonych. • Mocne i słabe strony pracy naszego zespołu. • Dobra organizacja warunkiem sprawnego przebiegu spotkań nauczycieli. • Wypracowanie zasad pracy zespołu (kontrakt). • Rola lidera/dyrektora. • Planowanie i ewaluacja pracy zespołu. • Trudności we współpracy naszego zespołu i sposoby ich przewycięzania. • Nowe formy współpracy – jak wzbogacić sposoby naszego współdziałania?
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat pracy zespołowej – samokształcenie. • Wypracowanie planu pracy w zespole nauczycieli na bazie schematu stworzonego na warsztatach. • Praca w parach i podgrupach (realizacja poszczególnych punktów wspólnie przygotowanego planu). • Wdrażanie nowych form współpracy zaproponowanych na warsztatach. • Ewaluacja pracy zespołu. • Monitorowanie różnych form współpracy przez dyrektora. • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące pracy zespołowej (planowanie, organizacja spotkań, rozwiązywanie konfliktów w zespole itp.).

Temat doskonalenia: Obserwacja koleżeńska jako szansa na rozwój umiejętności metodycznych nauczycieli klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Nauczyciele klas łączonych są praktycznie pozbawieni wsparcia metodycznego. Literatura na temat klas łączonych pochodzi najczęściej z II połowy ubiegłego wieku. Uczelnie wyższe przygotowujące nauczycieli do zawodu raczej – niestety – nie zapoznają studentów z takim systemem pracy. Placówki doskonalenia rzadko podejmują temat klas łączonych w swoich ofertach. Nauczyciele dochodzą do sposobów pracy w klasach łączonych sami, nabywając kolejnych doświadczeń. Obserwacja koleżeńska może być sposobem na rozwijanie umiejętności metodycznych w zakresie pracy z klasami łączonymi. Służy refleksji nad własną pracą, pozwala poznać inny styl i metody, uczyć się od siebie nawzajem, stanowi podstawę do wspólnego tworzenia własnych rozwiązań dydaktycznych oraz wyzwala zjawisko synergii. Zajęcia przybliżą nauczycielom taką formę doskonalenia warsztatu pracy.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły doświadczony w pracy z dorosłymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Istota obserwacji koleżeńskiej. • Korzyści z takiej formy wymiany doświadczeń między nauczycielami. • Warunki podstawowe (otwartość, szacunek, wzajemne zaufanie, stosowanie informacji zwrotnej, błąd jako szansa na rozwój). • Obserwacja koleżeńska „krok po kroku” i jej organizacja w szkole. • Dokumentowanie obserwacji.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat obserwacji koleżeńskiej – samokształcenie. • Wypracowanie zasad organizacji obserwacji koleżeńskiej w szkole. • Wypracowanie arkusza obserwacji koleżeńskiej. • Wzajemna obserwacja zajęć w parach/podgrupach i ich omawianie. • Dyskusje i wymiana doświadczeń w zespole nad doskonaleniem obserwacji. • Monitorowanie obserwacji przez dyrektora. • Mentoring (nauczyciel doświadczony i nauczyciel początkujący). • Coaching, konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące obserwacji koleżeńskiej.

Temat doskonalenia: Coaching, tutoring, mentoring jako formy wsparcia i współpracy między nauczycielami

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Coaching, tutoring i mentoring to stosunkowo nowe formy wsparcia, które służą osobistemu i zawodowemu rozwojowi. Coraz częściej znajdują zastosowanie w oświacie, a także w doskonaleniu nauczycieli. Stanowią też nowy sposób współpracy w zespole (gdy nauczyciele pracują w tej samej szkole) oraz mogą wydatnie przyczynić się do wzbogacenia warsztatu pracy oraz rozwoju osobistego. Znakomicie nadają się dla nauczycieli pracujących w klasach łączonych. Podczas zajęć uczestnicy poznają istotę coachingu, tutoring i mentoringu, rozumieją podobieństwa i różnice między nimi oraz dowiedzą się, jak wykorzystać te formy dla własnego rozwoju. Poznają też możliwości zastosowania niektórych narzędzi coachingowych i tutoring w pracy z uczniami.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły mający przygotowanie w zakresie coachingu, tutoring i mentoringu
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Czym są coaching, tutoring i mentoring? • Podobieństwa i różnice między poszczególnymi formami wsparcia. • Korzyści z nowych form wsparcia zawodowego i osobistego dla nauczycieli. • Coaching, tutoring i mentoring jako nowe sposoby współpracy między nauczycielami. • Narzędzia coachingowe i tutoring w pracy z uczniami klas łączonych. • Dokumentowanie różnych form wsparcia.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat coachingu, tutoring i mentoringu – samokształcenie. • Wypracowanie dokumentacji do różnych form wsparcia. • Wykorzystanie różnych narzędzi coachingowych w pracy z uczniami. • Wykorzystanie tutoring równieśniczego i rozwojowego w pracy z uczniami. • Coaching i mentoring (nauczyciel–nauczyciel) – praca nad różnymi problemami. • Dyskusje i wymiana doświadczeń w zespole nad wykorzystaniem coachingu, tutoring i mentoringu. • Konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące coachingu, tutoring i mentoringu.

Temat doskonalenia: Ocenianie wspierające rozwój uczniów klas łączonych

Forma doskonalenia	Warsztaty
Kontekst	Sposób, w jaki uczniowie są oceniani, może wpłynąć na zwiększenie efektywności ich uczenia się oraz umożliwić im lepsze rozumienie omawianych zagadnień i stosowanie nowej wiedzy oraz umiejętności w praktyce. Techniki i strategie oceniania kształtującego pozwalają nauczycielowi i uczniom zebrać informacje o tym, jak przebiega proces uczenia się. Dzięki temu możliwa jest taka modyfikacja nauczania, by było ono bardziej skuteczne. Jednocześnie nauczyciel uzyskuje dane, które pozwalają mu udzielać uczniom lepszych, bardziej rozwojowych informacji zwrotnych. Uczniowie wdrażają się też do samooceny i oceny koleżeńskiej. W warunkach klas łączonych, przy mało licznych i zróżnicowanych wiekowo grupach uczniów, strategie oceniania kształtującego sprawdzą się znakomicie. Podczas zajęć uczestnicy uporządkują, utrwalą i poszerzą swoją wiedzę na temat oceniania kształtującego.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły mający przygotowanie i doświadczenie w zakresie oceniania kształtującego
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Ocenianie – aspekt prawny. • Najczęstsze błędy i trudności w ocenianiu. • Ocenianie kształtujące – wspieranie ucznia w rozwoju: <ul style="list-style-type: none"> – formułowanie celów lekcji w języku ucznia, – kryteria oceniania (tzw. nacobezu – na co będę zwracał uwagę), – organizowanie dyskusji i zadawanie pytań w grupie zróżnicowanej wiekowo, – udzielanie informacji zwrotnej, – wdrażanie uczniów klas łączonych do samooceny i oceny koleżeńskiej.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Pogłębianie wiedzy na temat oceniania kształtującego – samokształcenie. • Wykorzystanie różnych technik i strategii oceniania kształtującego w pracy z uczniami. • Coaching i mentoring (nauczyciel–nauczyciel) – praca nad różnymi problemami we wdrażaniu oceniania kształtującego. • Dyskusje i wymiana doświadczeń w zespole nauczycieli nad wykorzystaniem technik i strategii oceniania kształtującego. • Konsultacje z zewnętrznym ekspertem dotyczące oceniania kształtującego.

Temat doskonalenia: Współpraca z rodzicami w warunkach małej wiejskiej szkoły

Forma doskonalenia	Warsztaty dla nauczycieli i rodziców
Kontekst	Mała szkoła jest szczególnie mocno związana ze środowiskiem. Powinna być instytucją otwartą i włączyć zarówno rodziców uczniów, jak i innych członków społeczności lokalnej do wspólnych działań. Taka uspołeczniona szkoła to wspólnota nauczycieli, uczniów, rodziców, mieszkańców społeczności, w której wszyscy mają prawo do decydowania o sprawach szkoły, współpracują ze sobą i wspierają się nawzajem. Szkoła to przecież nie tylko miejsce, w którym odbywa się proces nauczania. Powinna też włączyć się w rozwiązywanie problemów – nie tylko swoich uczniów, lecz także pozostałych mieszkańców – współpracując z lokalnymi instytucjami, prowadząc akcje profilaktyczne i edukacyjne itp. Szkoła może też być miejscem przyjaznym dla rodziców uczniów, zarówno tych, którzy są gotowi aktywnie włączyć się w jej życie, wspólnie działać na jej rzecz, podejmować decyzje dotyczące spraw ważnych dla szkoły, jak i tych, którzy chcą ograniczyć się tylko do kontaktów z wychowawcą ich dziecka. Relacje między nauczycielami a rodzicami mogą być czynnikiem wspierającym jakość nauczania uczniów, budowanie jednolitej strategii edukacyjnej w szkole i rodzinie, kształtowanie postaw obywatelskich.
Prowadzący	Zewnętrzny ekspert lub nauczyciel danej (bądź innej) szkoły mający doświadczenie w pracy z klasami łączonymi
Zarys programu zajęć	<ul style="list-style-type: none"> • Miejsce rodziców i nauczycieli w szkolnej wspólnotce. • Warunki dobrej komunikacji między nauczycielami a rodzicami. • Analiza dotychczasowych wspólnych działań. • Poszukiwanie nowych obszarów i form współpracy. • Szkoła jako wspólnota nauczycieli, uczniów, rodziców i mieszkańców lokalnej społeczności.
Co po szkoleniu? Przykłady sposobów wdrażania	<ul style="list-style-type: none"> • Praca w mieszanych zespołach (nauczyciele–rodzice) nad różnymi problemami. • Wypracowanie dalszych pomysłów wspólnego działania. • Spotkania i dyskusje nauczycieli i rodziców z innymi przedstawicielami środowiska, lokalnymi liderami dotyczące współpracy. • Wzbogacenie oferty szkoły w kierunku jeszcze szerszego wykorzystania zasobów lokalnego środowiska. • Wymiana doświadczeń z nauczycielami innych małych szkół na temat działań podejmowanych w lokalnym środowisku.

PODSUMOWANIE

Wspomaganie ma na celu pomoc szkole w podejmowaniu działań rozwojowych. Zewnętrzny specjalista z placówki doskonalenia, poradni psychologiczno-pedagogicznej lub biblioteki pedagogicznej współpracuje z dyrektorem i nauczycielami na poszczególnych etapach. W małej szkole praktycznie cała rada pedagogiczna jest zaangażowana w diagnozę, planowanie i realizację wspomagania. Tematyka doskonalenia powinna wynikać ze zdiagnozowanych potrzeb nauczycieli, a forma nie musi ograniczać się do szkoleń prowadzonych przez zewnętrznych ekspertów (w małej szkole dobrze sprawdzi się też wzajemne uczenie się nauczycieli). Wdrożenie do szkolnej praktyki wspólnie wypracowanych nowych rozwiązań i towarzysząca temu ścisła współpraca nauczycieli będą dowodem, że w szkole nastąpiła rzeczywista zmiana.

5. SIECI WSPÓŁPRACY I SAMOKSZTAŁCENIA DYREKTORÓW ORAZ NAUCZYCIELI SZKÓŁ Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

MAŁGORZATA WOJNAROWSKA

Prócz prowadzonego we współpracy z radami pedagogicznymi wspomaganie na rzecz działań rozwojowych podejmowanych przez szkoły, dużym wsparciem dla małych szkół wiejskich z klasami łączonymi mogą być sieci współpracy i samokształcenia. Wprowadzone niedawno zmiany w przepisach spowodowały, że od 1 stycznia 2016 r. placówki doskonalenia, poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz biblioteki pedagogiczne mają obowiązek organizowania i prowadzenia sieci⁹.

§ CO MÓWI PRAWO?

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dz.U. z 2014 r. poz. 1041 z późn. zm.) określa, że te placówki realizują zadania obowiązkowe m.in. przez „organizowanie i prowadzenie sieci współpracy i samokształcenia dla nauczycieli oraz dyrektorów szkół i placówek, którzy w zorganizowany sposób współpracują ze sobą w celu doskonalenia swojej pracy, w szczególności poprzez wymianę doświadczeń”.

Placówki zajmujące się wspomaganie mogą zaproponować nauczycielom i dyrektorom szkół z klasami łączonymi tę nową formę doskonalenia. Chociaż nauczyciele danej szkoły sami muszą wypracować własne rozwiązania, to kontakt z innymi osobami pracującymi w warunkach klas łączonych, dyskusje i wymiana doświadczeń mogą być dla nich bardzo wartościowe i rozwijające.

Sieć współpracy i samokształcenia to międzyszkolny zespół nauczycieli lub dyrektorów współpracujących ze sobą w ramach wybranego zagadnienia. Do zadań sieci należy: wspólne rozwiązywanie problemów, dzielenie się pomysłami, spostrzeżeniami i propozycjami – zarówno za pośrednictwem narzędzi technologii komunikacyjno-informacyjnych (np. platformy www.doskonaleniewsieci.pl stworzonej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji), jak i spotkań osobistych. Członkowie sieci korzystają z własnych doświadczeń, ale mogą również sięgać po pomoc zewnętrznych ekspertów. Praca odbywa się pod kierunkiem koordynatora sieci współpracy i samokształcenia (Kocurek, Sołtysińska, Świeży, Wachna-Sosin, 2012).

Zadania sieci:

- wymiana doświadczeń między uczestnikami,
- analiza dobrych praktyk stosowanych przez uczestników,
- pozyskiwanie metodycznego i merytorycznego wsparcia ekspertów,
- poszerzanie kompetencji uczestników,
- tworzenie nowych rozwiązań na potrzeby szkół uczestniczących w sieci,
- nawiązywanie kontaktów i współpracy między szkołami.

Rodzaje sieci:

- problemowe – sieci o charakterze interdyscyplinarnym, skupione wokół jednego zagadnienia (np. budowa własnych programów nauczania, projekt edukacyjny, ocenianie kształtujące),
- przedmiotowe – sieci dla nauczycieli określonego przedmiotu.

Najlepszą formą współpracy dla nauczycieli pracujących w szkołach z klasami łączonymi oraz ich dyrektorów jest sieć problemowa. Dobrze byłoby, gdyby udało się też stworzyć sieci przedmiotowe, np. sieć nauczycieli

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 r. w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dz.U. z 2014 r. poz. 1041 z późn. zm.), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych bibliotek pedagogicznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 369), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych (Dz.U. z 2013 r. poz. 199).

języka polskiego czy przyrody pracujących w klasach łączonych. Wydaje się jednak, że będzie trudno zebrać wystarczająco liczne grupy (chyba że się objęłaby swym zasięgiem całe województwo). Pewnym rozwiązaniem jest sieć nauczycieli klas łączonych, a w niej – podgrupy przedmiotowe.

Sieci współpracy nie zostały ujęte we wspomnianych wyżej rozporządzeniach w sztywne ramy organizacyjne. Pewne rozwiązania zastosowano w pilotażu nowego systemu wspomagania szkół¹⁰ i ten model można wykorzystać, dostosowując go do własnych warunków. O liczbie uczestników sieci decyduje koordynator, ale optymalna wydaje się grupa licząca 20–25 osób. Pozostałe sprawy organizacyjne oraz stopień sformalizowania powinny zostać ustalone między uczestnikami sieci (częstotliwość spotkań, zasady współpracy, formuła działań pomiędzy spotkaniami itp.).

Przykładową organizację pracy sieci ilustruje niżej zamieszczona tabela (Kocurek, Sołtysińska, Świeży, Wachna-Sosin, 2012).

Tabela 3. Przykładowa organizacja pracy sieci współpracy i samokształcenia dyrektorów i nauczycieli szkół z klasami łączonymi

Spotkania bezpośrednie (kilka razy w roku)	Praca na platformie internetowej (między spotkaniami)
1. SPOTKANIE ORGANIZACYJNE: <ul style="list-style-type: none"> • integracja uczestników sieci, • określenie potrzeb i zasobów, • ustalenie celów, zaplanowanie działań. 2. SPOTKANIA ROBOCZE: <ul style="list-style-type: none"> • wymiana doświadczeń, • spotkania z ekspertami, • wypracowywanie nowych rozwiązań. 3. SPOTKANIA PODSUMOWUJĄCE: <ul style="list-style-type: none"> • podsumowanie, ewaluacja. 	1. DZIAŁANIA: <ul style="list-style-type: none"> • dyskusje, • wymiana informacji, • tworzenie wspólnych rozwiązań, • publikowanie efektów pracy (scenariusze, karty pracy, narzędzia pomiaru itp.), • dzielenie się zasobami (dokumenty, prezentacje, filmy itp.), • szkolenia e-learningowe.

Platforma e-learningowa (np. doskonaleniewsieci.pl) nie jest konieczna do funkcjonowania sieci. Można skorzystać z innych możliwości współpracy, które oferują ogólnodostępne obecnie portale społecznościowe, fora edukacyjne, blogi itp. Przydadzą się też komunikatory czy zwykłe kontakty e-mailowe. Uczestnicy powinni nie tylko brać udział w spotkaniach organizowanych w szkole, lecz także móc się ze sobą komunikować i współdziałać za pośrednictwem internetu. Jest to istotne ze względu na duże odległości od większych ośrodków miejskich, a dodatkowo pozwala utrzymać dynamikę prac podejmowanych w ramach sieci.

Niezwykle ważną rolę odgrywa koordynator sieci. Jego zadaniem jest animowanie pracy sieci. Prowadzone przez niego działania mają znaczący wpływ na jakość pracy uczestników. Osobami, które podejmą tę rolę, będą najczęściej pracownicy placówek wspomagania (poradni, biblioteki, ośrodka doskonalenia). Trudno znaleźć wśród nich kogoś, kto ma osobiste doświadczenia w pracy z klasami łączonymi, a takie rozwiązanie byłoby najlepsze. Jednak te osoby dysponują z pewnością kompetencjami i doświadczeniem, które okażą się pomocne w koordynowaniu działań sieci: znają specyfikę pracy nauczycieli, potrafią pracować z dorosłymi, uczestniczyły w różnego typu projektach, mają doświadczenie organizacyjne, rozumieją potrzeby lokalnego środowiska itp. Rolą koordynatora jest przede wszystkim zapewnianie członkom sieci odpowiednich warunków do współpracy, aktywności i zaangażowania – w najlepszy sposób, aby móc korzystać z ich doświadczeń i efektywnie rozwiązywać problemy. Jego zadania polegają raczej na organizowaniu wymiany opinii i doświadczeń, moderowaniu dyskusji, inspirowaniu do tworzenia własnych rozwiązań niż dzieleniu się własną wiedzą. Koordynator może oczywiście – jak każdy uczestnik – podzielić się własnymi pomysłami, doświadczeniami czy spostrzeżeniami. Nawet jeśli nie pracował w klasach łączonych, nie ma przeciwwskazań, aby służył swoją wiedzą i doświadczeniem, dotyczącymi np. tworzenia własnych programów czy pracy zespołowej nauczycieli.

Zadania koordynatora sieci polegają zarówno na zarządzaniu pracą całej sieci, jak i na organizowaniu poszczególnych wydarzeń edukacyjnych zaplanowanych na cały rok. Obrazuje to poniższa tabela (Kocurek, Sołtysińska, Świeży, Wachna-Sosin, 2012).

¹⁰ Projekt „System doskonalenia nauczycieli oparty na ogólnodostępnym kompleksowym wspomaganiu szkół” Poddziałanie 3.3.1 Program Operacyjny Kapitał Ludzki.

Tabela 4. Zadania koordynatora sieci współpracy i samokształcenia

Zarządzanie pracą sieci	Planowanie i prowadzenie wydarzeń edukacyjnych
<ul style="list-style-type: none"> • planowanie działań sieci (wspólnie z uczestnikami), • organizacja pracy sieci, • motywowanie członków sieci do pracy, • nadzór nad realizacją przyjętych celów, • sporządzenie rocznego sprawozdania z pracy sieci, • promocja działań sieci. 	<ul style="list-style-type: none"> • przygotowanie spotkań, • prowadzenie wybranych spotkań, • wybór i zapraszanie innych prowadzących spotkania (ekspertów z określonych dziedzin), • moderowanie forum dyskusyjnego na platformie cyfrowej, • zamieszczanie materiałów samokształceniowych na platformie internetowej.

Do prowadzenia szkoleń czy warsztatów koordynator może zapraszać specjalistów, np. praktyków doświadczonych w pracy z klasami łączonymi. Często tacy eksperci są niedostępni dla małych szkół – choćby ze względu na niewielką liczbę zatrudnionych tam nauczycieli (a więc i ograniczone środki finansowe przeznaczone na ich doskonalenie). Dobrym rozwiązaniem będzie zorganizowanie szkolenia dla nauczycieli z różnych szkół pracujących z klasami łączonymi i zainteresowanych określonym zagadnieniem, dzięki czemu większa grupa osób będzie mogła skorzystać ze wsparcia doświadczonych specjalistów. Zewnętrzny ekspert może zainspirować do tworzenia nowych rozwiązań, które nie były wcześniej stosowane. Uczestnicy sieci być może zaangażują się w opracowanie własnych propozycji, a następnie przetestują je w swoich szkołach. Wspólna praca i tworzenie, a także dzielenie się doświadczeniami w trakcie tego procesu, mogą bardzo wzmocnić i zmobilizować uczestników sieci – nauczycieli i dyrektorów szkół z klasami łączonymi.

Niezwykle ważne jest pierwsze spotkanie sieci, podczas którego należy:

- poznać się i zintegrować grupę,
- przedstawić istotę sieci jako nową formę współpracy i rozwoju nauczycieli,
- ustalić zasady współpracy (kontrakt),
- zdiagnozować potrzeby rozwojowe nauczycieli,
- wybrać priorytetowy obszar na dany rok szkolny,
- sformułować cele ogólne sieci,
- zaplanować liczbę, cele, tematykę i formę poszczególnych spotkań,
- określić, które ze spotkań wymagają udziału zewnętrznego eksperta,
- ustalić harmonogram spotkań,
- ustalić sposoby działania między spotkaniami,
- zaplanować sposób ewaluacji pracy sieci.

Aby sieć stała się autentycznym forum współpracy, wymiany doświadczeń i samokształcenia, a nie cyklem szkoleń zaproponowanych przez placówkę wspomaganą, uczestnicy sami powinni organizować sieć. Żadne rozwiązanie dotyczące tematyki czy liczby spotkań, zasad współpracy lub innych ważnych czynników, które mają wpływ na efektywność sieci i zaangażowanie uczestników, nie może być narzucone przez koordynatora. Pełni on tylko rolę służebną, wobec czego największy wpływ na pracę sieci powinni mieć sami uczestnicy. Dzięki temu znacząco wzrasta motywacja do działania.

Inne czynniki ukierunkowujące i podtrzymujące motywację działań uczestników, które zapewnia koordynator, to:

- poznawanie potrzeb uczestników i dostosowywanie do nich programu;
- eksponowanie korzyści rozwojowych związanych z udziałem w pracach sieci;
- budowanie przyjaznej atmosfery pracy;
- stwarzanie uczestnikom okazji do dostrzegania własnych sukcesów i pomiaru postępów na drodze do samodzielnie uzgodnionych celów (Kocurek, Sołtysińska, Świeży, Wachna-Sosin, 2012).

Warto zachować zasady pracy sieci wypracowane wspólnie na pierwszym spotkaniu, aby można było się do nich odnosić w trakcie całorocznej pracy.

PRZYKŁAD

Przykładowy zestaw zasad zaproponowany przez uczestników sieci*

1. Tyle bierzemy od innych, ile dajemy od siebie.
2. Nie krytykujemy (a jeśli już, to krytykę uzasadniamy).
3. Aktywnie i systematycznie współpracujemy ze wszystkimi uczestnikami sieci.
4. Słuchamy się nawzajem.
5. Nie wymądrzamy się.
6. Szanujemy się.
7. Wspieramy się w rozwiązywaniu problemów.
8. Jesteśmy dla siebie życzliwi.
9. Mówimy sobie po imieniu.

* Kontrakt wypracowany na spotkaniu organizacyjnym sieci współpracy i samokształcenia doradców metodycznych woj. małopolskiego 9 września 2013 r. w MCDN ODN w Krakowie.

Do planowania pracy sieci dla nauczycieli pracujących w klasach łączonych można wykorzystać pomysły przedstawione w tabelach w poprzednim rozdziale. W zależności od zdiagnozowanych potrzeb można je łączyć w różne cykle, związane z tworzeniem programów, planów, metodami pracy. Należy pamiętać, aby w planach sieci uwzględnić też aktywności uczestników między spotkaniami i zaplanować, co będą oni robić w swoich szkołach, a co wspólnie, co na platformie itp.

PRZYKŁAD

Przykłady działań uczestników sieci nauczycieli klas łączonych między spotkaniami:

- opracowanie redakcyjne/graficzne materiałów przygotowanych na spotkaniu,
- opracowywanie własnych materiałów,
- zamieszczanie materiałów na platformie (wypracowanych wspólnie lub własnych),
- wdrażanie wypracowanych rozwiązań w swoich szkołach,
- przekazywanie informacji i materiałów z pracy sieci innym nauczycielom klas łączonych w macierzystych szkołach,
- samokształcenie – pogłębienie wiedzy zdobytej na szkoleniu z udziałem ekspertów,
- zorganizowanie spotkania grupy przedmiotowej w jednej ze szkół,
- obserwacja koleżeńska,
- dzielenie się doświadczeniem z wprowadzania nowych rozwiązań (np. na platformie),
- zapraszanie innych uczestników sieci na ciekawe wydarzenia (np. prezentację projektów uczniowskich),
- dyskusje na platformie,
- upowszechnianie dorobku sieci na konferencjach, w publikacjach (artykuły, przykłady dobrej praktyki itp.).

Planując działania, należy też uwzględnić doświadczenie uczestników w pracy z klasami łączonymi. Zapewne już na początku pojawią się duże różnice między nauczycielami. Trzeba angażować poszczególne osoby do prowadzenia różnego typu działań w sieci, adekwatnie do ich doświadczenia i kwalifikacji. Warto zagospoda-

rować też różnice przedmiotowe. Jak już wspomniano wcześniej, trudno będzie zebrać grupę jednorodną – sieć będzie raczej złożona z nauczycieli różnych przedmiotów. Dlatego należy często pracować w podgrupach: zarówno podczas spotkań, jak i między nimi, aby w możliwie dużym stopniu zaspokoić ich przedmiotowe potrzeby i oczekiwania.

Niezwykle ważny jest wkład własny uczestników sieci. Warto poświęcić trochę czasu na rozpoznanie potrzeb, a także potencjału uczestników. Każdy z nauczycieli powinien zadeklarować, co może zaoferować innym. Zaspokajanie potrzeb powinno być równoważone przez wkład własny – zgodnie z zasadą „brać można tyle, ile samemu się daje” (Elsner, 2013). Może to nastęrczać trudności, gdyż wieloletnie nawyki nauczycieli uczestniczących w różnych formach doskonalenia sprawiają, że są oni nastawieni przede wszystkim na uzyskanie nowej wiedzy i gotowych rozwiązań. Często też nie wierzą w swoje możliwości, nie są przekonani, że ich dorobek i doświadczenie są na tyle wartościowe, by się móc nimi dzielić z innymi.

W przypadku nauczycieli klas łączonych ta niepewność jest jeszcze większa. Może też temu towarzyszyć brak zaufania, zwłaszcza gdy przychodzi mówić o niepowodzeniach i trudnościach (których przecież w klasach łączonych nie brakuje). To niewątpliwie utrudnia otwartą komunikację i wspólne uczenie się. Stworzenie bezpiecznej atmosfery, która ułatwi wymianę doświadczeń i proces wzajemnego uczenia się, jest tym, co w sieci współpracy najistotniejsze. Każdy nauczyciel ma coś do zaoferowania, może podzielić się swoim doświadczeniem i wątpliwościami, skonfrontować swoje myślenie i działanie z innymi, przedyskutować problemy, skorzystać z dobrodziejstw synergii oraz umocnić się w przekonaniu, że jego dorobek jest cennym przykładem dla innych.

Idea sieci dyrektorów szkół z klasami łączonymi i ogólne zasady jej funkcjonowania są takie same jak w przypadku sieci dla nauczycieli. Trzeba zadbać o rzetelną diagnozę potrzeb, ustalić zasady współpracy, określić priorytety, sformułować cele i opracować harmonogram. Należy zaplanować spotkania bezpośrednie, działania między spotkaniami z wykorzystaniem nowoczesnych technologii oraz przewidzieć czas na wdrażanie nowych rozwiązań. Sieć dyrektorów będzie także pracować w cyklu roku szkolnego i powinna zakończyć się ewaluacją działań. Nie wolno zapominać o demokratycznym charakterze sieci i współdecydowaniu uczestników o wszystkich aspektach jej działania. Jednak tematyka spotkań dyrektorów będzie nieco inna (choć niektóre pomysły zaproponowane powyżej dla nauczycieli mogą okazać się przydatne). Prócz problemów programowych i metodycznych powinny się pojawić zagadnienia dotyczące:

- organizowania w szkole nauczania w klasach łączonych,
- finansowania szkoły z klasami łączonymi,
- nadzoru pedagogicznego,
- pracy zespołowej nauczycieli w warunkach łączenia klas,
- motywowania nauczycieli do tworzenia własnych rozwiązań metodycznych,
- współpracy ze środowiskiem itp.

PODSUMOWANIE

Sieci współpracy i samokształcenia nauczycieli i dyrektorów szkół z klasami łączonymi to znakomita szansa na ich rozwój. Łączą one wokół wspólnych problemów osoby pracujące w małych szkołach, często bardzo oddalonych od siebie. Mogą obejmować swym zasięgiem obszar kilku powiatów lub nawet całego województwa. Podczas spotkań bezpośrednich i dzięki wykorzystaniu nowoczesnych technologii nauczyciele mogą dyskutować, wymieniać się doświadczeniami i materiałami, promować dobre praktyki i wypracowywać nowe rozwiązania, będąc dla siebie nawzajem wielkim wsparciem. Kluczową rolę w funkcjonowaniu sieci pełni koordynator, pracownik placówki doskonalenia, poradni psychologiczno-pedagogicznej lub biblioteki pedagogicznej, którego zadaniem jest animowanie pracy sieci. Uczestnicy sieci powinni współdecydować o wszystkich aspektach jej działania (cele, tematyka, zasady współpracy, organizacja i formuła spotkań bezpośrednich oraz kontaktów między spotkaniami itp.).

6. DOBRE PRAKTYKI – SZKOŁA PODSTAWOWA IM. ŚWIĘTEJ ELŻBIETY WĘGIERSKIEJ W TRYBSZU

JULIA MIŚKOWICZ

Przykładem placówki, która od wielu lat pracuje w systemie klas łączonych, jest spiska szkoła w Trybszu. Jej pracownicy korzystają z dorobku i doświadczenia pedagogiki grup zróżnicowanych wiekowo. Koncepcję pracy oparli na swoim wieloletnim doświadczeniu.

Szkoła Podstawowa im. Świętej Elżbiety Węgierskiej w Trybszu jest placówką bardzo małą – uczęszcza do niej około 40 uczniów. Od 1 września 2013 r. zarządza nią Fundacja Rozwoju Oświaty, Wychowania i Sportu. W szkole od zawsze funkcjonował system pracy klas łączonych. Placówka zatrudnia 6 nauczycieli. Polityka kadrowa dyrektora doprowadziła do tego, że każda z uczących tam osób legitymuje się kwalifikacjami do nauczania kilku przedmiotów. Pozwala to na zatrudnienie nauczyciela w pełnym wymiarze godzin. Mała liczba nauczycieli skłania do współpracy, ale wymaga od pracowników o wiele większego wysiłku. W małej szkole „wszyscy robią wszystko”.

Szkoła ma korzystną infrastrukturę: ogromny budynek z ogrzewaniem ekologicznym, monitoring zewnętrzny i wewnętrzny, plac zabaw, boisko do gry w piłkę nożną, boisko do piłki siatkowej, ogród ogrodzony z każdej strony. W szkole jest siedem sal lekcyjnych, w tym pracownia komputerowa z tablicą multimedialną, projekтором i stanowiskami komputerowymi. Prócz tego w budynku znajduje się niepełnowymiarowa sala gimnastyczna i biblioteka. Na terenie placówki funkcjonują także niepubliczne przedszkole oraz świetlica środowiskowa. Klasy I–III oraz IV–VI mają oddzielne sale lekcyjne. Każda z nich wyposażona jest w standardowe pomoce: słowniki, biblioteczki podręczne itp. Z racji małej liczby dzieci od kilkudziesięciu lat łączy się klasy całkowicie lub częściowo: 0–I, I–II, II–III, IV–V, V–VI oraz IV–V–VI.

6.1. OPIS DZIAŁAŃ SZKOŁY Z KLASAMI ŁĄCZONYMI

Jako koncepcję pracy w szkole przyjęto program *W małej szkole wielki świat*, w ramach którego prowadzone są różne działania. Tytuł programu to parafraza dużego projektu *Z małej szkoły w wielki świat* (por. www.malaszkoła.pl). Koncepcja zakłada, że szkoła to zorganizowana forma pracy, która służy przyjaźni. Dzieją się tu rzeczy ważne i duże, przepisane wielkiemu światu.

W poszukiwaniu optymalnych rozwiązań oraz metod pozwalających na podniesienie efektywności nauczania szkoła realizuje wiele projektów edukacyjnych – zarówno w klasach I–VI, jak i w oddziale przedszkolnym. Niektóre z nauczycielek opracowały własne programy nauczania dla klas łączonych, inne zmodyfikowały już istniejące programy, wszystkie natomiast opracowują własne plany nauczania.

Raporty z ewaluacji wewnętrznej wskazały, że w okresie, kiedy większość przedmiotów była łączona oraz realizowano liczne projekty edukacyjne, szkoła osiągała lepsze wyniki w nauce po sprawdzeniu w klasie VI niż gdy było mniej łączy. Ostatnia ewaluacja zewnętrzna w obszarze nabywania wiedzy i umiejętności przez uczniów wskazała na poziom spełniania wymagań B stawianych przez państwo szkołom i placówkom oświatowym.

Placówka współpracuje z rodzicami uczniów, społecznością lokalną oraz z miejscowymi organizacjami. Planując pracę, nauczyciele starają się pokazać dzieciom bogactwo przyrody, historię regionu, miejscowe tradycje i zwyczaje. Chętnie zapraszają różnych gości na zajęcia lub przeprowadzają warsztaty z ich udziałem. Oferta szkoły przewiduje zajęcia wyrównawcze, koła zainteresowań, warsztaty.

W celu podniesienia jakości pracy placówka wykorzystuje uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze. Swobodnie pokazuje się uczniom rzeczywistość taką, jaka ona jest, wychodząc często poza mury szkoły. Nauczyciele zwracają uwagę na możliwość przeprowadzania zajęć w terenie – w bezpośrednim otoczeniu szkoły płynie rzeka, są łąki, lasy, gospodarstwa rolne. Niedaleko szkoły i domów dzieci rośnie także kilka pomników przyrody. Ważna jest możliwość organizowania wycieczek po okolicy, zajęć projektowych, różnego rodzaju ścieżek edukacyjnych, podchodów, zajęć ruchowych, dni sportu, ognisk itp.

Duży wpływ na pracę szkoły mają także uwarunkowania regionalno-historyczne oraz bliskość wsi. W pobliżu szkoły są znajdują się zabytkowe budowle sakralne – kościółek i kapliczki oraz budowle świeckie – remiza, wieża. Na ich terenie organizowane są zajęcia z historii czy edukacji regionalnej. Na lekcjach przedmiotowych

i zajęciach pozalekcyjnych wykorzystuje się także tradycję (gwara, strój regionalny, muzyka, taniec itp.), w szkole śpiewa i tańczy zespół regionalny *Trybskie dzieci*, a grupa teatralna wystawia jasełka w gwarowej wersji.

Największym jednak sprzymierzeńcem szkoły są mieszkańcy tych terenów. Zalicza się do nich starsze pokolenie trybszan. Babcie i dziadkowie to miejscowi nauczyciele ginących zawodów, chętnie służą wiedzą i umiejętnościami młodemu pokoleniu (dzieci są zachęcane do rozmów ze starszym pokoleniem, uczą się szacunku). Starsi są także ekspertami od tego, „jak dawniej bywało”, znają historię i tradycje, powiązania z historią kraju, chętnie dzielą się swoimi doświadczeniami z młodym pokoleniem. Ważne są także miejscowe instytucje i organizacje społeczne. Dzięki współpracy z nimi oferta szkolna staje się bogatsza – szkoły zapraszają ich przedstawicieli, uczniowie mogą składać wizyty w remizie ochotniczej straży pożarnej, w sklepie u znajomej pani, u sołtysa wsi, wspólnie dbać o las wraz z Wiejską Wspólnotą Leśną. Instytucje integrują społeczność szkolną z lokalną także przy okazji świąt okolicznościowych (Dzień Babci i Dziadka, Dzień Matki), festynów rodzinnych. Dzieci często angażują całe rodziny do wspólnych przedsięwzięć (rodzinne konkursy, występy teatralne), dzięki czemu łatwiej jest promować szkołę – jasełka, dni otwarte szkoły i różne uroczystości. Placówka uczestniczy w życiu wsi przez uświetnianie np. odpustów parafialnych i imprez organizowanych przez inne instytucje, ma duży wpływ na życie wsi.

Szkoła boryka się także z wieloma kłopotami, najwięcej z nich dotyczy finansów. Największym jednak problemem jest mała liczba uczniów. Dlatego ciągle trwa poszukiwanie rozwiązań, które pozwoliłyby na osiągnięcie pozytywnych wyników, a jednocześnie były przyjazne nauczycielom i uczniom.

6.2. AUTORSKA KONCEPCJA PRACY W KLASACH ŁĄCZONYCH

Poszukując nowych rozwiązań, szkoła proponuje inne spojrzenie na klasy łączone: należy klasę łączoną traktować jak grupę, do której kieruje się te same treści edukacyjne, indywidualizować pracę tak jak do tej pory – według umiejętności i intelektualnych możliwości dzieci, a nie według klasy lub wieku. Oznacza to, że w szkole tworzone są klasy łączone: uczniowie są w różnym wieku biologicznym, a różnica wieku między nimi wynosi rok. Zespół ma charakter dynamiczny, co roku zmienia się jego skład: jedni odchodzą do grupy wiekowo starszej, inni przychodzą z młodszej. Ten sposób nauczania zakłada realizację tych samych treści programowych z uwzględnieniem różnego poziomu uczniów w poszczególnych grupach.

Jest to rozwiązanie, które ułatwia pracę nauczycielowi, uczniom zaś pozwala na przyswojenie wiedzy w możliwym dla nich zakresie. Realizacja programu nauczania w klasie łączonej pozwala traktować grupę jako zbiór indywidualności, a nie jak zlepek dwóch klas. Często zdarza się, że uczeń z klasy programowo niższej poziomem przewyższa tego z klasy starszej. Dlaczego nie pozwolić mu na rozszerzenie wiedzy? I odwrotnie – uczeń z klasy wyższej powinien częściej powtarzać materiał, nawet w kolejnej klasie. Wymagania nie są różnicowane ze względu na rocznik ucznia, ale ze względu na jego poziom wiedzy. Tu pojawia się szansa: nowa podstawa programowa pozwala na spiralne traktowanie treści, a nauczanie w klasie łączonej jest doskonałą ku temu okazją.

W szkole realizowane są trzy autorskie programy nauczania dla klas łączonych: z języka polskiego *Ja mam tylko jeden świat* (Miśkowicz, 2012), z historii i społeczeństwa *Detektywi na tropach... historii* (Miśkowicz, 2012), z przyrody *Odkryć, poznać, zrozumieć* (Niemiec, 2012). Ich koncepcja jest podobna, została wypracowana wspólnie przez nauczycieli po latach doświadczeń i nadal jest modyfikowana w zależności od warunków pracy.

Założenia programów:

1. Klasa IV zawsze będzie uczyć się osobno z kilku powodów, m.in. dlatego, że jest to rok przekroczenia progu II etapu edukacyjnego, rok adaptacji, nowych sytuacji. Innym ważnym powodem jest pojawianie się w klasach IV dwóch roczników uczniów.
2. Pierwszy rok nauki – klasa IV – treści ogólne, bliskie dziecku, takie jak: rodzina, dom, szkoła, miejscowość, ojczyzna, świat baśni i fantazji, radości, przyjaźni, a także elementarne wiadomości niezbędne do dalszego kształcenia językowego. Podobnie jest z lekcjami historii, gdzie treści oscylują wokół zagadnień dotyczących szkoły, domu rodzinnego, rodziny. Także na lekcjach przyrody w klasie IV uczniowie poznają swoją miejscowość, siebie, rodzinę. Zakłada się, że w pierwszym roku nauki poznają wszystkie podstawowe treści nauczania z danego przedmiotu, w pozostałych latach nauki będą je rozszerzać i utrzymywać.
3. Drugi/trzeci rok nauki – klasa V–VI (łącznie 5 + 1 godzina osobna tygodniowo dla klasy VI) – treści dotyczące odkryć, świata przygody, uczuć, przyrody. W tym też roku uczniowie poznają mity, legendy, bajki na języku polskim.

4. Drugi/trzeci rok nauki – klasa V–VI (łącznie 5 + 1 godzina osobna tygodniowo dla klasy VI) – treści dotyczące szeroko rozumianej wędrówki, w obrębie różnych światów, w czasie i przestrzeni. Prócz tego treści patriotyczne i dotyczące cywilizacji. Założenia te dotyczą także języka polskiego.
5. Na lekcjach przyrody w kolejnych latach realizuje się treści jednakowe dla całej grupy w takim samym cyklu jak poprzednio.
6. Inaczej przedstawia się sprawa z historią i społeczeństwem. Ze względu na specyfikę przedmiotu i ciąg przyczynowo-skutkowy ważny w nauce historii, treści w dwóch ostatnich latach szkolnych zostały podzielone na historię Polski oraz na historię powszechną.
7. Programy zakładają realizację treści tylko z podstawy programowej. Zwykle nauczycielowi udaje się przemyścić dodatkowe treści. Zależy to od potencjału uczniów i warunków, jednak my postawiliśmy na elementarne umiejętności i wiadomości. Zmiany w konfiguracji łączy są bardzo częste – zachodzą co roku – więc aby sprostać wymaganiom podstawy programowej, postanowiliśmy pozostać przy obowiązkowych umiejętnościach.

Program może być modyfikowany w zależności od konfiguracji łączy albo realizowany w klasach rozłącznych. We wszystkich trzech programach przewiduje się aktywne oraz innowacyjne metody nauczania z wykorzystaniem lokalnych zasobów kulturowych, przyrodniczych i historycznych. Programy przewidują różnorodne formy zajęć: obowiązkowe i dodatkowe (wyrównawcze) dla uczniów wszystkich trzech klas całego etapu łącznie, rozwijanie uzdolnień uczniów. W małych szkołach przygotowanie i realizacja działań na rzecz całej społeczności szkolnej absorbuje wszystkich. Przed nauczycielem języka polskiego stoją nie lada wyzwania. To on zwykle jest odpowiedzialny za artystyczną oprawę uroczystości. Poświęca często swój wolny czas lub – w uzasadnionych przypadkach – część zajęć lekcyjnych. W programach przewidziano także poznawanie zjawisk i zdarzeń w ich naturalnym otoczeniu, np.:

- plenery artystyczne;
- połączenie literatury i malarstwa (co jest dosyć łatwe w małych szkołach na wsi, ponieważ jest mnóstwo okazji do porównania opisów przyrody z dziełami namalowanymi przez artystę oraz własnego ich odbioru);
- gry terenowe (np. przy ortografii) – bieg patrolowy, niekoniecznie z wyjściem poza szkołę, z zadaniami tematycznymi;
- zajęcia muzealne odbywające się w zorganizowanych przez placówkę minigaleriach (mały zbiór eksponatów regionalnych, zbiór reprodukcji);
- zajęcia w zabytkowych budowlach (na zajęciach z edukacji regionalnej), np. w kościołach, kaplicach, młynach;
- wiele innych metod opisanych w programach.

W małej szkole łatwo przebiega integracja międzyprzedmiotowa. Jest ona pożądanym sposobem przyswajania wiedzy i umiejętności uczniów. Pozwala na zrozumienie przyczyn i skutków zjawisk, doskonalenie umiejętności wyciągania wniosków. Treści z historii i społeczeństwa można doskonale korelować z treściami innych przedmiotów, np.:

- języka polskiego, gdy omawiamy treści regionalne związane z legendami, mitami, z utworami o charakterze patriotycznym i historycznym;
- plastyki także przy treściach regionalnych, utworach opisujących piękno przyrody, wrażenia estetyczne, zajęcia muzealne;
- muzyki – treści regionalne, kolędy, utwory patriotyczne;
- przyrody – treści regionalne, lektury o charakterze podróżniczym;
- informatyki – własna twórczość literacka dzieci, dziennikarstwo.

Podobnie jest z językiem polskim, przyrodą czy językami obcymi. Integracja przedmiotowa pozwala uczniom na usystematyzowanie wiedzy, a nauczycielom na uatrakcyjnienie lekcji. Jednym i drugim pomaga w utrwaleniu. Jest ważnym aspektem pracy w klasach łączonych, sprawdza się szczególnie przy blokowaniu treści. W małej szkole przebiega łatwiej – mniejsza liczba nauczycieli powoduje lepszą współpracę, szybszy przepływ informacji, wspólne oceny. Nauczyciele powinni wspólnie prowadzić takie działania, integrowanie treści nie jest bowiem sumą jednostkowych działań podejmowanych przez każdego nauczyciela osobno. W małej szkole da się to osiągnąć. Dodatkowo w klasach łączonych jest sposobem na pracę lekcyjną – nauczyciel, różnicując treści wokół

wspólnego zagadnienia, realizuje je z dwoma klasami. Może w ten sposób kształtować umiejętność całościowego odbioru świata i wdrażanie do analizowania i uogólniania. Jest to ważne, gdyż wiąże się ze specyfiką II etapu edukacyjnego – już nie kształcenia zintegrowanego, a jeszcze nie do końca przedmiotowego – dziecko na tym etapie zaznajamia się z całościowym obrazem otaczającego je świata, ma poczucie autonomii, szuka swojego miejsca w społeczeństwie. Proponowane programy starają się zapewnić możliwie jak największy stopień integracji treści i metod nauczania, są oparte na działalności wychowawczej placówki.

Małe szkoły wiejskie są dobrze wyposażone w pomoce i środki. Nie stanowi więc problemu urządzenie sal lekcyjnych. Proponowane programy przewidują, że sala lekcyjna powinna być funkcjonalna, wyposażona w środki audio i wideo, urządzona w taki sposób, aby inspirować dzieci do twórczej pracy i samodzielnych poszukiwań. Ważne jest dobre rozmieszczenie wszystkich urządzeń, mebli i sprzętu, ponieważ pozwala to na zachowanie ładu i na dobrą organizację pracy. Uczniowie mają do dyspozycji kąciki, np. tematyczny, dotyczący postaci, wydarzenia itp., biblioteczki potrzebne do realizacji np. projektu edukacyjnego, gazetki tematyczne i takie z wytworami uczniów. Zawierają one także propozycje działań dydaktycznych podnoszących na lekcjach twórcze kompetencje uczniów w zakresie mówienia i pisania.

6.3. METODA PROJEKTU W KLASACH ŁĄCZONYCH

Praca w klasach łączonych wymusza na nauczycielach stosowanie metody projektu. W Szkole Podstawowej w Trybszu zrealizowano wiele projektów. Obejmowały one swoim zakresem całą szkołę, etap edukacyjny, przedmiot, klasę, klasy łączone.

I Ty możesz zostać Indianinem to projekt, w którym uczniowie z klas 0–VI przez trzy miesiące realizowali treści z podstawy programowej, odwołując się do głównego tematu. Za przykład niech posłużą rozpisane w tabeli 5. treści języka polskiego w klasach IV–VI.

Tabela 5. Projekt edukacyjny *I Ty możesz zostać Indianinem* (klasy łączone IV–VI). Treści nauczania a kształcone umiejętności określone w podstawie programowej

Treści nauczania z podstawy programowej w projekcie	Kształcone kompetencje
<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • sprawnie czyta teksty kultury; • rozpoznaje formy gatunkowe (zaproszenie, życzenia i gratulacje, zawiadomienie i ogłoszenie, instrukcję, w tym przepis); • wyszukuje w tekście informacje wyrażone wprost i pośrednio (ukryte); • nazywa swoje reakcje czytelnicze (wrażenia, emocje); • wyodrębnia elementy składające się na widowisko teatralne (gra aktorska, reżyseria, dekoracja, charakterystyka, kostiumy, rekwizyty); • wyodrębnia elementy dzieła filmowego i telewizyjnego (scenariusz, reżyseria, ujęcie, gra aktorska); • omawia akcję, wyodrębnia wątki i wydarzenia; • identyfikuje: opowiadanie, powieść, baśń, legendę, mit, bajkę, fraszkę, wiersz, przysłowie, komiks; • tworzy spójne teksty na tematy poruszane na zajęciach – związane z otaczającą rzeczywistością i poznanymi tekstami kultury; • tworzy teksty, dostosowując formę do intencji i celu przekazu; • poprawnie stosuje sposoby wyrażania się w zależności od sytuacji komunikacyjnej i celu; • tworzy wypowiedzi pisemne w następujących formach gatunkowych: opowiadanie z dialogiem (twórcze i odtwórcze), pamiętnik i dziennik (pisane z perspektywy bohatera literackiego lub własnej), list oficjalny, proste sprawozdanie (np. z wycieczki, z wydarzeń sportowych), opis postaci, przedmiotu, krajobrazu, ogłoszenie, zaproszenie, prosta notatka; 	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> • odczytuje metaforyczne znaczenie utworów; • zestawia tekst literacki z innymi środkami przekazu – filmem, ilustracją, muzyką; • rozpoznaje formy gatunkowe (zaproszenie, życzenia i gratulacje, zawiadomienie i ogłoszenie, instrukcję, w tym przepis); • redaguje zawiadomienie i ogłoszenie na podany temat – fikcyjny i prawdziwy; • zna elementy niezbędne do sformułowania zawiadomienia i ogłoszenia; • odbiera teksty kultury na poziomie dosłownym; • opisuje swoje wrażenia i emocje; • wie, dlaczego tak, a nie inaczej reaguje; • uczestniczy w przedstawieniach teatralnych; • identyfikuje elementy widowiska teatralnego – gra aktorska, reżyseria, dekoracja, charakterystyka, kostiumy, rekwizyty; • uczestniczy w seansach filmowych; • ogląda świadomie programy telewizyjne; • identyfikuje elementy filmu i programu telewizyjnego – scenariusz, reżyseria, ujęcie, gra aktorska; • wyodrębnia czas, miejsce akcji, narrację z elementami opisu; • wyodrębnia postacie • opowiada przebieg zdarzeń; • zna cechy charakterystyczne opowiadania; • odróżnia opowiadanie od innych gatunków literackich; • zna cechy charakterystyczne baśni; • odróżnia baśń, legendę, mit, bajkę; • zna i rozróżnia cechy legendy, podania, klechdy etc.

Treści nauczania z podstawy programowej w projekcie	Kształcone kompetencje
<ul style="list-style-type: none"> • zna teksty kultury: <ul style="list-style-type: none"> – Sat-Okh, <i>Biały Mustang</i>, – wybór legend indiańskich, – wybrana powieść Karola Maya, – Henryk Sienkiewicz, <i>Sachem</i>, – Alfred Szklarski, <i>Tomek na wojennej ścieżce</i>; • rozpoznaje western jako gatunek filmowy; • zna filmy: <ul style="list-style-type: none"> – <i>Winnetou</i>, reż. Alfred Vorher, – <i>Tańczący z wilkami</i>, reż. Kevin Costner (fragment); – <i>Pocahontas</i>, reż. Eric Goldberg (film animowany). 	

W ramach projektu uczniowie mieli zajęcia lekcyjne z poszczególnych przedmiotów, podczas których omawiali baśnie i legendy indiańskie. Starsi omawiali *Sachema* Henryka Sienkiewicza, poznawali historię Indian, wykonywali opaski indiańskie, uczyli się piosenek i płaśów. Na lekcjach omówiono gatunki filmowe na przykładzie *Pocahontas* (reż. Eric Goldberg, film animowany) i *Winnetou* (reż. Alfred Vorher, western). Zorganizowano konkursy plastyczne: *Mój przyjaciel Indianin* (klasy 0–III) i *Życie Indian* (klasy IV–VI) oraz konkurs literacko-czytelniczy *Mój ulubiony bohater powieści indiańskich*. Dzięki wycieczce do Parku Edukacji Rozwojowej dzieci poznały tipi, wigwamy, brały także udział w warsztatach tematycznych, zwiedziły domy z całego świata, a także poznały, czym jest tolerancja. Odbył się również bieg patrolowy, podczas którego uczniowie zdobywali sprawności, pokonując trasę spod szkoły na Uboc (góra, u której stóp znajduje się szkoła), najeżoną wieloma zadaniami. Razem z nauczycielką przygotowali także inscenizację legendy indiańskiej. Każda klasa w swojej sali zbudowała wigwam, wykonała gazetkę, totem, łapacz snów.

Tabela 6. Opis projektu edukacyjnego *I Ty możesz zostać Indianinem* (klasy łączone IV–VI)

Lp.	Zadanie główne	Zadania szczegółowe	Odpowiedzialni	Termin
1	Zajęcia dydaktyczne z klasami	• omówienie legendy (legend) indiańskiej	nauczyciele wychowania przedszkolnego i kształcenia zintegrowanego	IX–X
		• omówienie wybranej pozycji o tematyce indiańskiej	nauczyciel języka polskiego	IX–X
		• omówienie historii odkrycia i powstania Ameryki ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji Indian z Ameryki Północnej	nauczyciel historii	IX–X
		• omówienie westernu jako gatunku filmowego, także fabuły i wychowawczych przesłańek na przykładzie <i>Winnetou</i> i <i>Tańczącego z wilkami</i>	nauczyciel języka polskiego	IX–X
		• omówienie filmu animowanego jako gatunku, także z jego fabułą, na przykładzie <i>Pocahontas</i>	nauczyciele klas II–III, nauczyciel języka polskiego	IX–X
		• wykonanie opaski na głowę pod pióropusz	nauczyciele klas 0–III, nauczyciel plastyki, techniki	IX–X
		• motywowanie uczniów do zdobywania piór jako ocen	wszyscy	IX–X
		• nauka piosenek i tańców	nauczyciele klas 0–III, nauczyciel muzyki	IX–X
		• rozmowy wychowawcze na tematy tolerancji, poszanowania innych kultur, religii i ras	wychowawcy klas	IX–X
		• wykonanie z uczniami zaproszeń na podsumowanie projektu	nauczyciel informatyki	IX–X

Lp.	Zadanie główne	Zadania szczegółowe	Odpowiedzialni	Termin
2	Praca z klasami	założenie kącika indiańskiego (gazetka, plakat, makieta tipi) wg uznania i możliwości	wychowawcy klas	IX–X
		<ul style="list-style-type: none"> przygotowanie prezentacji plemienia na podsumowanie wg uznania i możliwości: <ul style="list-style-type: none"> – nazwa plemienia, – imiona uczniów, – totem, – taniec, – album, – 	wychowawcy klas	IX–X
3	Konkursy dla uczniów	• czytelniczy	bibliotekarz	X Ogł. IX
		• plastyczno-techniczny	nauczyciel sztuki	X Ogł. IX
		• przegląd piosenki country	nauczyciel muzyki	X Ogł. IX
4	Bieg patrolowy	• przygotowanie konkurencji, trasy, zadań	nauczyciel wf-u	X
5	Wycieczka do Parku Edukacji Rozwojowej w Krakowie	• warsztaty <i>Wśród Indian Ameryki Północnej</i>		IX–X
		• seans filmowy w kinie		
6	Podsumowanie	• prezentacja klas – plemion	wychowawcy	
		• ogłoszenie wyników konkursów	osoby odpowiedzialne za konkursy	
		• prezentacja pióropuszy	wychowawcy	
		• inscenizacja	koło teatralne	

Prócz wymienionego projektu należy wymienić inne: *Wyprawa na Wyspę skarbów*, *Na bursztynowym szlaku*, *Wyprawa po przygodę śladami Wikingów* (wszystkie zakończone wyjazdem nad morze), *Polska naszym domem*, *Warszawa stolicą Polski* (zakończony wycieczką) czy *Śladami pierwszych Piastów* (dwukrotnie zakończony wycieczką), *Od ziarenka do bochenka* (zakończony wizytą w skansenie i pieczeniem chleba). Długie szkolne projekty powinny być zaplanowane w czerwcu lub sierpniu, by nauczyciele mogli je wpleść do planów pracy. W szkole w projekcie uczestniczyli wszyscy nauczyciele.

Można także w każdej klasie I–VI realizować projekt obejmujący jeden przedmiot – historię i społeczeństwo oraz edukację społeczną i patriotyczną w szkole – *My spod biało-czerwonej, czyli klocki patriotyczne*, przygotowujący do szkolnych obchodów Dnia Odzyskania Niepodległości. Na zakończenie projektu, w którym Polska zaprasza uczniów na swoje urodziny, uczniowie wykonują dla Niej prezenty. Polska częstuje dzieci ciastem – mazurkiem. Podobne projekty w szkole realizują nauczyciele z poszczególnymi klasami na zajęciach: *W krainie baśni*, *W kręgu starożytnych cywilizacji*, projekty na lekcjach języka angielskiego i niemieckiego, obejmujące jedną lekcję lub kilka. W klasie łączonej w ten sposób można omawiać lektury (wspólne dla obu klas).

Przykładem projektu realizującego treści ścieżki regionalnej, czytelniczej, patriotycznej, pracy z patronem szkoły, edukacji zdrowotnej jest *Czytam, więc jestem...*, czyli *lekturiada*. Opis projektu można znaleźć w przytaczanym programie *Ja mam tylko jeden świat*. Podobnie rzecz ma się z *Bierzemy byka za rogi*, czyli... *ortografiada*.

Projekty obejmowały wszystkich uczniów, były realizowane na lekcjach języka polskiego i edukacji polonistycznej w klasach młodszych niejako przy okazji. Omawianie zagadnień w taki sposób w klasach łączonych sprawia, że są one przyswajane przez obie klasy, przy jednoczesnym wyczerpaniu treści podstawy programowej! Dzięki monitorowaniu treści podstaw programowych nauczyciel nie musi się obawiać, że coś pominie. Musi jednak pamiętać, żeby każda treść znalazła swoje miejsce. W przypadku klas łączonych treści podstawy programowej nie tylko zostaną omówione w całości, lecz także kilkakrotnie powtórzone i utrwalone.

Nauczyciele języków obcych pracują metodą projektu na lekcjach języka angielskiego. Są oni najlepiej przygotowani do opracowywania i wdrażania projektów edukacyjnych (studia na kierunkach filologii obcych kładą nacisk na te zagadnienia). Często opracowują projekty oscylujące wokół słownictwa, zagadnienia czy problemu. W projekcie *Moja mała historia – moja Rodzina* uczniowie wykonywali drzewa genealogiczne w trzech językach: polskim, angielskim i niemieckim. Podczas zajęć o miejscowości tworzyli do folderu notatkę w języku obcym. Wdzięcznym tematem jest Boże Narodzenie. Tu zawsze pojawia się projekt szkolny, a uczniowie śpiewają kolędy i składają sobie życzenia w trzech językach.

Uczniowie lubią pracować w klasach łączonych. Często młodszy nabywają w grupie wiadomości, które są obowiązkowe dla starszych, często też przewyższają wiedzą starszych kolegów i jest to dla nich powód do dumy. Uczniowie starsi uczą młodszych, ale też są lepiej zmotywowani do nauki, nie chcą być skrępowani, gdy młodszy wiedzą od nich więcej. Dodatkowo ogromną rolę odgrywa także liczebność poszczególnych klas. Zdarza się, że w klasie jest jedna dziewczynka, a pozostali uczniowie to chłopcy. Grupa mieszana wiekowo pozwala na znalezienie koleżanki w klasie młodszej lub starszej.

Wspólna praca wymusza na uczniach w miarę jednakowe tempo pracy, ale to nie jest przecież uwarunkowane wiekiem. Przy okazji dzieci, które pracują wolniej, uczą się gospodarować czasem, co przydaje się np. podczas sprawdzianu po klasie VI. Nauczyciel, dzieląc uczniów na grupy losowo albo odgórnie, powinien pamiętać, aby w każdej znalazły się dzieci z różnych klas i z różnym potencjałem intelektualnym. To daje gwarancję, że każdemu z nich zostanie przydzielone zadanie. Praca w grupach – czy to w projekcie, czy na lekcji – ma na celu rozwijanie umiejętności u każdego dziecka. W klasie łączonej można znaleźć także dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, im też trzeba zapewnić rozwój. Mała liczba uczniów w klasie sprawia, że nauczyciel może każdemu dziecku poświęcić swoją uwagę. Przez dążenie do wspólnego celu uczniowie wykazują się działaniem i pomysłowością, zaskakując czasem nauczyciela. Warto realizować projekty, które z jednej strony osadzone są mocno w podstawie programowej (pierwsza zasada!), a z drugiej – dają pole do popisu uczniom.

W pracy każdej szkoły, a szczególnie małej, nie sposób pominąć **roli rodziców**. Ich wsparcie to nie tylko przygotowanie festynów, lecz także czynne zaangażowanie w pracę szkoły. Dzieje się tak podczas projektów edukacyjnych, kiedy realizowane zadania wymagają większego nakładu pracy, ale także przy okazji zajęć dodatkowych czy okazjonalnych. Rodzice prowadzą także warsztaty dla dzieci, co ma ogromne znaczenie dla wzbogacania oferty szkoły.

W szkole w Trybszu zrealizowano projekt *Śladami Czarnych Stóp... , czyli Łysogóry i Ponidzie*. Podobnie jak w opisanym wyżej projekcie uwzględniono treści podstawy programowej, razem z celami ogólnymi i szczegółowymi, metody pracy itd. Projekt realizowany był w kilku fazach (tab. 7).

Tabela 7. Projekt edukacyjny *Śladami Czarnych Stóp... , czyli Łysogóry i Ponidzie* (klasy łączone IV–VI)

Faza I. Przygotowania organizacyjne				
Lp.	Zadanie	Termin	Odpowiedzialni	Uwagi
1	Przydzielenie grup			
2	Przydział zadań dla grup			
3	Szukanie informacji i przygotowanie optymalnych rozwiązań			
4	Prezentacja i wybór najlepszej oferty			
5	Konsultacje z nauczycielem			

Faza II. Realizacja wycieczki „palcem po mapie” w szkole				
Lp.	Zadanie	Termin	Odpowiedzialni	Uwagi
1	Przeczytanie i omówienie <i>W pustyni i w puszczy</i> Henryka Sienkiewicza / Oblęgorek			język polski
2	Przeczytanie i omówienie <i>Czarnych Stóp</i> Seweryny Szmaglewskiej			język polski
3	Legendy regionu świętokrzyskiego			kształcenie zintegrowane / język polski
4	Śpiewnik turystyczny			muzyka / informatyka / koło muzyczne
5	Przyroda Gór Świętokrzyskich / mapa / ciekawostki przyrodnicze / gołoborze / ŚPN / Rezerwat „Jaskinia Raj” / Muzeum Zbiorów Geologicznych / Planetarium / wystawa meteorytów / Święty Krzyż			przyroda / koło przyrodnicze
6.	Historia partyzantów świętokrzyskich / śladami Józefa Piłsudskiego / Chęciny / Jaskinia „Raj” / Muzeum Zegarów / Muzeum Zabawek / Krzemionki Opatowskie / Bałtów / Wiślica			historia

Faza III. Wyjazd				
Lp.	Zadanie	Termin	Odpowiedzialni	Uwagi
1	Przygotowanie programu			na podstawie kart przygotowanych w etapie I projektu
2	Zebranie funduszy			uczniowie w I etapie proponują źródła finansowania, nauczyciel je uwzględnia
3	Zamówienie noclegów, wyżywienia, autobusu			z uwzględnieniem pracy uczniów w I etapie
4	Wyjazd			
5	Podsumowanie projektu		uczestnicy	ankieta, zdjęcia, album

ZADANIA DLA GRUP

ETAP I

Każda grupa:

- ustala program wycieczki: dojazd, posiłki, noclegi;
- ustala kosztorys (przejazd, ubezpieczenie, wstępy, przewodnicy, wyżywienie itp.) – całkowity koszt wycieczki, koszt wycieczki na jednego ucznia;

- obmyśla projekt pozyskania dodatkowych funduszy;
- zbiera informacje o: najatrakcyjniejszych miejscach odwiedzanego regionu, zabytkach, hotelach, pensjonatach, restauracjach, ośrodkach wypoczynkowych itp., szlakach turystycznych, ścieżkach rowerowych itp.

Sposób prezentacji: w klasie, w formie wybranej przez grupę.

ETAP II

Realizacja treści na poszczególnych lekcjach (jak opisano wyżej).

ETAP III

Relacja z wycieczki:

1. Zebranie materiałów z wycieczki.
2. Opracowanie i stworzenie prezentacji z wycieczki.
3. Wcielenie się w rolę przewodnika i zaprezentowanie opisu jednej atrakcji turystycznej.

Sposób prezentacji:

- prezentacja multimedialna,
- przemówienie przewodnika.

Uczniowie szukali w grupach miejsc noclegowych, przewoźników, optymalnych rozwiązań, jeśli chodzi o trasy. Do dyspozycji mieli karty każdego z zadań (tab. 8).

Tabela 8. Przykładowa karta zadań w projekcie edukacyjnym *Śladami Czarnych Stóp... czyli Łysogóry i Ponidzie*

Zadanie 1		Planowanie trasy wycieczki z uwzględnieniem miejsc wskazanych przez nauczyciela			
Lp.	Działania	Uczniowie wykonujący działanie i ich role	Źródła, materiały i zasoby	Sojusznicy	Termin
1					
2					

Wycieczka się odbyła, uczniowie mogli wykazać się nie tylko kreatywnością, lecz także odpowiedzialnością za powierzone im zadanie. Uczniowie mieli znaleźć tanie miejsce noclegowe, opracować trasę wycieczki i opisać zaproponowane miejsca zwiedzania. Musieli także wykazać się pomysłowością na zdobycie funduszy pozarodzicielskich (jak zakładano w projekcie). Dzieci z zapałem przygotowywały projekt, najwięcej kłopotów przysporzyło im szukanie przewoźników i miejsca pobytu przez cały okres wycieczki, ale wszystkie problemy rozwiązywał nauczyciel, który czuwał nad projektem. Uczniowie poradzili sobie z przydzielonymi zadaniami, korzystając z pomocy nauczycieli, ale i angażując rodziców.

W klasach łączonych warto stosować takie sposoby. Dają one nauczycielowi ogromną satysfakcję, a uczniom zwyczajną frajdę, poczucie ważności.

6.4. ZASTOSOWANIE NAUCZANIA BLOKOWEGO W KLASACH ŁĄCZONYCH

Nauczanie blokowe – wzorowane na kształceniu zintegrowanym – jest kolejnym sposobem pracy w klasach łączonych, który się sprawdza. Jest to nauczanie wzorowane na kształceniu zintegrowanym i się sprawdza w klasach łączonych. Najpierw grupa „wielopredmiotowców” (albo jeden nauczyciel uczący pokrewnych przedmiotów) pisze zblokowany program, ujmując ogólne zagadnienia dla wszystkich w sposób szczegółowy dla swojego przedmiotu – jest to jak najbardziej dozwolone, a nawet wskazane. Wszak 15% treści przedmiotowych powinno być realizowanych metodą projektu, a 20% treści przyrodniczych to eksperymenty, doświadczenia, zajęcia terenowe!

Przykładem nauczania blokowego może być program *Polska – moja Ojczyzna*, zrealizowany w szkole w Trybszu w łączonych klasach V–VI. W tabeli poniżej prezentujemy fragment planu pracy. Prócz zaproponowanych rubryk

mogą znajdować się inne – z treściami z podstawy programowej (na bieżąco monitorowanej), kolumna z wypisanymi pomocami, formami. Nauczanie blokowe, choć nie jest zbyt popularne, stanowi alternatywę wobec metod pracy w klasach łączonych. Wymaga oczywiście pracy od nauczyciela, ale powoduje, że wiedza z kilku przedmiotów zazębia się, uzupełnia. Taka synteza pozwala uczniowi zrozumieć kontekst konkretnych treści.

Tabela 9. Plan pracy nauczania blokowego *Polska – moja Ojczyzna*

Tematyka języka polskiego	Tematyka historii i społeczeństwa
<i>Preludium</i> Jana Lechonia Jak opowiedzieć zabawną historię? Środki wyrazu poetyckiego	Organizacja pracy w tym roku szkolnym Powtórzenie
Ziemia we wszechświecie Czesław Miłosz, <i>Przypowieść o maku</i> Adam Mickiewicz, <i>Pan Tadeusz</i> , księga II, fragment Cecylia Niewiadomska, <i>Podanie o Popielu</i>	Początki państwa polskiego Państwo Mieszka I
Czesław Miłosz, <i>Przy piwniach</i> <i>Legenda o św. Wojciechu</i> Józef Ignacy Kraszewski, <i>Dzień Kupały</i> Cecylia Niewiadomska, <i>Legendarny władca Polan</i> Juliusz Słowacki, <i>Balladyna</i> Rzeczownik Sprawdzian Fragmenty kronik	Polska za Bolesława Chrobrego Rozbicie dzielnicowe
Legenda <i>O Tatarach i spalonym domu</i> Legenda <i>Skąd się wzięła sól w Wieliczce?</i> Kraków – kolebka książąt polskich – <i>Pieśń Słowana</i> Świadkami jakich wydarzeń były dęby w Rogalinie? Odmiana rzeczownika. Tematy oboczne Poselstwo krzyżackie – <i>Przed bitwą</i> Dlaczego <i>Bitwa pod Grunwaldem</i> Jana Matejki jest obrazem historycznym?	Władysław Łokietek Polska Kazimierza Wielkiego Jagiellonowie na tronie polskim
Zbigniew Nienacki, <i>Pan Samochodzik i Templariusze</i>	Jagiellonowie na tronie polskim
Przymiotnik Ortografia – niewymienne „ó”, „rz”, „ż”, „ch”	Złoty wiek
Stefania M. Posadzkowa, <i>Stopka Królowej Jadwigi</i> Przymiotnik Ortografia – wymienne „ó”, „rz”, „ż”, „ch”	Powtórzenie Sprawdzian
Liczebnik Pisownia „ó”, „u”, „rz”, „ż”, „ch” w zakończeniach Antoni Słonimski, <i>Polska</i> Tadeusz Różewicz, <i>Oblicze ojczyzny</i>	Stulecie wojen
Listy o Polsce i patriotyzmie Wolność – wartość najwyższa	Trzy rozbiory
Adam Mickiewicz, <i>Wschód słońca</i> Juliusz Słowacki, <i>W pamiętniku Zofii Bobrówny</i> Maria Konopnicka, <i>Rota</i> Przystówek	O wolną Polskę
Maria Dąbrowska, <i>Marcin Kozera</i> Części mowy – powtórzenie	Niepodległe państwo
Arkady Fiedler, <i>Dywizjon 303</i>	Ponownie wymazana z mapy Droga do wolności

Na drugim etapie edukacyjnym w szkole zostało opracowanych i wdrożonych kilka innych bloków. Ta metoda wydaje się dla małej szkoły z kilkorgiem nauczycieli idealna, jednak, jak to zostało już powiedziane w poprzednich rozdziałach, musi zaistnieć ścisła współpraca nauczycieli nadanym etapie edukacyjnym. Polega ona na wspólnym wyborze zagadnienia dla konkretnych klas, planowaniu działań, przyporządkowywaniu treści z podstawy programowej. W klasach łączonych zabiegi takie pozwalają na integrowanie grup, uczenie się wzajemne uczniów. Innym przykładem blokowania treści jest cykl *Ty i ja jesteśmy odpowiedzialni za naszą małą wieś* zrealizowany w klasach łączonych na lekcjach historii i języka polskiego (tab. 10).

Tabela 10. Cykl nauczania blokowego *Ty i ja jesteśmy odpowiedzialni za naszą małą wieś* realizowany w klasach łączonych na lekcjach historii i języka polskiego

Lp.	Zadanie główne	Zadania szczegółowe	Zaangażowani	Termin
1	Historia i tradycje naszej wsi	1. Moja rodzina – moja mała historia – mała rodzinna kronika lub praca pisemna. 2. Słowniczek gwarowy. 3. Minimonografia naszej miejscowości. 4. Ciekawe miejsca – album. 5. Tradycje naszej wsi. 6. Nasza wieś na tle historii Polski i świata – oś czasu. 7. Jasełka w gwarze. 8. Wycieczka do Izby Pamięci OSP.	klasy IV–VI klasy IV–VI klasa VI klasa IV klasa V klasa IV–VI klasa IV–VI klasa IV–VI	
2	Dzień dzisiejszy	1. Jakie potrzeby ma nasza wieś? Zbieramy opinie mieszkańców i formujemy pismo do Rady Gminy. 2. Jedziemy na sesję.	klasa VI klasa VI	
3	Co dalej?	1. Jak w przyszłości będzie wyglądała nasza wieś?	klasy IV–VI	
4	Podsumowanie	1. Spotkanie podsumowujące. 2. Inscenizacja w zabytkowym kościółku.	klasy IV–VI klasa VI	

Praca w klasie łączonej sprzyja innowacyjności. Kreatywny nauczyciel na każdym przedmiocie jest w stanie wypracować wspaniałe rozwiązania, trzeba mu tylko w tym pomóc, pokazać, że ma możliwości. W obliczu coraz liczniejszych szkół z klasami łączonymi nauczyciele będą zmuszeni do poszukiwania nowych form pracy.

Przytaczane przykłady działań ze Szkoły Podstawowej w Trybszu dotyczą głównie języka polskiego oraz historii i społeczeństwa, autorka artykułu jest bowiem nauczycielką tych przedmiotów. W szkole nauczyciele realizują także wiele swoich pomysłów z innych dziedzin. Stale poszukują nowych rozwiązań, doskonaląc już opracowane metody – zawsze pozostaje refleksja, że można było zrobić coś inaczej, może lepiej. Zmieniają się także możliwości i potrzeby dzieci, rodziców, kolejne klasy są inne. Pojawiają się też nowe rozwiązania metodyczne, które warto włączyć do swojej pracy. Praktyka naszej szkoły może stanowić inspirację dla innych szkół, źródło pomysłów – nie może być jednak przeszczepiona bezpośrednio na grunt innej placówki. Każda szkoła jest inna i ma swoją odrębną specyfikę.

W małych szkołach z klasami łączonymi tkwi wielki potencjał. Każda z nich funkcjonuje w niepowtarzalny sposób. To trudność, ale i szansa zarazem. Nauczyciele często jednak nie uświadamiają sobie, jakie to daje im możliwości. Przyczyniły się do tego utrwalane latami krzywdzące stereotypy na temat klas łączonych. Wspomaganie małej szkoły czy praca sieci nauczycieli klas łączonych powinny się rozpocząć od przełamania barier psychologicznych. Trzeba uświadomić nauczycielom, że pracują nie w gorszych, ale w wyjątkowych szkołach, oraz przekonać ich, że mają wystarczający potencjał, aby wyjść z cienia i podjąć wysiłek samodzielnego stworzenia własnego modelu pracy.

Małe szkoły cierpią na niedobór propozycji ze strony placówek doskonalenia, poradni i bibliotek pedagogicznych. Zmiany w prawie i wymogi dotyczące procesowego wspomaganie rad pedagogicznych w działaniach rozwojowych, jak również międzyszkolne sieci współpracy i samokształcenia, pozwolą zaspokoić potrzeby i otworzą przed małymi szkołami nowe możliwości.

Działania placówek, skierowane do małych szkół z klasami łączonymi, powinny kłaść akcent na indywidualne i zespołowe wypracowywanie własnych rozwiązań oraz ściśle współdziałanie nauczycieli w tym zakresie. Pilotaż nowego systemu wspomaganie pokazał, że ten sposób pracy bardzo dobrze sprawdza się w małych szkołach, w których praktycznie cała rada pedagogiczna może być zaangażowana w diagnozę, przygotowanie planu i samo wspomaganie. Zewnętrzny specjalista ds. wspomaganie, wywodzący się z placówki doskonalenia, poradni psychologiczno-pedagogicznej lub biblioteki pedagogicznej może pomóc takiej szkole w przechodzeniu przez zmianę, prowadzącą do rozwoju.

Prócz procesowego wspomaganie, kierowanego do poszczególnych rad pedagogicznych, dużą pomocą dla małych szkół z klasami łączonymi mogą być sieci współpracy i samokształcenia nauczycieli i dyrektorów. Ich uczestnicy, choć pracują w różnych warunkach stworzonych przez organy prowadzące, stykają się na co dzień z podobnymi problemami. Mogą o nich dyskutować, wymieniać się doświadczeniami i wypracowywać nowe rozwiązania, będąc dla siebie nawzajem wielkim wsparciem.

Podstawowym warunkiem powodzenia zmian w małej (ale i w każdej innej) szkole jest postawa samych nauczycieli. Bez ich przekonania o sensie działań, gotowości do wysiłku, motywacji i zaangażowania, żadna zmiana się nie dokona. Kluczowa jest też rola dyrektora, który powinien być w szkole inicjatorem i katalizatorem wszelkich działań prowadzących do rozwoju.

Ekspert

Zewnętrzny specjalista, pracownik wyższej uczelni instytucji naukowej lub placówki doskonalenia itp., zatrudniony w ramach wspomagania lub sieci do prowadzenia form doskonalenia dla nauczycieli i udzielania im merytorycznego wsparcia w obrębie jakiegoś zagadnienia (warsztaty, konsultacje, coaching itp.).

Instytucje systemu wspomagania

Instytucje zajmujące się procesowym wspomaganie szkół/placówek. Od 1 stycznia 2016 r. staje się to zadaniem obowiązkowym placówek doskonalenia nauczycieli, poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz bibliotek pedagogicznych.

Klasy jednorodne

Forma organizacji pracy szkoły, w której proces kształcenia jest realizowany w klasach jednorodnych wiekowo. Oddział klasowy składa się z uczniów w tym samym lub zbliżonym wieku biologicznym, a nauczyciele realizują w toku 45-minutowej lekcji określony program (np. nauczania języka polskiego, matematyki, historii, języka obcego itd.) dla danego poziomu nauczania (np. w klasie piątej szkoły podstawowej).

Klasy łączone

Forma organizacji kształcenia polegająca na tym, że nauczyciel w tym samym miejscu i czasie pracuje z dwoma (lub więcej) zespołami klasowymi, realizując dwa (lub więcej) różne programy. Nauczyciel z reguły realizuje ten sam przedmiot przewidziany planem nauczania. Ten sposób organizacji pracy szkoły pojawił się w Polsce w okresie międzywojennym. Może być stosowany tylko w odniesieniu do szkół podstawowych.

Koordinator sieci współpracy i samokształcenia

Osoba, której zadaniem jest moderowanie pracy sieci nauczycieli lub dyrektorów. Jest pracownikiem jednej z placówek wspomagania (poradni psychologiczno-pedagogicznej, placówki doskonalenia nauczycieli lub biblioteki pedagogicznej). Jego rola skupia się przede wszystkim na zapewnianiu członkom sieci odpowiednich warunków do współpracy, aktywności i zaangażowania – tak, by w możliwie najlepszy sposób korzystać z ich doświadczeń i efektywnie rozwiązywać problemy. Koordynator planuje pracę sieci (wraz z jej uczestnikami), organizuje spotkania, moderuje dyskusje na platformie, zamieszcza na niej materiały, dokonuje ewaluacji i promuje działania sieci. W projekcie pilotażowym koordynatorami sieci były osoby zatrudnione do tego zadania przez samorząd powiatowy.

Nauczanie blokowe

Sposób organizacji procesu dydaktycznego, który polega na łączeniu treści przedmiotów pokrewnych w różnego rodzaju cykle/bloki tematyczne. Służy osiągnięciu celów podstawy programowej przez pokazywanie ścisłych związków między przedmiotami. Realizacja zagadnień metodą nauczania blokowego wymaga współpracy nauczycieli uczących kilku przedmiotów, wspólnego określenia celów, doboru treści, określenia ról i zakresu obowiązków każdego z nich.

Ocenianie kształtujące

Polega na pozyskiwaniu przez nauczyciela i ucznia w trakcie nauczania informacji, które pozwolą rozpoznać, jak przebiega proces uczenia się. Służy nauczycielowi do modyfikowania dalszego nauczania, zaś uczniowi – by otrzymywał informację zwrotną pomagającą mu się uczyć.

Odwrócone nauczanie

Odwrócone nauczanie polega na zamianie kolejności uczenia się. Najpierw uczniowie przed lekcją dostają materiał do samodzielnego opracowania, przygotowany w formie multimedialnej przez nauczyciela lub wskazany przez niego w zasobach sieci. Mogą zapoznać się z nim w domu, uczyć się w odpowiednim dla siebie czasie i tempie. Następnie na zajęciach w klasie powtarzają, dyskutują, rozwiązują problemy, wykonują ćwiczenia praktyczne. Utrwalają i pogłębiają w ten sposób nabyte wcześniej wiadomości oraz rozwijają umiejętności.

Pilotaż

Pilotaż nowego systemu wspomaganie pracy szkół to działanie podjęte przez powiaty z inicjatywy Ministerstwa Edukacji Narodowej, współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Był on realizowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki Priorytet III Wysoka Jakość Oświaty Działanie 3.5 „Kompleksowe wspomaganie rozwoju szkół”. Wyłonione w konkursie samorządy powiatowe wdrażały nowy model zewnętrznego wspomaganie pracy szkół i placówek na swoim terenie. Pilotaż służył praktycznemu sprawdzeniu i ocenie nowych rozwiązań z zakresu doskonalenia nauczycieli wypracowanych w ramach projektu systemowego prowadzonego przez Ośrodek Rozwoju Edukacji. Wzięło w nim udział ponad 6000 szkół i przedszkoli z 161 powiatów.

Sieć współpracy i samokształcenia

Sieć współpracy i samokształcenia to międzyszkolny zespół nauczycieli lub dyrektorów współpracujących ze sobą w ramach wybranego zagadnienia. Celem funkcjonowania sieci jest wspólne rozwiązywanie problemów, dzielenie się pomysłami, doświadczeniami i spostrzeżeniami – zarówno podczas spotkań osobistych, jak i z wykorzystaniem narzędzi nowoczesnych technologii (np. platformy doskonaleniowsieci.pl przygotowanej przez Ośrodek Rozwoju Edukacji). Uczestnicy tej formy doskonalenia korzystają z własnych doświadczeń, ale mogą również sięgać po pomoc zewnętrznych ekspertów. Pracują pod kierunkiem koordynatora sieci współpracy i samokształcenia.

Specjalista ds. wspomaganie szkół

Osoba odpowiedzialna za wspomaganie pracy szkół. Jest pracownikiem jednej z placówek wspomaganie (poradni psychologiczno-pedagogicznej, placówki doskonalenia nauczycieli lub biblioteki pedagogicznej). Przeprowadza szkołę/placówkę przez zmianę, moderując proces, który tej zmianie towarzyszy. W projekcie pilotażowym takim specjalistą był SORE (szkolny organizator rozwoju edukacji), zatrudniony do tego zadania przez samorząd powiatowy.

Szkoły wiejskie

Szkoły zlokalizowane na terenie wiejskim, których organem prowadzącym jest jednostka samorządu terytorialnego lub inny podmiot (od 2009 r. placówka szkolna licząca mniej niż 70 uczniów, zgodnie z nowelizacją ustawy o systemie oświaty może być przekazana w drodze umowy osobie prawnej niebędącej jednostką samorządu terytorialnego lub osobie fizycznej).

Tutoring rówieśniczy

Jedna z form pracy, która polega na tym, że uczniowie o różnym poziomie doświadczenia, wiedzy i umiejętności uczą się i uczą nawzajem. Może to wpływać nie tylko na poszerzenie ich wiedzy, ale również na rozwijanie kompetencji kluczowych, szczególnie umiejętności współpracy. Tutoring rówieśniczy czerpie z naturalnej, dziecięcej chęci bycia razem, gotowości pomagania i wzajemnego uczenia się. W zależności od okoliczności i obszaru problemowego czy zadania, podejmowane role uczącego i nauczanego mogą się zmieniać. Przykładami efektywnego wykorzystania tutoringu rówieśniczego są małe szkoły, grupy zróżnicowane wiekowo i klasy łączone.

Wspomaganie szkół

Proces, który polega na zaplanowaniu i przeprowadzeniu działań mających na celu poprawę jakości pracy szkoły/placówki w zakresie przez nią wskazanym i wynikającym z potrzeb szkoły/placówki. Wspomaganie obejmuje:

- pomoc w diagnozowaniu potrzeb szkoły/placówki,
- ustalenie sposobów działania prowadzących do zaspokojenia potrzeb szkoły/placówki,
- zaplanowanie form wspomaganie i ich realizację,
- wspólną ocenę efektów i opracowanie wniosków z realizacji zaplanowanych form wspomaganie.

Koordynatorem procesu wspomaganie jest zewnętrzny specjalista ds. wspomaganie.

- Bernacka J., (1987), *Wdrażanie uczniów do pracy samodzielnej na przykładzie lekcji języka polskiego w kl. II–III*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 2.
- Białecka M., (1996), *Edukacja plastyczna w klasach łączonych – konspekt lekcji*, „Życie Szkoły” nr 10.
- Białecka M., (1997), *Edukacja w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 4.
- Bielińska D., (1986), *Praca z podręcznikiem w klasach łączonych*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 3.
- Bocheńska M., (1998), *Klasy łączone: zło czy konieczność?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 8.
- Bocheńska M., (1999), *Moje spostrzeżenia o pracy w klasach łączonych*, „Nowa Szkoła” nr 4.
- Bogusławska M., (1996), *Propozycja rozkładu materiału nauczania języka polskiego w klasach łączonych (klasy II i III)*, „Życie Szkoły” nr 5.
- Boreczko-Aksiciuk I., (1985), *Przebieg procesu dydaktyczno-wychowawczego na przykładzie wybranej tematyki z języka polskiego w klasach łączonych*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 5–6.
- Borek M., Kołomańska A., (2004), *Praca w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 7.
- Borysewicz B., Dziedzic Z. (oprac.), (2012), *Raport dotyczący organizacji pracy w systemie klas łączonych w szkołach podstawowych województwa małopolskiego*, Kraków: Kuratorium Oświaty w Krakowie.
- Czajkowski S. (red.), (1965), *Lekcje w klasach łączonych*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Czajkowski S., Zowada A., (1965), *Praca w klasach łączonych*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Dryjański J., (1951), *Organizacja pracy w klasach łączonych*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Durda M., Maciejewska J., (2002), *Jak badać i podnosić jakość pracy szkoły? Poradnik dla dyrektorów, rad pedagogicznych i organów nadzorujących szkoły*, Poznań: eMPI².
- Dziurla B., (1998), *Lekcja matematyki w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 1.
- Elsner D., (2005), *Kierowanie zmian w szkole: nowy sposób myślenia i działania*, Warszawa: CODN.
- Elsner D., (2013), *Sieci współpracy i samokształcenia. Teoria i praktyka*, Warszawa: Wolters Kluwer.
- Fleming E., (1978), *Unowocześnienie metod i środków nauczania w klasach łączonych*, „Klasy Łączone” nr 6.
- Gacek M., (1988), *Praca samodzielna uczniów na lekcjach języka polskiego*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 2.
- Garstka T., (2014), *Kryteria wyboru dobrego szkolenia*, „Dyrektor Szkoły” nr 9.
- Gazińska D., (1989/1990a), *Planowanie pracy w klasach łączonych*, „Nauczanie Początkowe” nr 1.
- Gazińska D., (1989/1990b), *Propozycja rozkładu materiału w klasach łączonych*, „Nauczanie Początkowe” nr 3.
- Hajdukiewicz M., J. Wysocka (red.), (2015), *Nauczyciel w szkole uczącej się. Informacje o nowym systemie wspomagania szkół*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji
- Haratyk A. (red.), (1994), *Sytuacja oświaty wiejskiej w latach 1980–1992*, Acta Universitatis Wratislaviensis, „Prace Pedagogiczne” nr 106.
- Jargiło G. (red.), (1990), *Praca dydaktyczno-wychowawcza w klasach łączonych. Materiały pomocnicze dla nauczycieli klas I–III szkół podstawowych*, Lublin: CDN Oddział w Lublinie.
- Jóźwicki T., (1990), *Praca w klasach łączonych*, [w:] Lelonek M., Wróbel T. (red.), *Praca nauczyciela i ucznia w klasach 1–3*, Warszawa: WSiP.
- Kapcia A., Kulesza D., Rudnik J., (2012), *Programy nauczania w rzeczywistości szkolnej. Tworzenie – wybór – ewaluacja*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Kocurek M., Sołtysińska I., Świeży M., Wachna-Sosin I., (2013), *Przewodnik metodyczny dla koordynatorów sieci współpracy i samokształcenia*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji
- Kołomańska A., Borek M., (2004), *Praca w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 7.
- Konarzewski K., (2011), *Perspektywy indywidualizacji kształcenia. Raport o stanie badań*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Korzeniowski S., (1957), *O pracy dydaktycznej w klasach łączonych*, Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr Oświatowych.
- Kosała J., (2013), *Praca w klasach łączonych*, „Hejnał Oświatowy” nr 1.
- Kotter J., (2012), *Jak przeprowadzić transformację firmy?*, Gliwice: Onepress.
- Kotter J., Mueller P., Rathgeber H., (2008), *Gdy góra lodowa topnieje. Wprowadzanie zmian w każdych okolicznościach*, Gliwice: Onepress.
- Kraczek S., (1996/1997), *Jak realizują treści nauczania dotyczące ułamków w warunkach klas łączonych*, „Nauczanie Początkowe” nr 6.
- Kuźmiuk J., (1996), *Lekcje w klasach łączonych*, cz. I, Białystok: Zespół Placówek Doskonalenia Nauczycieli.
- Kwiecień J., (1988), *Samodzielna praca uczniów kl. I–III na lekcjach w klasach łączonych*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 8.
- Kycia A., (2003), *Raz jeszcze o klasach łączonych we współczesnym szkolnictwie polskim: z doświadczeń nauczycielskich*, „Nauczyciel i Szkoła” nr 1–2.
- Łagowska J., (1991), *Matematyka w klasach łączonych – klasy I–III*, „Życie Szkoły” nr 7.

- Matyjas E., (1994), *Opiekuńczo-wychowawcza rola szkoły wiejskiej*, „Nowa Szkoła” nr 9.
- Mazurkiewicz G. (red.), (2010), *Ewaluacja w nadzorze pedagogicznym*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mazurkiewicz G. (red.), (2013), *Przywództwo i zmiana w edukacji. Ewaluacja jako mechanizm doskonalenia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Michalak R., (1994), *Kłopoty z łączonymi*, „Głos Nauczycielski” nr 1.
- Miśkiewicz J., (2013), *Klasy łączone*, „Hejnał Oświatowy” nr 1.
- Miśkiewicz J., (2012) *Detektywi na tropach... historii. Program nauczania historii i społeczeństwa dla drugiego etapu edukacyjnego w klasach łączonych* [online: <http://www.ore.edu.pl/component/phocadownload/file/1632-detektywi-na-tropach-historii-program-nauczania-historii-i-spoeczestwa-dla-drugiego-etapu-edukacyjnego-w-klasach-czonych>, dostęp dn. 23.07.2015].
- Miśkiewicz J., (2012) *Ja mam tylko jeden świat. Program nauczania języka polskiego w klasach łączonych – II etap edukacyjny* [online: <http://www.ore.edu.pl/component/phocadownload/file/1633-ja-mam-tylko-jeden-wiat-program-nauczania-jzyka-polskiego-w-klasach-czonych-ii-etap-edukacyjny>, dostęp dn. 23.07.2015].
- Mościbrocka J., (1987), *Moje spostrzeżenia o pracy nauczycieli w klasach łączonych*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 6.
- Niemiec B., (2012), *Odkryć, poznać, zrozumieć. Program nauczania przyrody dla II etapu edukacyjnego w klasach łączonych* [online: http://sptrybsz.lapszenizne.pl/?page_id=107, dostęp dn. 23.07.2015].
- Nowacki J., (1985), *Organizacja procesu nauczania w klasach łączonych*, Warszawa: WSiP.
- Nowacki J., (1974), *Wykorzystanie środków dydaktycznych przez nauczycieli realizujących programy nauczania w zespołach klas łączonych*, „Klasy Łączone” nr 1.
- Ośrodek Rozwoju Edukacji, (2012), *Nowe formy wspomaganie szkół. SORE. System doskonalenia nauczycieli oparty na ogólnodostępnym kompleksowym wspomaganie szkół*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Olejniczak T., (2003), *Co dalej z klasami łączonymi?*, „Edukacja Medialna” nr 2.
- Pęczkowski R., (2015), *Nauczanie w klasach łączonych*, [w:] Tołwińska-Królikowska E. (red.), *Mała szkoła – problem czy szansa?*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Pęczkowski R., (2014), *Funkcjonowanie klas łączonych w polskim systemie edukacji* [online: <http://www.ore.edu.pl/component/phocadownload/category/162-zarzdzenie-owiat-ii?download=2824:funkcjonowanie-klas-czonych-w-polskim-systemie-edukacji>,dostęp dn. 23.07.2015].
- Pęczkowski R., (2013), *Mała szkoła – likwidacja czy progres?* [online: http://www.ktime.up.krakow.pl/symp2013/referaty_2013_10/peczkowski.pdf,dostęp dn. 23.07.2015].
- Pilch T., Bauman T., (2010), *Zasady badań pedagogicznych: Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pytlak J., Benczkowska M., Cieślak M. (red.), (2001), *Jednolity program nauczania blokowego w klasach 4–6*, Warszawa: WSiP.
- Rettke H., (1953), *Praca w klasach łączonych*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Romańczuk H., (1987), *Przykłady organizowania pracy w klasach łączonych potrójnie*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 3.
- Salański W., (1995), *Grzech zaniechania. Nauczanie w systemie klas łączonych*, „Głos Nauczycielski” nr 39.
- Sawicka K., (1993), *Język polski w klasach II i III (klasy łączone)*, „Życie Szkoły” nr 8.
- Sawicka K., (1996), *Język polski – klasy łączone*, „Życie Szkoły” nr 9.
- Senge M., (2006), *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*, Kraków: Impuls.
- Skoryna M., (1997), *Nauka w klasach łączonych: czy zło konieczne?*, „Życie Szkoły” nr 3.
- Stepaniuk M., (1996), *Propozycja lekcji w klasach łączonych*, „Wychowanie Techniczne w Szkole” nr 5.
- Stronkowski P. i in., (2014), *Raport końcowy. Ewaluacja modernizowanego systemu doskonalenia nauczycieli – projekt System doskonalenia nauczycieli oparty na ogólnodostępnym kompleksowym wspomaganie szkół, Poddziałanie 3.3.1 PO Kapitał Ludzki*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji [online: http://www.ore.edu.pl/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=121:raporty&Itemid=1017http://www.ore.edu.pl/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=121:raporty&Itemid=1017,dostęp dn. 23.07.2015].
- Śliwerski B., (1995), *Łączenie klas, czyli jak wylać dziecko z kąpielą*, „Głos Nauczycielski” nr 49.
- Tołwińska-Królikowska E. (red.), (2010), *Autoewaluacja w szkole*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Więckowski R., (1977), *Praca dydaktyczno-wychowawcza w szkołach filialnych*, Warszawa: WSiP.
- Więckowski R., (1991), *Praca w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 1.
- Wlazło S., (b.r.), *Działanie zespołowe nauczycieli i kształtowanie kompetencji uczniów w działaniu zespołowym* [online: <http://www.npseo.pl/data/documents/2/131/131.pdf>,dostęp dn. 23.07.2015].
- Ziółkowska I., (1985), *Moje doświadczenia w zakresie organizacji klas łączonych II–III*, „Problemy Oświaty na Wsi” nr 4.
- Żyto M., (2014) *Praca w klasach łączonych – wyzwania psychologiczne i pedagogiczne* [online: <http://www.ore.edu.pl/component/phocadownload/category/162-zarzdzenie-owiat-ii?download=2823:praca-w-klasach-czonych-wyzwanie-psychologiczne-i-pedagogiczne>,dostęp dn. 23.07.2015].
- Żywno I., (1999), *Organizacja pracy w klasach łączonych*, „Życie Szkoły” nr 2.
- Zawiślak A., (2000), *Czym jest właściwie nauczanie blokowe?*, [w:] Waligórski K. (red.), *Reforma edukacji – realia, szanse, zagrożenia*, Bydgoszcz-Wągrowiec: Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego.

SPIS TABEL

Tabela 1.	Zadania zewnętrznego specjalisty ds. wspomagania dyrektora szkoły na poszczególnych etapach procesu wspomagania szkoły wiejskiej z klasami łączonymi	23
Tabela 2.	Przykładowe tematy ofert doskonalenia dla nauczycieli szkół z klasami łączonymi	26
Tabela 3.	Przykładowa organizacja pracy sieci współpracy i samokształcenia dyrektorów i nauczycieli szkół z klasami łączonymi	36
Tabela 4.	Zadania koordynatora sieci współpracy i samokształcenia	37
Tabela 5.	Projekt edukacyjny <i>I Ty możesz zostać Indianinem</i> (klasy łączone IV–VI). Treści nauczania a kształcone umiejętności określone w podstawie programowej	43
Tabela 6.	Opis projektu edukacyjnego <i>I Ty możesz zostać Indianinem</i> (klasy łączone IV–VI)	44
Tabela 7.	Projekt edukacyjny <i>Śladami Czarnych Stóp...</i> , czyli <i>Łysogóry i Ponidzie</i> (klasy łączone IV–VI)	46
Tabela 8.	Przykładowa karta zadań w projekcie edukacyjnym <i>Śladami Czarnych Stóp...</i> , czyli <i>Łysogóry i Ponidzie</i>	48
Tabela 9.	Plan pracy nauczania blokowego <i>Polska – moja Ojczyzna</i>	49
Tabela 10.	Cykl nauczania blokowego <i>Ty i ja jesteśmy odpowiedzialni za naszą małą wieś realizowany w klasach łączonych na lekcjach historii i języka polskiego</i>	50

O AUTORKACH

Julia Miśkiewicz – wieloletnia dyrektorka szkoły z klasami łączonymi, nauczycielka języka polskiego i historii. Była pracownik samorządowy. Edukatorka, autorka publikacji, programów i materiałów metodycznych, m.in. programu nauczania „Detektywi na tropach ... historii” z przedmiotu historia i społeczeństwo dla II etapu edukacyjnego w klasach łączonych (II miejsce w konkursie ORE) oraz programu nauczania „Ja mam tylko jeden świat” z przedmiotu język polski dla II etapu edukacyjnego w klasach łączonych (III miejsce w konkursie ORE).

Małgorzata Wojnarowska – konsultantka w Małopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli ODN w Krakowie. Była nauczycielka historii i wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej i gimnazjum, były wizytator Kuratorium Oświaty, wieloletni doradca metodyczny. Animator wspomaganie szkół, koordynator sieci współpracy i samokształcenia doradców metodycznych woj. małopolskiego. Edukatorka, autorka publikacji, programów i materiałów metodycznych, m.in. programu przedmiotu historia i społeczeństwo (I miejsce w konkursie ORE) oraz programu i materiałów do pracy z uczniem zdolnym w ramach projektu DiAMEnT.

Dokonujące się w polskim systemie edukacji zmiany sprawiają, że coraz więcej szkół stanie w najbliższym czasie przed wyzwaniem takiej organizacji procesu kształcenia, by z jednej strony uwzględnić zmniejszającą się systematycznie liczbę uczniów w oddziałach klasowych, z drugiej zaś uwarunkowania ekonomiczne. Rozwiązaniem, dopuszczanym przez polskie prawo oświatowe, jest organizacja pracy szkoły w systemie klas łączonych. Z tego też powodu przedstawione opracowanie jest propozycją niezwykle ważną i potrzebną w codziennej praktyce szkolnej, zwłaszcza w sytuacji, gdy na rynku wydawniczym tego typu opracowań po prostu brak.

prof. Ryszard Pęczkowski

**OŚRODEK
ROZWOJU EDUKACJI**
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00
www.ore.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

